

DEMOGRÁFIA

53. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
2010

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HABLICSEK LÁSZLÓ, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA, PONGRÁCZ TIBORNÉ,
SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ŐRI PÉTER felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ŐRI responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

S. MOLNÁR EDIT

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Murinkó Lívia: Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepátmenetek és az önállóvá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében	7
Szalma Ivett: Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról	38

KÖZLEMÉNYEK

Herche Veronika: Háztartási munkamegosztás – azonosságok és különbségek Európában.....	67
Vavró István: A korspecifikus kriminalitási gyakoriság változása (1989–2008)	91

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

Cohen, A. – Dehejia, R. – Romanov, D.: Financial Incentives and Fertility. (Pénzbeli ösztönzők és termékenység.) <i>Tel Aviv University Pinhas Sapir Center Discussion Paper No. 5-2009 September, 2009.</i> (Kapitány Balázs)	101
Drago, R. – Sawyer, K. – Sheffler, K. – Warren, D. – Wooden, M.: Did Australia's Baby Bonus Increase the Fertility Rate? (Növelte-e az ausztrál „Baba bónusz” a termékenységet?) <i>Melbourne Institute Working Paper No. 1/09.</i> (Tóth Erzsébet Fanni)	104
Gábos, A. – Gál, I. R. – Kézdi, G.: The effects of child-related benefits and pensions on fertility by birth order: A test on Hungarian data. (A családtámogatásra és nyugdíjakra fordított kiadásoknak a születési sorrend szerinti termékenységre gyakorolt hatásai: mit mondanak a magyarországi adatok.) <i>Population Studies</i> , 63. 2009/3. 215–231. (Pakot Levente)	106
Lalive, R. – Zweimüller, J.: How Does Parental Leave Affect Fertility and Return to Work? Evidence From Two Natural Experiments. (Hogyan hat a gyermeknevelési támogatás a termékenységre és a munkába való visszatérésre? Két természetes kísérlet tanúságai.) <i>The Quarterly Journal of Economics</i> . August 2009, 1363–1402.	
Štastna, A., Sobotka, T.: Changing Parental Leave and Shifts in Second and Third-Birth Rates in Austria. (Változó gyermeknevelési támogatások és elmozdulások a második és harmadik gyermek születési rátáiban, Ausztriában.) <i>Working Papers</i> , Vienna Institute of Demography 7/2009, 1–28. (Geambaşu Réka)	109

Laroque, G. – Salanié, B.: Does Fertility Respond to Financial Incentives? (Reagál a termékenység a pénzbeni ösztönzésre?) <i>IZA Discussion Paper</i> No. 3575 June 2008 (Tárkányi Ákos)	113
Ohinata, A.: Fertility Response to Financial Incentives Evidence from the Working Families Tax Credit in the UK. (Pénzügyi ösztönzőkre adott termékenységi válasz. Eredmények a 'dolgozó családok adókedvezménye' kapcsán az Egyesült Királyságban.) <i>Warwick Economic Research Papers</i> No. 851. 2008. (Ignits Györgyi)	115
Stropnik, N. – Širčelj, M: Slovenia: Generous family policy without evidence of any fertility impact. (Szlovénia: Nem igazolja kutatási eredmény, hogy a bőkezű családpolitika hatott volna a termékenységre.) <i>Demographic Research</i> 26, vol 19, 1019–1058, 01 July, 2008. (Tárkányi Ákos)	118

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	121
European Journal of Population	123
Journal of Marriage and the Family	123
Population and Development Review	124
Population Research and Policy Review	125
Population Studies	126
Population Trends	127

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Lívía Murinkó: What makes someone adult? The role of family transitions and independence in opinions about becoming adult	7
Ivett Szalma: Attitudes towards marriage and childbearing	38

ARTICLES

Veronika Herche: Division of domestic labour in Europe – similarities and differences	67
István Vavró: Changes in the age-specific frequency of criminalities between 1989 and 2008	91

REVIEW

ARTICLES

Cohen, A. – Dehejia, R. – Romanov, D.: Financial Incentives and Fertility. <i>Tel Aviv University Pinhas Sapir Center Discussion Paper No. 5-2009 September, 2009.</i> (Balázs Kapitány)	101
Drago, R. – Sawyer, K. – Sheffler, K. – Warren, D. – Wooden, M.: Did Australia's Baby Bonus Increase the Fertility Rate? <i>Melbourne Institute Working Paper No. 1/09.</i> (Erzsébet Fanni Tóth)	104
Gábos, A. – Gál, I. R. – Kézdi, G.: The effects of child-related benefits and pensions on fertility by birth order: A test on Hungarian data. <i>Population Studies</i> , 63. 2009/3. 215–231. (Levente Pakot)	106
Lalive, R. – Zweimüller, J.: How Does Parental Leave Affect Fertility and Return to Work? Evidence From Two Natural Experiments. <i>The Quarterly Journal of Economics</i> . August 2009, 1363–1402.	
Štastna, A., Sobotka, T.: Changing Parental Leave and Shifts in Second and Third-Birth Rates in Austria, <i>Working Papers</i> , Vienna Institute of Demography 7/2009, 1–28. (Réka Geambaşu)	109
Laroque, G. – Salanié, B.: Does Fertility Respond to Financial Incentives? <i>IZA Discussion Paper No. 3575 June 2008</i> (Ákos Tárkányi)	113
Ohinata, A.: Fertility Response to Financial Incentives Evidence from the Working Families Tax Credit in the UK. <i>Warwick Economic Research Papers No. 851.</i> 2008. (Györgyi Ignits)	115
Stropnik, N. – Šircelj, M.: Slovenia: Generous family policy without evidence of any fertility impact. <i>Demographic Research</i> 26, vol 19, 1019–1058, 01 July, 2008. (Ákos Tárkányi)	118

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	121
European Journal of Population	123
Journal of Marriage and the Family	123
Population and Development Review	124
Population Research and Policy Review	125
Population Studies	126
Population Trends	127

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

**MITŐL LESZ VALAKI FELNŐTT?
A CSALÁDI SZEREPÁTMENETEK ÉS AZ ÖNÁLLÓVÁ VÁLÁS
SZEREPE A FELNŐTTSÉG MEGÍTÉLÉSÉBEN¹**

MURINKÓ LÍVIA

Hogy egy társadalomban kit tekintenek felnőttnek, az nem csupán biológiai kérdés és nem egyszerűen jogi kategória. A szűkebb és tágabb környezet megítélésétől is függ, hogy egy fiatal nő vagy férfi megfelel-e annak a képnek, amely a társadalomban a felnőtt létről kialakult. A 18. életév betöltésén kívül még számos szempontja lehet annak, hogy valakit felnőttnek tekintsenek: a szóban forgó személy legyen felelősségteljes, döntésképes, anyagilag el tudja tartani magát, legyen lakása, munkája és saját családja stb.

Az elmúlt évtizedekben a felnőtté válás folyamata jelentősen átalakult. Azok az életesemények, amelyeket jellemzően a felnőttiséggel szokás azonosítani – ilyen például a tanulmányok befejezése, a munkába állás, vagy a saját család alapítása – későbbi életkorban, vagy egyáltalán nem következnek be, és az életutak változatossága is megnőtt. Emiatt lehetséges, hogy a felnőttiség megítélésének egyéni, pszichológiai szempontjai napjainkra felértékelődtek.

Elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy Magyarországon az emberek milyen tényezőket tartanak fontosnak ahhoz, hogy valakit felnőttnek lehessen nevezni. Választ keresünk arra, hogy mennyire lényegesek a különböző pszichológiai jellemzők és szerepátmenetek, és milyen társadalmi különbségek figyelhetők meg a felnőtté válás megítélésében. Az eredmények ismertetése előtt áttekintjük az életút kulturális szakaszolódásával kapcsolatos elméleti megközelítéseket, különös tekintettel a felnőtté válásra, majd összefoglaljuk azoknak a korábbi kutatásoknak az eredményeit, amelyek a felnőttiséghez fontosnak tartott tényezőket vizsgálták.

¹ A tanulmány az OTKA által támogatott „The Timing of Life: Understanding the Consequences of Individualization for the Organisation of the Life Course in Europe” című kutatás (NN 76648) és a „The Timing of Life: Understanding Cross-National Differences in the Organisation of the Life Course in Europe” European Science Foundation HumVIB projekt keretében készült. A szerző köszönettel tartozik Spéder Zsolt-nak az elméleti bevezető korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseiért és tanácsaiért, valamint Füstös Lászlónak, hogy a szerző által megszerkesztett kérdések bekerülhettek az ESS magyar kérdőívébe.

1. Az életút kulturális szakaszolódása és a felnőtté válás

Az egyének életútja egymástól elkülönülő részekre tagolódik, amelyekhez a társadalom és az egyén által is értelmezhető és elfogadott jelentések társulnak² (Buchmann 1989). Az életút kulturális szakaszolódásával foglalkozó kutatások fő kérdése, hogy a születéstől a halálig tartó időt egy adott társadalomban az egyének hogyan osztják különálló szakaszokra, milyen kognitív térképpel rendelkeznek a szakaszok számára, sorrendjére, hosszára, elnevezésére és tartalmára vonatkozóan (Neugarten – Hagestad 1976).

A kutatók egy része az életszakaszok elkülönülését a modern társadalmak történetileg kialakuló tulajdonságának tekinti, amelynek során fokozatosan nőtt az egymástól megkülönböztethető szakaszok száma (Neugarten – Hagestad 1976; Klein 1990; Settersten – Mayer 1997). A gyermekkor a nyugati társadalmakban csupán a 17–18. század során vált önálló, a felnőtt kortól minőségleg élesen elkülönülő szakasszá (Ariès 1962). Később a gyermekkor kisgyermekkorra és serdülőkorra, a felnőttkor fiatal felnőttkorra, középkorra és idős korra, az idős kor pedig fiatal-idős és idős-idős életszakaszra bomlott, továbbá a serdülőkor és a fiatal felnőttkor közé beékelődött az ún. posztadoleszcencia.

Az életút kollektív reprezentációja nem független azoktól a formális szabályoktól, amelyek az egyén társadalmi térben és időben történő előrehaladását irányítják, valamint a pozíciókhoz és szerepekhez való hozzáférést meghatározzák. A szabályok meghatározásában és betartatásában jelentős szerepe van az államnak, amely egy formalizált, standardizált és bürokratizált életutat hoz létre. Ennek eredményeképpen az életút bizonyos aspektusai intézményesen meghatározottak, még más elemek nem intézményesülnek. Két folyamat játszódhat le: az individualizáció során az életutat kevésbé korlátozzák a szokások és a tradíciók, az egyén döntési szabadsága megnő, míg a standardizálódás értelmében, maga az életút, egyre inkább igazodik (az állami szabályozás által meghatározott) mintákhoz (Buchmann 1989).

Az elmúlt évtizedekben az életutak rugalmasabbakká, individualizáltabbakká, kevésbé megjósolhatókká és szabálytalanabbakká váltak, és egy csoporthoz vagy társadalomhoz való tartozás kevésbé határozza meg azokat. Az életút életkor szerint destandardizálttá vált; az átmenetek időzítése már kevésbé a társadalmi normákon és a korábinál nagyobb mértékben az egyéni preferenciákon alapul (Brückner – Mayer 2004). Az életkori normákat övező konszenzus csökkent, és várhatóan kevesebben szankcionálnák az áthágásukat (Kohli 1986, 2007).

Mivel az életút felosztása nem egyszerűen biológiai kérdés, a felnőtt státus és a felnőtté válás is társadalmi konstrukciók, amelyek az adott társadalom

² A kutatók különböző fogalmak segítségével írják le ezt a jelenséget: informális életkori szerveződés (Kerzer 1989; Settersten – Mayer 1997; Settersten 2006a), kulturális térképek és társadalmi menetrendek (Buchmann 1989) vagy az életciklus mentális térképei (Neugarten – Hagestad 1976).

gazdasági, politikai és társadalmi viszonyaitól függenek. Közkeletű nézetek vannak arról, hogy mi a felnőttkor, mit jelent felnőttnek lenni, és milyen ismérvek tesznek valakit felnőtté (Arnett 1997).

Az elmúlt évtizedekben az ipari társadalmakban a felnőtté válás folyamata jelentősen átalakult. Az átmenet fokozatossá vált, a „felnöttség” határai elmosódtak. A szülőktől való leválás általában egyre későbbi életkorokra tevődött, és az önállósodás az egyes dimenziókban eltérő életkorokban megy végbe: lehetséges, hogy valaki bizonyos szempontokból már felnőtt, de más szempontokból még nem; az önállóságot nem egyszerre éri el, hanem fokozatosan alakítja ki. A felnőtté válás folyamata részben visszafordítható, mert a döntések (a gyermekvállalás kivételével) nem véglegesek. A tanulásban, a munka világában, vagy a családi életben bekövetkező törések esetén könnyen előfordul, hogy a fiatal felnőtt anyagi, lakhatási vagy egyéb szempontból újra a szüleire lesz utalva (Wallace – Kovatcheva 1998; Liefbroer 1999; Shanahan 2000; Vaskovics 2000; Furstenberg et al. 2003, 2004; Settersten 2006b; Somlai 2007).

A felnőtté válás átalakulásához kulturális változások is hozzájárultak. A múlthoz képest a fiatal felnőttek viselkedésére kevésbé hatnak a normatív előírások (Buchmann 1989). A szülői tekintély, az egyház és a közösségek viselkedést befolyásoló szerepe jelentősen csökkent. Az individualizáció általános folyamata, amelynek során az egyének egyre szabadabban eldönthetik, hogyan élnek a saját életüket, megnövelte a fiatal felnőttek döntési autonómiáját. A felnőtté válás kitolódásával és fokozatossá válásával párhuzamosan nem alakult ki egy új normatív, standard életút, hanem megnőtt a változatosság. A fiatal felnőttek egyénileg különbözőképpen időzítik a felnőtté váláshoz vezető eseményeket, és változatos sorrendben élnek át azokat (Liefbroer 1999).

A felnőtté válás folyamatának átalakulását több szerző olyan mértékűnek találta, hogy egy új életszakaszként tekint a felnőtt státusba történő elhúzódnó átmenetre. Véleményük szerint a kitolódó képzési szakasz, a munkaerőpiacra való késleltetett belépés, a családalapítás halasztása következtében intézményszerűsült az az életszakasz, amikor az életkora alapján fiatal felnőtt még nem tudja, vagy nem akarja vállalni a felnőtté válással járó szerepeket és kötelezettségeket (Vaskovics 2000; Furstenberg et al. 2004). A serdülőkor és a felnőttkor közé beékelődő átmeneti időszakra – amikor a fiatal felnőttek bár jogilag felnőttnek számítanak, sok szempontból mégsem azok – különböző elnevezések születtek. Például Kenneth Kenniston (1968) és utána sokan mások, pl. Vaskovics László (2000) *posztadoleszcenciának*, Klein (1990) ifjúságnak (*youth*), Jeffrey Arnett kibontakozó felnőtté válásnak (*emerging adulthood*) (Arnett 2000), Côté (2000) fiatalságnak (*youthood*) nevezte az átmenetnek ezt az időszakát.

2. A felnőtté válás jellemzői Magyarországon

Nem beszélhetünk a felnőtté válás társadalmi reprezentációjáról anélkül, hogy szót ne ejtenénk arról, ezen a téren ténylegesen milyen változások zajlottak le Magyarországon az elmúlt évtizedekben. A fiatalok életkezdésének lehetőségei és kontextusa a rendszerváltást követően Magyarországon jelentősen átalakultak. Összességében elmondható, hogy 1990 és 2007 között a felnőtté válás folyamatát jellemző életesemények rendszerint később következnek be, a felnőtt szerepek átvétele időben kitolódott, és megnőtt az életutak változatosága, heterogenitása.

Az 1990-es években megjelent és állandósult az ifjúsági munkanélküliség, az iskolai tanulmányaikat befejező fiatalok egy részének nehezzé, esetleg lehetlenné vált a belépés a munkaerőpiacra, a pályakezdés kitolódott. Az első állások gyakran bizonytalanok és rosszul fizetettek, a tanulás és a munka közötti átmenet bizonytalanabbá és rugalmassá vált. A fiatalok a kialakult helyzetre válaszul megpróbálták tovább az oktatási rendszerben maradni, amelyet a felsőoktatás expanziója sokak számára lehetővé is tett (Bukodi – Róbert 2005; Laki 2006). Az 1990-es évek töretlen felsőoktatási expanziója következtében a tízezer lakosra jutó hallgatók száma 1990 és 2008 között a négyszeresére nőtt, ezen belül főként a nem nappali tagozatosoké (levelező, távoktatás és esti képzések) emelkedett dinamikusán (Kozma 2010). A várható tanulmányi idő 1990 és 2008 között 13,8-ről 17,8 évre nőtt, vagyis egy iskoláit 7 éves korában elkezdő diák 21 éves kora helyett várhatóan 25 éves korában fejezi be a tanulmányait, amennyiben a jelenlegi beiskolázási arányok a jövőben is fennállnak (OECD 2000. 134; OECD 2010).

Az önálló életkezdés, a családalapítás életkora is kitolódott, a fiatalabb generáció körében egyre inkább elterjedtek az élettársi kapcsolatok, a termékenység visszaesett (Spéder 2005). Az első házasságkötés átlagos életkora a nők körében 22 évről 27,9 évre, a férfiak esetében 24,7 évről 30,4 évre emelkedett (UNECE). A nők az első gyermekük megszületésekor 1990-ben átlagosan 23, 2008-ban 27,7 évesek voltak (KSH). A házasságon kívüli születések aránya 1990 és 2008 között a háromszorosára, 13,1%-ról 39,5%-ra nőtt (Eurostat).

A szocialista lakásépítési struktúra felbomlásával az önálló lakáshoz jutási módok száma beszűkült, bérlakás-szektor alig létezik, a lakáshoz jutás szinte egyetlen lehetősége a tulajdonszerzés (Dóra 1997; Székely 2002). A szülői házból való elköltözés életkora fokozatosan későbbre tolódik, rendszerint a tanulmányok befejezése és az első munkahely megszerzése után következik be, és egyre gyakoribb, hogy a fiatalok a szülői házból közvetlenül saját lakásba költöznek (Murinkó 2009; Spéder et al. 2009).

3. A felnőtttség lehetséges kritériumaival foglalkozó kutatások eredményei

Az egymást követő életszakaszok számos szempont szerint megkülönböztethetők egymástól. Az egyikből a másikba való átmenet több kritériumhoz is köthető: a biológiai vagy pszichológiai fejlettség fokához, az életévek számához, vagy bizonyos életesemények megéléséhez, beleértve az intézményesült és az informális szerepátmeneteket. A továbbiakban a felnőtté válás példáján keresztül mutatjuk be a lehetséges ismerveket, áttekintve az életkor, a társadalmilag szabályozott szerepátmenetek és a pszichológiai szempontok fontosságával foglalkozó kutatások leglényegesebb eredményeit.³

3.1. Életkor

Az életévek száma a jelenlegi bürokratikus társadalmakban az emberek nélkülözhetetlen jellemzője, az életkor szerinti felosztás pedig a standardizált életút egyik legszembetűnőbb tulajdonsága. Sok törvény és szabályozás a jogokat, kötelezettségeket és jogosítványokat az életkor alapján határozza meg (Riley 1972; Neugarten – Hagestad 1976; Buchmann 1989; Settersten 2006a). Az állam az életkor szerinti strukturálódás minden szakaszára hatást gyakorol különböző törvények, szabályozások és életkor alapján meghatározott normák révén (pl. az abortuszra, a gyermekgondozási intézményekre, a tankötelezettségre, a munkavállalás életkorára, a nyugdíjkorhatárra vonatkozó jogszabályok) (Mayer – Müller 1986; Mayer – Schoepflin 1989; Kertzer 1989).⁴

Az életkor formális jelentései közé tartoznak a jogi életkori határok. A legtöbb fejlett országban a nagykorúság kezdete a 18 éves kor betöltése, azonban a büntethetőség, az alkoholfogyasztás, a jogosítványhoz jutás, a házasságkötés, az iskola befejezése, a szavazás, a sorkatonai szolgálat vagy a jóléti juttatásokra való jogosultság jogi életkori határai ettől eltérhetnek (Riley 1972). Európában például az iskolaköteles kor 15, 16 vagy 18 éves korban ér véget, a gyermekeknek járó állami juttatások általában 15–18 éves korig járnak, de ha a fiatal még tanul, meghosszabbíthatók. Szavazni szinte mindenhol 18 éves kortól lehet, azonban a választhatóság alsó életkori határa számos országban ennél 3–7 év-

³ A felnőtttség a felsorolt szempontokon kívül kötődhet a tipikustól eltérő, váratlan, tragikus vagy látszólag súlytalan tapasztalatokhoz és élményekhez is (például az első részvétel egy fontos családi döntés meghozatalában, vagy egy közeli rokon halála) (Settersten 2006b).

⁴ Az életkor csak az adott kultúrában a különböző életkorokhoz társított jelentések ismeretében értelmezhető. A társadalmi életkor megmutatja, hogy az egyén viselkedése és szerepei mennyiben felelnek meg az adott életkori csoportba tartozóktól a társadalom többi tagja által elvártnak. A társadalmi idő mint normatív kategória megadja bizonyos életesemények elfogadott életkorát, és egyben meghatározza, hogy mi számít viszonylag 'korai' vagy 'késői' átmenetnek (Elder 1975; Neugarten – Hagestad 1976; Settersten – Mayer 1997; Elder et al. 2006).

vel magasabb. Magyarországon a jogi értelemben vett felnőtt kor a felsorolt szempontok alapján 18 éves korban kezdődik (Eurostat 2009. 17).

Kutatási eredmények szerint Európában a felnőtté válás folyamatának heterogenitása és időbeli elhúzódnása ellenére széles körű társadalmi egyetértés van a felnőtté válás életkorával kapcsolatban. Ez az állami szabályozás szerepére utal. A European Social Survey 2006. évi vizsgálatában (Murinkó – Spéder 2009) a válaszadók 87%-a meg tudott nevezni egy olyan konkrét életkori határt, amelytől kezdve felnőttnek lehet valakit tekinteni. A válaszadók megítélése szerint a nők átlagosan 18–20 éves korban, a férfiak pedig mintegy két évvel később válnak felnőtté. A legtöbben minden országban a 18. és a 20. életévet jelölték meg, amikortól egy lányt vagy fiút felnőttnek lehet tekinteni. Magyarországon az átlagérték a nőkre vonatkozóan 19,1 év, a férfiakra 21,7 év volt.

A fiatalok kvalitatív kutatási eredmények szerint is könnyedén meg tudták határozni azt az életkori határt, amelynek elérésétől kezdve felnőttnek érezték magukat. Ezt rendszerint fontos tapasztalatokhoz kötötték, amelyek eseményeire visszaemlékezve tudták a konkrét életkort pontosan megjelölni. A 18. és 21. életév azonban (ezek az Egyesült Államokban a felnőtté válás jog által meghatározott életkori határai) sok fiatal számára önmagában is szimbolikus jelentéssel bírtak, és a felnőttkorral járó jogok és kötelezettségek teljes elérését jelölték. Más kritériumokkal összehasonlítva azonban ahhoz, hogy valakit felnőttnek lehessen tekinteni a válaszadóknak csak kevesebb, mint fele tartotta fontos szempontnak az életkort (Arnett 1997; Settersten 2006b).

3.2. A társadalmilag szabályozott szerepátmenetek szerepe a felnőtté válásban

A felnőtté válás kutatásának hagyományos szociológiai megközelítése szerint a felnőtté válás fogalmát bizonyos szerepekből való kilépés és más szerepekbe való belépés révén határozzák meg (Hogan – Astone 1986). A felnőtté válás ebből a nézőpontból azt jelenti, hogy a tanulmányok befejezése és a munkaerőpiacra való belépés révén a függő helyzetű diákból anyagi és társadalmi értelemben független munkavállaló lesz; tartós partnerkapcsolat kialakítása és/vagy házasságkötés révén az egyedülállóból élettárs vagy házastárs, a gyermekvállalás révén pedig a gyermektelenből szülő válik. Azonban az, hogy pontosan mely események lényegesek és hogyan viszonyulnak egymáshoz, időben, társadalmanként és társadalmi csoportonként eltérhet (Logan et al. 1992; Settersten et al. 2005).

Viszonylag kevés kvantitatív kutatás vizsgálta, hogy mennyire fontos bizonyos életesemények megélése a felnőtté váláshoz. A 2002. évi General Social Survey azt tudakolta, hogy általánosságban az emberek mennyire tartanak fontosnak bizonyos szerepátmeneteket a felnőtté válásban. (A vizsgált életesemények/szerepátmenetek a következők voltak: anyagilag függetlenné válni a szü-

lőktől/gondviselőktől, a szülői háztartástól külön élni, befejezni a formális tanulmányokat, teljes idejű munkát vállalni, képesnek lenni anyagilag eltartani egy családot, megházasodni és gyermeket vállalni). A hét felsorolt életesemény közül szinte mindenki (94–97%) lényegesnek tartotta az iskola befejezését, az anyagi függetlenség megteremtését, a teljes munkaidős állást, és azt, hogy el tudjon tartani egy családot. 82% szerint lényeges a szülői házból való elköltözés, 55% szerint a házasságkötés, 52% szerint pedig a gyerekvállalás (Furstenberg et al. 2004; Smith 2004).

Ami az egyes szerepátmenetek relatív fontosságát illeti, Settersten (2006b) eredményei szerint a házasságkötés és a gyermekvállalás későbbre halasztása, valamint a bizalmas kapcsolatok törekenysége miatt ezek az életesemények kevésbé tűnnek fontosnak a fiatalok számára. Mindazonáltal, amint férjjé, feleséggé, szülővé válnak, a fiatalok elismerik, hogy ezek a tapasztalatok nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy önmagukat felnőttként határozzák meg. Az önálló háztartás fenntartása és a szülői házból való elköltözés szorosan kapcsolódnak a felnőttiség fogalmához. Ezeket azonban sok olyan fiatal nem tudja megvalósítani, akiknek lakáshoz jutási lehetőségei korlátozottak, lakhatási költségei magasak, vagy akik nagyvárosi környéken élnek. Az anyagi függetlenséget általában a felnőttiség lényeges feltételének tekintik, annak ellenére, hogy a közép- és felső osztályhoz tartozó fiatal amerikaiak akár még a harmincas éveik derekán is jelentős összegre rúgó anyagi támogatást kapnak a szüleiktől.

Tomanović és Ignjatović (2006) kérdőíves vizsgálatában a következő életeseményekhez kapcsolódó attitűdöket elemezték: partnerkapcsolat, házasság, gyermekvállalás, kibocsátó családtól való függetlenedés, saját sorsról való döntéshozás képessége. A 17–35 év közötti szerbiai válaszadók a családi átmeneteket tartották a legfontosabb előfeltételnek a felnőtté váláshoz, a tanulmányok befejezése, a munkavállalás és az anyagi függetlenség pedig a családalapítás feltételeiként jelentek meg.

A European Social Survey 2006. évi felvétele során 25 európai országban tették fel a kérdést: ahhoz, hogy egy nőt/férfit felnőttnek tartsanak, mennyire fontos, hogy már elköltözött a szülői házból, teljes munkaidejű állása van, partnerrel él és gyermeke született. A válaszadók összességében a legfontosabbnak a munkavállalást tartják – főleg a férfiak felnőtté válásához. A szülői házból való elköltözést a skandináv országokban tartják a leglényegesebbnek, a partnerkapcsolatot és a gyermekvállalást pedig Kelet-Európában. Magyarországon a férfiak számára a munkavállalás a leglényegesebb (46%), amelyet a szülői házból való elköltözés (25%), a partnerkapcsolat (16%) és a gyermekvállalás (14%) követ. A nőkről nyilatkozva szintén a munka áll az első helyen (29%), ezt a szülővé válás (19%), a partnerkapcsolat (17%) és az elköltözés (13%) követi (Murinkó – Spéder 2009).

3.3. A pszichológiai szempontok jelentőségét alátámasztó eredmények

Az 1990-es években a szociológusok és életútkutatók hagyományos szerep-alapú megközelítésével szemben a pszichológiai nézőpont képviselői a saját tapasztalatok jelentőségét kezdték hangsúlyozni. E szerzők szerint a felnőtté válás megítélésében az individuális szempontok jóval fontosabbak, mint a kollektív szerepátmenetek, bár az egyének között jelentős különbség és változatosság figyelhető meg.

Azt, hogy az életeseményeket a fiatalok miért tartják viszonylag lényegtelennek a felnőtté váláshoz, Arnett (1997) elsősorban a növekvő individualizmussal magyarázza. Az egyének egyre gyakrabban találkoznak ugyanazoknak a szerepeknek a nagyon eltérő megvalósulásaival. Nem egyértelmű többé, mit jelent az, hogy valaki diák, anya vagy nyugdíjas, az egyes szerepek elválaszthatatlanná válnak a kontextusuktól. Ezáltal elmosódott a szerepek jelentése, a szerepekkel kapcsolatos elvárások is homályosabbakká és gyengébbekké váltak (Shanahan 2000; Pallas 2007). Emellett fontos szerepe van annak, hogy a tanulmányok befejezésének, a házasságkötésnek és az első gyerekvállalásnak a medián életkora megnőtt. Ezek továbbra is fontos életesemények, azonban a fiatalok már azelőtt, hogy átélnék őket, felnőttnek tekintik magukat (Arnett 1997).

A fiatalok saját magukról alkotott elképzeléseit vizsgálva, Greene és szerzőtársai (1992), Scheer és munkatársai (1996), Horowitz és Bromnick (2007), valamint Arnett (1997, 1998, 2000) arra a következtetésre jutottak, hogy a belső, pszichológiai folyamatok fontosabbak a felnőtté válásban, mint a szerepátmenetek. Szerintük a felnőtté válás legfontosabb jellemzői individualisztikusak és pszichológiaiak. Azt hangsúlyozták, hogy a fiatal felnőttek a felnőtté válásra általában egy fokozatos, belső folyamatként tekintettek, amelyet nem különálló események jeleznek. Így a felnőtté válás jelentése végső soron megfoghatatlan és szubjektív. Arnett (1997) hozzátette, hogy ezek az eredmények nem kérdőjelezik meg annak a kutatási irányzatnak a létjogosultságát, amely a szerepátmenetek mintázatait vizsgálja. Épp ellenkezőleg: kiemelik, hogy mennyire fontos tanulmányozni az átmenetek változó kulturális jelentését.

Arnett vizsgálataiban (1997) legfontosabb egyéni ismérvek a saját magukért való felelősségvállalás (92–94%) és a személyes értékekkel és meggyőződéssel kapcsolatos döntések önálló meghozatala (78–80%) voltak. A más felnőttekkel mint egyenlő felekkel kialakított személyes kapcsolat (69–72%) szintén a lista elejére került. Csupán két életeseményt tartott a fiatal válaszadók több mint fele fontosnak: a szülőktől való anyagi függetlenséget (66–73%) és az önálló háztartás kialakítását (57–60%). Csak kevesen említették a gyermekvállalást mint a felnőtté váláshoz lényeges feltételt (12–14%). Mindössze 10–18% gondolta, hogy a tanulmányok befejezése, a házasságkötés és saját lakás vagy ház vásárlása a felnőtté válás fontos kritériumai lennének. Ezek helyett a teljes

idejű állás és egy hosszú távú pályaképnek való elköteleződés némileg fontosabb szempontnak bizonyultak (17–28%).

3.4. A két nézőpontot egyesítő kutatások

A hagyományos, szerep-alapú megközelítést a pszichológia részéről ért kihívás hatására kialakult egy új kutatási irány, amely együttesen vizsgálja a szerepátmenetek és a pszichológiai jellemzők szerepét és azok egymáshoz való viszonyát a felnőtttség megítélésében. Képviselői szerint a pszichológiai és a szociológiai kutatások mesterségesen választják szét ezt a két területet, amelyek pedig ugyanannak az éremnek a két oldalát jelentik. Ennek a szembeállításnak az oka véleményük szerint egyrészt módszertani jellegű, másrészt a nem eléggé kidolgozott elméleti háttérre vezethető vissza (Andrew et al. 2007).

Kvantitatív kutatások szerint a fiatal felnőttek jelentős része a szerepátmeneteket és az individualisztikus jellemzőket egyaránt fontosnak tartja ahhoz, hogy valakit felnőttnek lehessen tekinteni (Scheer – Palkovitz 1994; Westberg 2004). Scheer és Palkovitz (1994) vizsgálatában a fiatalok mintegy fele mind az életeseményeket, mind a belső, pszichológiai jellemzőket fontosnak tartotta a felnőtttséghez. Csak 20% nevezett meg kizárólag szerepátmenetet, 29% pedig kizárólag individualisztikus jellemzőket. A felnőtt státust leggyakrabban a következőkkel jellemezték: anyagi függetlenség, tanulmányok befejezése, felelősségvállalás és autonóm döntéshozatal.

Kvalitatív interjúk eredményei szerint a fiatal felnőttek valóban elismerik, hogy a szerepátmenetek a felnőtté válás fontos mérföldkövei, és a jelentőségüket abban látják, hogy elősegítik bizonyos elvont személyiségjegyek kifejlődését, mint az érettség, a kontrol vagy a felelősségvállalás (Plug et al. 2003; Settersten 2006b; Andrew et al. 2007; Hartmann – Swartz 2007; Molgat 2007; Aronson 2008).

Pallas (2007) mélyinterjúból a felnőtttségnek egy olyan képe bontakozott ki, amely legerősebben az érettség, a saját magukért és másokért, a családért és a közösségért vállalt felelősség fogalmára támaszkodik, és nem annyira a függetlenség fogalmára. Andrew és munkatársai (2007) által végzett fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői is a felelősségvállalást tartották a legfontosabbnak: az egyén képes a családjától függetlenül döntéseket hozni, beváltja a vállalt kötelezettségeit és vállalja a döntései következményeit. A második legfontosabb tényező a függetlenség, főként anyagi értelemben, amelyet a felelősségvállalással összefüggésben értelmeztek. A harmadik leggyakrabban említett faktor a stabil személyiség volt. Ami a szerepátmeneteket illeti, valamiféle munkavégzést szükségesnek tartották a felnőtttséghez, főként azért, mert felelősségvállalásra, elköteleződésre nevel, és hozzájárul az anyagi függetlenséghez. A szülővé válás véleményük szerint nem tesz senkit automatikusan felnőtté, csak ha nagyobb

felelősségvállalással párosul, bár a nők esetében nagyobb a szerepe. A partnerkapcsolatot szintén nem tartották a felnőtt lét elengedhetetlen kellékének, sőt, úgy látták, hogy egy hosszú távú kapcsolat akár hátráltathatja is a felnőtté válás szükséges függetlenség és az önállóság elérését. Az oktatási rendszerben való részvétel megítélése kettős volt: egyrészt felelősségvállalásra, toleranciára, önállóságra, önismeretre tanít, másrészt azonban egy társadalmi moratóriumot jelent, amely késlelteti a felnőtté válást.

3.5. Társadalmi különbségek vagy homogenitás

A szerepátmenetek és a pszichológiai jellemzők fontosságát vizsgáló kutatások eredményei szerint a válaszadó személyes tapasztalatainak és társadalmi-gazdasági helyzetének korlátozott hatása van a felnőtté válással kapcsolatos véleményére.

A nemek szerinti eltérésekre a legtöbb kutatás nem tér ki. Míg a tradicionális kultúrákban a felnőtté válás felkészültséggel kapcsolatos elvárások szigorúan nem-specifikusak, és a férfiak esetében kevésbé normatívak, a kutatási eredmények szerint a felnőtt nővé és férfivá válás ismérvei között alig található eltérés (Arnett 1998). A férfiakról azt tartják, hogy néhány évvel később válnak felnőtté, mint a nők, és a szerepátmeneteket is – főként a munkába állást és a szülői házból való elköltözést – fontosabbnak tartják a férfiak, mint a nők életében (Murinkó – Spéder 2009).

Plug és munkatársai (2003) holland fiatalokkal készített életút-interjúik szerint a felnőtté válásról alkotott elképzelések jelentősen eltértek a nem és a társadalmi helyzet metszetében. Az alsóbb osztálybeli fiatalok a felnőtté válást elsősorban a családalapítással és a munkába állással azonosították (az előbbi különösen a nők említették gyakran). A magasabb társadalmi helyzetű férfiak inkább az egyéni fejlődéssel, a nők egy része a munka, a család és pszichológiai jellemzők együttesével írták le a felnőtté válást. A középosztálybeli fiatalok az önállóságot, a karriert, a családalapítást és a személyes célok megvalósítását tekintették a legfontosabbnak. Aronson (2008) szerint a nők esetében a tanulmányok befejezése csak a munkásosztályból származók számára lényeges.

Az életkor szerinti különbségekkel kapcsolatban Arnett (1997, 2001) feltételezi, hogy mivel az individualizmus a fiatal kohorszok körében erősebb, a szerepátmenetek a szülei és nagyszülei számára nagyobb jelentőséggel bírtak a felnőtté válás során. A középkorúak felnőtté válás-fogalma szintén különbözhet a fiatalabbakétól, mivel sokuk már átélte a kérdéses eseményeket, és a függetlenség kérdése fontosabbnak és időszerűbbnek tűnhet a fiatalabbak számára. Eredményei szerint (Arnett 2001) az egyetlen eltérés, hogy a középkorúak a szerepátmeneteket egy kicsit fontosabbnak tartották a felnőtté váláshoz, mint a fiatalabb válaszadók.

A kvantitatív kutatások egy része (Furstenberg et al. 2004; Smith 2004) szerint az idősebbek, az özvegyek és a házások szerint a család eltartása, a gyerekvállalás és a házasságkötés fontosabb, mint a fiatalabbak és a nőtlenek, hajadonok szerint. A szerepátmenetek az etnikai háttérű fiatalok számára is fontosabbnak (Arnett 2003).

Az egyes szerepátmeneteknek tulajdonított jelentés nagyban függ attól, hogy a személy átélte-e már azokat (George 1993). Az eredmények azonban e hatás irányát illetően ellentmondóak. Akik már átérték a családi étellel kapcsolatos átmeneteket, körülbelül kétszeres valószínűséggel érezték magukat felnőtteknek, mint a többiek (Shanahan et al. 2005). Más kvantitatív eredmények szerint azok a fiatalok, akik már átérték bizonyos szerepátmeneteket, kisebb jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a felnőttiségben (Westberg 2004). Abban egységesek az eredmények, hogy akinek már született gyermeke, fontosabbnak tartja a gyermekvállalást a felnőtté válásban, mint a gyermektelenek (Arnett 1997; Westberg 2004; Settersten 2006b).

4. Adatok és módszerek

Jelen tanulmány a European Social Survey (ESS) kétévenként ismétlődő nemzetközi kérdőíves kutatás 2008. évi negyedik kérdezési hullámának magyar adatain alapul, amelynek keretében 1544 főt kérdeztek meg a felnőtt lakosságot reprezentáló országos mintán.⁵ A magyar kérdőív a nemzetközi kérdéseken kívül tartalmazott néhány kiegészítő kérdést is, amelyeket a válaszadók maguk töltöttek ki. A felnőtté válással kapcsolatos véleményekre vonatkozó kérdések is ebben a blokkban kaptak helyet.⁶ Az önkitöltős blokkot véletlenszerűen két almintára bontották annak alapján, hogy a kérdezett páros, vagy páratlan napon született-e. Az „A” blokkban nőkre, a „B” blokkban pedig férfiakra vonatkoztatva tették fel ugyanazokat a kérdéseket. A minta hasznosított elemszáma 1325 fő.⁷

A felnőtté válásban fontosnak tartott tényezőket a következő kérdés segítségével vizsgáltuk:

⁵ Európai Társadalomtudományi Elemzések (EUTE) – European Social Survey (ESS). Konzorcium: MTA Politikai Tudományok Intézete és MTA Szociológiai Kutató Intézete. A magyar kutatás vezetője: Füstös László, az MTA doktora (MTA SZKI).

⁶ Az önkitöltős kérdőív kitöltési aránya igen magas volt (94%), és a válaszadók túlnyomó többsége a kérdezőbiztos jelenlétében válaszolt a kérdésekre, csak kevesen juttatták vissza egy későbbi időpontban vagy küldték el postán. Kétharmad teljesen egyedül, segítség nélkül, 13% kérdezői segítséggel töltötte ki, minden ötödik pedig a főkérdőívvel megegyező módon, kérdezz-felelek módszerrel válaszolt.

⁷ Összesen 219 főt zártunk ki az elemzésből: 92 fő nem töltötte ki az önkitöltős kérdőívet, 34 főnél található a függő változók közül legalább egynél, 93 fő esetében pedig valamely független változónál adathiány.

4. Ön szerint ahhoz, hogy egy LÁNYT/FIÚT ma Magyarországon *felnőttnek* tekintsenek, mennyire fontosak a következő dolgok? Jelölje be azt a kockát, amelyik válaszáának megfelelő! Soronként egy válasz lehetséges!

	Egyáltalán nem fontos	Nem fontos	Fontos	Nagyon fontos
Felelősséget vállaljon a cselekedeteiért	1	2	3	4
Gyermeke szülessen	1	2	3	4
Ne függjön anyagilag a szüleitől	1	2	3	4
Nagykorú legyen (betöltse a 18. életévét)	1	2	3	4
A szüleitől külön éljen	1	2	3	4
Házasságot kössön	1	2	3	4
Teljes munkaidejű állása legyen	1	2	3	4
Saját ügyeiben szabadon dönthessen	1	2	3	4
Befejezze az iskoláit	1	2	3	4
Tartós párkapcsolatot alakítson ki	1	2	3	4

Az elemzésünkben használt adatbázis újdonságát az adja, hogy az ESS vizsgálatán kívül Magyarországra vonatkozó adatok eddig nem álltak rendelkezésre. A vizsgált tényezők széles köre lehetővé teszi, hogy az egyéni, belső szempontok és a társadalmilag szabályozott szerepátmenetek relatív fontosságát és egymáshoz való viszonyát is megvizsgáljuk. A nőkre és a férfiakra vonatkozó vélemények külön elemezhetők. A négyfokú skála használata lehetővé teszi, hogy a válaszadók az egyszerű „fontos-nem fontos” dichotómiánál árnyaltabban fejezzék ki a véleményüket, a gyakran nehezen értelmezhető, egyfajta „nem tudom” válaszként is felfogható középső válaszkategória hiánya pedig állásfoglalásra készíti.⁸ Emellett számítani lehetett arra, hogy a kérdőív önálló kitöltését is segíti, ha a válaszkategóriák száma viszonylag alacsony.

Az adatbázis és a kérdésseltevés számos pontban különbözik az előzőekben ismertetett kvantitatív vizsgálatoktól. A korábbi kutatások egy része nyitott kérdés segítségével vizsgálta, hogy mi tesz valakit felnőtté (Greene et al. 1992), mások statisztikai modellekkel keresték a választ arra a kérdésre, hogy a felnőttég önértékelése milyen egyéni tényezőktől függ (Shanahan et al. 2005; Benson – Furstenberg 2007). A kérdőíves kutatások egy harmadik csoportja bizonyos szempontokat felsorolva azt tudakolta, azok fontosak-e vagy sem általánosságban a felnőtté váláshoz (Arnett 1997, 2003), vagy melyik a legfontosabb közülük (Scheer et al. 1996). Ezek a kényelmi mintát használó empirikus vizsgálatok nem tették lehetővé, hogy a válaszadók árnyaltabban kifejtsek a véleményüket, az egyetértésük vagy egyet nem értésük mértékét, és az életese-mények és pszichológiai tényezők fontosságának összehasonlítására sem alkalmasak.

⁸ A válaszkategóriák számának hatásával kapcsolatos kutatási eredményekkel kapcsolatban lásd: Moors 2008.

A 2002-ben készült General Social Survey (GSS) és a European Social Survey (2006) teljes népesség körében végzett kérdőíves vizsgálatok. A GSS az Egyesült Államok teljes felnőtt népessége körében készült, és a kérdőív ötfokú skálákkal azt vizsgálta, hogy az egyes életesemények a válaszadók szerint általában mennyire fontosak a felnőtté váláshoz (Furstenberg et al. 2004; Smith 2004). Az ESS 25 európai országra kiterjedően tette ugyanezt a teljes felnőtt népességből vett reprezentatív mintákon, egységes módszertannal. A kérdőív a felnőtté válás általános megítélésére, nem pedig a válaszadó saját személyes életére kérdez rá, és külön kezeli a nők és a férfiak felnőtté válását. Csak az életesemények fontosságát vizsgálja, azokon belül is az iskola befejezése hiányzik, és a szerepátmenetek, valamint a pszichológiai szempontok megítélésének összehasonlítását nem teszi lehetővé.

A kutatásban arra keressük a választ, hogy a magyar emberek megítélése szerint mennyire fontosak (vagy lényegtelenek) bizonyos életesemények és pszichológiai jellemzők ahhoz, hogy valakit felnőttnek lehessen tekinteni. Külön vizsgáljuk, hogy a nők és a férfiak esetében eltérő szempontokat tartanak-e fontosnak. További kérdés, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz a kollektív szerepátmenetek és az individualisztikus tényezők, melyek a fontosabbak, és típusokba szerveződnek-e a vizsgált tényezők. Vajon Magyarországra is jellemző-e, hogy a felnőtté válás megítélése a társadalom különböző csoportjaiban viszonylag egységes, és a személyes élettapasztalat megváltoztatja-e az emberek véleményét arról, hogy mi tesz valakit felnőtté.

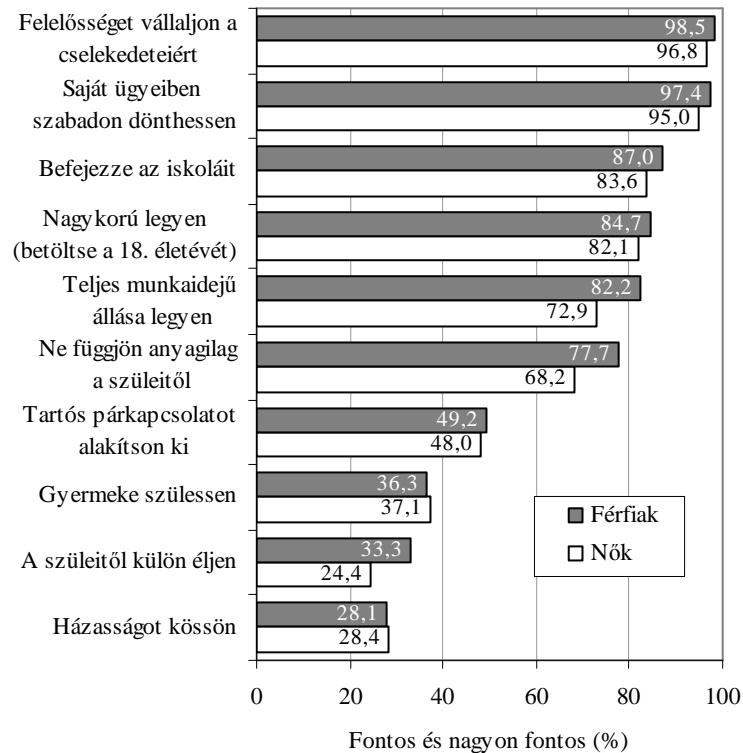
Az elemzés során először megvizsgáljuk, mely tényezőket tartanak fontosnak Magyarországon a felnőtt státusz eléréséhez. Kitérünk arra, hogy van-e különbség a felnőtté válás koncepciójában nemek, életkor és iskolai végzettség szerint, illetve van-e jelentősége annak, hogy a válaszadó maga átélte-e már az adott életeseményt. Ezután korreláció- és faktorelemzés segítségével vizsgáljuk a tényezők közötti kapcsolatot. Kérdés, hogy kimutatható-e a szerepátmenetek és az individualisztikus ismérvek kettőssége, vagy valamilyen más szempont szerint szerveződnek-e a tényezők. A típusalkotást a 18–29 év közötti fiatal felnőtt korcsoportra külön is elvégezzük, mert ha valóban egy többé-kevésbé önálló életszakasz jellemző rájuk, akkor a felnőtté válásról vallott elképzeléseik szerveződésében is különbözniük kell az idősebb válaszadóktól. A létrehozott típusok háttérváltozók szerinti eltéréseit és magyarázó tényezőit lineáris regressziós modellek segítségével vizsgáljuk.

5. Eredmények

5.1. Mi tesz valakit felnőtté?

A tíz vizsgált szempont közül szinte minden válaszadó a felnőtté válás fontos, vagy nagyon fontos kritériumának tartotta, hogy az illető felelősséget vállaljon a

cselekedeteiért, és a saját ügyeiben szabadon dönthessen (I. ábra). A tanulmányok befejezése és a nagykorúság elérése 82–87% szerint fontos mérföldkő. A többség szerint a teljes munkaidős állás és a szülőktől való anyagi függetlenség is lényeges. A tartós párkapcsolatot minden második, a gyermekvállalást minden harmadik válaszadó tartotta fontosnak, legkevesebben pedig a szülőktől való különélést és a házasságkötést említették. Az egyes változókhoz tartozó szórásértékek is a párkapcsolat, a házasság és a gyermekvállalás esetében a legnagyobbak, a vélemények ezen szempontok esetében térnek el egymástól a leginkább.

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325.

I. Ahhoz, hogy egy nőt/férfit felnőttnek tekintsenek, mennyire fontosak a felsorolt tényezők (%)

The importance of different criteria for a woman or a man to be considered adult (%)

A korábbi kutatásokhoz hasonlóan a pszichológiai szempontok, az anyagi függetlenség és teljes idejű munkavállalás fontos szempontok, bár a szülőktől való anyagi függetlenséget kisebb arányban érzik fontosnak a magyarországi válaszadók. A korábbi eredményekkel összhangban a családalapítást tartják a felnőtttség legkevésbé fontos kritériumának.

A jogi értelemben vett nagykorúság szintén széles körben elfogadott mérőföldkő, ezt a korábbinál nagyobb arányban tartják fontosnak. A különbség lehetséges oka, hogy Magyarországon a 18 éves kor betöltése vitathatatlanul a felnőttiséggel járó minden joggal és kötelességgel felruházza az egyént, amit a kérdésfeltevés a „nagykorúság” hangsúlyozásával ki is emelt. A válaszadók 15–18%-a azonban ennek ellenére sem tartja fontosnak ezt az életkori határt.

5.2. Társadalmi különbségek a felnőtttség koncepciójában

A korábbi eredményekkel összhangban a felnőttté válás ismérveiről alkotott vélemények különböző szempontok szerinti megoszlásaiban alig található eltérés.

A nőkre és a férfiakra vonatkozó vélemények némileg különböznek. A férfiak felnőttté válásához a válaszadók fontosabbnak tartják, hogy szüleiktől külön éljenek, anyagilag függetlenek legyenek és teljes munkaidejű állásuk legyen (I. ábra).

A férfi és női válaszadók véleménye is csupán a munkavállalás, az anyagi függetlenség és a szülőktől való különélés megítélésében tér el szignifikánsan egymástól (1. táblázat). A férfiaktól mind a nők, mind a férfiak nagyobb arányban várják el, hogy dolgozzanak és ne a szüleikkel éljenek, hogy felnőttnek lehessen tekinteni őket. Az anyagi függetlenséget elsősorban a nők tartják a férfiak számára fontosnak a felnőtt léthez, legkevésbé pedig a férfiak várják el a nőktől ugyanezt. A munkavállalás és az anyagi függetlenség esetében mindkét nem képviselői kettős elvárást fogalmaznak meg: a férfiak számára mintegy 10 százalékponttal fontosabbnak tartják a kérdéses kritériumokat, mint a nők számára. A szülői házból való elköltözésnél a nők és a férfiak véleménye lényegesen nem tér el egymástól: férfiakra gondolva mindkét csoport relatíve fontosabbnak tartja a felnőtttségnek ezt a kritériumát.

1. A felnőtté váláshoz fontosnak, vagy nagyon fontosnak tartott tényezők aránya a válaszadók neme és a célcsoport neme szerint (%)

The ratio of respondents who consider the following criteria important or very important by sex of respondent and sex of target group (%)

	Felelős- ség- vállalás	Szaba- don dönteni	Tanul- mányoka t befe- jezni	Jogi nagy- korú- ság	Munka- vállalás	Anyagi függet- lenség	Tartós párkap- csolat	Gyerek- vállalás	Szü- lőktől külön élni	Há- zasság
Nő férfiről	99,5	97,0	88,1	87,5	83,1	80,5	49,6	35,1	32,5	26,2
Férfi férfiről	97,5	97,8	85,9	81,9	81,4	74,9	48,7	37,5	34,0	30,0
Nő nőről	97,4	95,6	83,5	84,2	74,2	70,9	47,2	36,6	25,8	28,9
Férfi nőről	95,8	94,1	83,7	78,8	70,9	63,9	49,4	38,0	22,1	27,7
Összesen	97,7	96,2	85,3	83,6	77,6	73,1	49,0	36,9	28,9	28,4

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325.

A különböző életkorú emberek véleménye nem tér el szignifikánsan annak megítélésében, hogy a felelősségvállalás, a szabad döntéshozatal, a tanulmányok befejezése és a szülőktől való elköltözés mennyire fontos ahhoz, hogy valakit felnőttnek lehessen tekinteni (2. táblázat). A jogi nagykorúság, a munkavállalás, az anyagi függetlenség a 60 év fölöttiek számára a legfontosabb, és a tartós párkapcsolat, a házasságkötés és a gyerekvállalás is az idősebb korcsoportokba tartozók számára fontosabb a felnőtté váláshoz. A házasság megítélésénél figyelhetjük meg a legnagyobb különbséget, ami jól jelzi a házasság jelentésének átalakulását. A legfiatalabb válaszadók annyiban térnek el a minta egészétől, hogy kevésbé tartják fontosnak a tanulmányok befejezését, a munkavállalást, az anyagi függetlenséget, a gyermekvállalást és a házasságot, mint a többi korcsoportba tartozók. Ezen eredmények összhangban vannak a korábbi kutatások következtetéseivel.

2. A felnőtté váláshoz fontosnak, vagy nagyon fontosnak tartott tényezők aránya a válaszadók korcsoportja szerint (%)

The ratio of respondents who consider the following criteria important or very important by age group of respondent (%)

	Felelős- ség- vállalás	Szaba- don dönteni	Tanul- mányokat befejezni	Jogi nagy- korú- ság	Munka- vállalás	Anyagi függet- lenség	Tartós párkap- csolat	Gyerek- vállalás	Szülőktől külön élni	Há- zasság
18–29	97,2	94,9	79,8	79,9	67,4	67,5	43,6	29,6	30,2	15,9
30–44	98,1	96,3	86,0	79,5	72,7	72,5	43,1	33,4	28,2	21,7
45–59	97,8	96,9	86,6	82,9	79,9	71,0	50,9	39,3	23,8	30,9
60–69	97,9	97,3	88,3	90,9	89,1	79,0	56,2	40,0	31,0	35,3
70<	96,7	95,1	86,2	88,2	84,3	77,6	53,8	44,7	33,7	45,3
Össze- sen	97,7	96,2	85,3	83,6	77,6	73,1	49,0	36,9	28,9	28,4

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325.

A tanulmányok befejezése és a munkavállalás legkevésbé a felsőfokú végzettségük megítélése szerint lényeges (3. táblázat). A munkavállalást az alapfokú vagy szakmunkás végzettségűek, az anyagi függetlenséget pedig a legfeljebb általános iskolát végzettek tartják fontosabbnak, mint az iskolázottabb emberek. A tartós párkapcsolat, a házasság és a gyermek jelentősége az iskolai végzettség szintjével negatív kapcsolatban áll: a legfeljebb alapfokú végzettségűek szerint a családi szerepek mintegy 13–17 százalékponttal fontosabbak, mint a diplomások szerint. A korábban a témában végzett elemzések szintén arra jutottak, hogy a családi és a munkával kapcsolatos átmenetek az alacsonyabb társadalmi pozíciójúak számára lényegesebb szempontok, mint az előnyösebb helyzetűek esetében.

3. A felnőtté váláshoz fontosnak, vagy nagyon fontosnak tartott tényezők aránya a válaszadók iskolai végzettsége szerint (%)

The ratio of respondents who consider the following criteria important or very important by education level of respondent (%)

	Felelősség-vállalás	Szabaddönteni	Tanulmányokat befejezni	Jogi nagykorúság	Munkavállalás	Anyagi függetlenség	Tartós párkapcsolat	Gyerekvállalás	Szülőtől külön élni	Házasság
Alapfok	97,5	94,8	87,1	89,5	83,3	76,4	57,9	44,0	33,5	40,0
Szakmunkás	97,2	97,0	90,6	83,8	86,4	72,6	54,5	38,8	27,0	30,2
Érettségi	96,8	96,3	86,4	83,9	75,7	73,8	44,1	33,1	26,8	25,2
Felsőfok	99,9	97,2	76,7	80,3	70,7	72,5	41,5	30,7	27,3	23,6
Összesen	97,7	96,2	85,3	83,6	77,6	73,1	49,0	36,9	28,9	28,4

Megjegyzés: csak azokat tartalmazza, akik a kérdezés idején nem tanultak nappali tagozaton (N = 1191).

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív.

Az életeseemények fontosságára vonatkozó kérdések esetében az is vizsgálható, hogy az egyes tényezők megítélése különbözik-e aszerint, hogy a válaszadó maga átélte-e már az eseményt vagy nem (4. táblázat). Az eredmények szerint a személyes tapasztalattal rendelkezők egyértelműen fontosabbnak tartják az adott életeseeményt ahhoz, hogy valakit felnőttnek tekintsenek. Ez a kapcsolat részben abból adódhat, hogy a legfiatalabb válaszadók tartják ezeket a szempontokat a legkevésbé fontosnak, és egyben ők azok, akik a legkisebb arányban élték már át őket.

A személyes tapasztalat a legnagyobb különbséget a házasság és a munkavállalás megítélésénél jelenti: akik kötöttek valaha házasságot, illetve akiknek már volt fizetett munkájuk, 18–19 százalékponttal fontosabbnak tartják a felnőtté váláshoz ezeket az eseményeket, mint azok, akik nem voltak részesei ezeknek. A házas-, vagy élettárssal, illetve saját, vagy nevelt gyermekkel vala-

ha együtt élők 10 százalékponttal tartják fontosabbnak a tartós partnerkapcsolatot és a gyermekvállalást, mint azok, akik még nem éltek együtt partnerrel, illetve nem neveltek gyermeket. A tanulmányaikat már befejezett és a szüleiktől külön háztartásban élő válaszadók szerint ez az esemény lényegesebb a felnőtté váláshoz, mint azok szerint, akik még rendelkeznek személyes tapasztalattal.

4. A felnőtté váláshoz fontosnak és nagyon fontosnak tartott tényezők aránya a megfelelő életeseményeket átélők és nem átélők körében (%)

The ratio of respondents who consider the following criteria important or very important among those who have experienced the corresponding life course events and who have not (%)

Tényező	Életesemény		Fontos %	
Gyermekvállalás	Élt saját vagy nevelt gyermekkel	igen	39,5	21,9
		nem	29,6	31,0
Szülöktől külön élni	Együtt él egy vagy két szülővel	igen	24,5	29,1
		nem	30,0	32,7
Házasságkötés	Kötött-e valaha házasságot	igen	33,2	29,6
		nem	14,3	14,1
Tartós partnerkapcsolat	Élt-e együtt élet- vagy házastárssal	igen	50,2	46,6
		nem	40,4	41,6
Tanulmányok befejezése	Befejezte-e már a tanulmányait	igen	86,0	80,9
		nem	79,5	78,4
Munkavállalás	Volt-e valaha fizetett munkája	igen	79,2	74,2
		nem	60,8	62,5

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325.

5.3. A felnőtté váláshoz fontosnak tartott tényezők – a vélemények szerveződése és típusai

A felnőtté válás kritériumai közötti Spearman-féle páronkénti korrelációs együtthatók a legtöbb esetben pozitív és szignifikáns, bár nem túl erős összefüggést jeleznek (5. táblázat). Legerősebb összefüggés a tartós párkapcsolat, a házasságkötés és a gyermekvállalás között van, és a szülöktől való különélés is összefügg a saját család kialakításával, de az anyagi függetlenséggel is. A munkavállalás, az anyagi függetlenség és a tanulmányok befejezése szintén összefüggnek egymással, illetve a családalapítással is. A szülöktől való anyagi függetlenség megteremtése a munkába állással való kapcsolata révén az élet anyagi oldalával, az önálló lakhatás megteremtésével és a gyermekvállalással való kapcsolata révén pedig a családi szerepekkel kapcsolódik össze. Ebben az esetben az anyagi függetlenség összekapcsolódik a szülöktől való fizikai elszaka-

dással, és mindez részben a családi élet alapjának megteremtését jelenti. A szabad döntéshozatal a felelősségvállaláson kívül az iskolapadból a munka világába való átmenet megítélésével is összefügg.

A tényezők az eddigi eredmények alapján nem rendeződnek egyértelmű csoportokba. A saját család alapításának megítélése különül el a legegységesebben a többi életeseménytől, de a szerepátmenetek és az individualisztikus szempontok kettőssége nem mutatkozik meg.

5. Az egyes tényezők közötti kapcsolatot jelző

Spearman korrelációs együtthatók

Spearman correlation coefficients between the criteria of adulthood

	Felelős- ség- vállalás	Szabadon dönteni	Jogi nagykorú- ság	Iskola befejezése	Munka- vállalás	Anyagi független- ség	Tartós párkap- csolat	Szülöktől külön élni	Házasság
Szabadon dönteni	0,332***								
Jogi nagykorú- ság	0,276***	0,255***							
Iskola befejezése	0,194***	0,354***	0,259***						
Munkavál- lalás	0,182***	0,344***	0,220***	0,390***					
Anyagi független- ség	0,156***	0,264***	0,270***	0,286***	0,383***				
Tartós párkapcsol- at	-0,001	0,157***	0,150***	0,307***	0,387***	0,261***			
Szülöktől külön élni	-0,011	0,089**	0,141***	0,114***	0,292***	0,320***	0,370***		
Házasság	-0,071**	0,044	0,126***	0,169***	0,367***	0,231***	0,597***	0,464***	
Gyerekvál- lalás	-0,015	0,014	0,137***	0,211***	0,289***	0,305***	0,543***	0,320***	0,566***

Megjegyzés: * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$.

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325.

Mivel a tényezők közötti páronkénti korrelációk szerint a felnőtté váláshoz fontosnak tartott szempontok nem alkotnak zárt csoportokat, a változókon nem klaszter-, hanem faktorelemzést végeztünk (főfaktor módszer, varimax rotáció). Eredményül két jól elkülönülő faktort kaptunk, amelyek a variancia 36%-át őrzik meg (6. táblázat). Az anyagi függetlenség és a munkavállalás mindkét faktorról egyformán erős kapcsolatban álltak, ezért kihagytuk őket az elemzésből. Az egyik faktor a családi szerepek átvételét, a saját család alapítását tekinti fontosnak a felnőtté válásban, a második a jogi nagykorúságot, az individuális érettséget és a tanulmányok befejezését, az önállóvá válás feltételeinek megteremtését hangsúlyozza. Az „önállóság” faktor értelmezhető a gyermeki létből való kilépésként, a „család” faktor pedig a felnőtté válásból való belépésként. A munkavégzés és a szülöktől való anyagi függetlenség mindkét faktorhoz, az

önállóság megteremtéséhez és a családi szerepekhez egyforma erősséggel kapcsolódik.

6. Faktorsúlyok
Factor scores

	Teljes minta N = 1325		18–29 évesek N = 262	
	1. faktor (Család)	2. faktor (Önállóság)	1. faktor (Család)	2. faktor (Önállóság)
Házasság	0,772	0,015	0,743	-0,008
Tartós párkapcsolat	0,712	0,144	0,649	0,122
Gyerekvállalás	0,650	0,041	0,690	-0,016
Anyagi függetlenség	-	-	0,254	0,415
Teljes munkaidejű állás	-	-	-	-
Szülőktől külön élni	0,487	0,074	-	-
Tanulmányok befejezése	0,283	0,422	-	-
Jogi nagykorúság	0,161	0,453	0,038	0,531
Szabad döntés	0,093	0,570	0,044	0,579
Felelősségvállalás	-0,055	0,526	-0,101	0,506

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325.

A faktorelemzést a legfiatalabbakra, a 18–29 év közöttiekre külön elvégezve szintén két faktort kaptunk, amelyek a variancia 37%-át őrzik meg. Az eredmények hasonlítanak a teljes népesség esetén kapottakra: a fiatalok esetében is elkülönül egymástól egy, a családi szerepek átvételét (tartós párkapcsolat, házasságkötés, gyermekvállalás) és egy, az önállóság különféle kritériumait (szabad döntés, felelősségvállalás, jogi nagykorúság és anyagi függetlenség) tartalmazó faktor. A szülőktől való különélés a fiatal felnőttek számára nem egyértelműen a családalapítással összefüggő életeseemény, hanem hasonlóan erős kapcsolatban áll az önállóvá válással is. A tanulmányok befejezése és a munkavállalás hasonlóképpen mindkét faktorhoz kapcsolódott, ezért szintén kimaradtak az elemzésből. Az anyagi függetlenség azonban a teljes mintával ellentétben a fiatal felnőttek megítélése szerint egyértelműen az önállóság megteremtésével függ össze, a családalapítással nem.

Korábban láttuk, hogy az egyes tényezők fontosságának megítélésében vagy nincsenek életkor szerinti különbségek, vagy az idősebbek lényegesebbnek tartják a felsorolt szempontokat a felnőtté válásban. Ezzel szemben a felnőtté válás kritériumai a fiatal, 18–29 év közötti válaszadók esetében másként szerveződnek, mint a teljes népességben. A szülőktől való elköltözés és a tanulmányok befejezése számukra összetettebb jelentéssel bír, az anyagi függetlenség megteremtése pedig (még) inkább csak mint az önállóság egy fontos eleme jelenik meg, és nem függ össze a családalapítás megítélésével.

A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy a teljes népesség mintájából kapott két faktor, vagyis a „családi szerepátmenetek” és az „önállóság” faktorainak társadalmi közegében milyen jellegzetes különbségeket lehetett megfigyelni (7. táblázat).

A család fontosságának megítélése nem különbözik sem a válaszadók neme szerint, sem aszerint, hogy férfira vagy nőre vonatkozóan mondanak-e róluk véleményt. Az önállóságot ezzel szemben a nők fontosabbnak tartják a felnőtté váláshoz, különösen, ha férfiakról nyilatkoznak, míg a férfiak a nők felnőttiségehez kevésbé tartják ezt lényegesnek. A két nem képviselői a saját nemükhöz tartozókat azonosan ítélik meg.

Az életkor szerinti különbségek mindkét faktor esetében szignifikánsak. Az idősebb válaszadók a családi szerepek átvételét lényegesen fontosabbnak tartják, mint a fiatalabbak, az önállóságot pedig inkább a legfiatalabbak ítélik lényegesnek.

A magasabban iskolázottak véleménye szerint a családalapítás kevésbé fontos ahhoz, hogy valakit felnőttnek lehessen tekinteni, mint az alacsonyabban képzettek szerint, és ugyanez igaz, ha a szülők iskolai végzettségét vizsgáljuk. Az önállóság faktorának átlagértékei a különböző végzettséggel rendelkezők esetében nem térnek el lényegesen egymástól.

*7. Faktorpontszámok átlagértékei nem, korcsoport és iskolai végzettség szerint
Mean factor scores by sex, age group and education level of respondents*

		Család	Önállóság
A válaszadó és a célcsoport neme	Férfi nőről	-0,003	0,184
	Nő nőről	-0,032	0,038
	Nő férfiről	0,017	0,187
	Férfi férfiről	0,016	-0,016
Korcsoport	18–29	-0,201	-0,088
	30–44	-0,120	-0,045
	45–59	0,038	0,086
	60–69	0,114	0,138
	70<	0,310	0,037
Iskolai végzettség*	Alapfok	0,211	-0,020
	Szakmunkás	0,107	0,036
	Érettségi	-0,095	0,100
	Felsőfok	-0,192	0,022

Megjegyzés: * Csak azokat tartalmazza, akik a kérdés idején nem tanultak nappali tagozaton.

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325

5.4. A családi szerepek és az önállóság fontosságának magyarázó modelljei

Az elemzés utolsó részében lineáris regressziós modellek segítségével vizsgáljuk, milyen tényezők magyarázhatják azt, hogy a felnőtté válásban mennyire tartják az emberek fontosnak a családi szerepek átvételét és az önállósodás különböző dimenzióit.

A modelleket több lépésben építjük fel: először az életkort, a válaszadó és a célcsoport nemét (valamint a két utóbbi interakcióját) vonjuk be az elemzésbe. Ezután a társadalmi helyzetet jellemző további háttérváltozók következnek: az iskolai végzettség, a lakóhely, a háztartás jövedelmi helyzetének szubjektív megítélése, az, hogy a válaszadó jelenleg dolgozik-e, tanul-e, és volt-e már élete során legalább három hónapig munkanélküli. Ezután olyan, a családdal kapcsolatos változók következnek, mint hogy élt-e valaha élettársi kapcsolatban, kötött-e valaha házasságot, elvált-e, közös háztartásban él-e egyik vagy mindkét szülőjével, illetve nevelt-e valaha saját, vagy nevelt gyermeket.⁹ Végül az utolsó modellben a vallásosság is szerepel. (A modellekben előforduló magyarázó változók leíró statisztikáit a 8. táblázat tartalmazza.)

⁹ Ezen változók esetében a függő és a független változó közötti okság iránya nem egyértelmű: pl., ha azok számára, akik kötöttek már életük során házasságot, fontosabbak a családi átmenetek a felnőtté válásban, az egyaránt jelentheti azt, hogy az életesemény átélése miatt tartják azt lényegesnek, de az is lehet, hogy (részben) azért mentek férjhez vagy nősültek meg, hogy ezáltal is felnőtttebbnek tekintsek őket.

8. A modellekben előforduló magyarázó változók
Explanatory variables in the regression models

A változó megnevezése	Válaszkategóriák	%	Eset- szám	Átlag (szórás)
Nem	Nő	55,0	729	
	Férfi	45,0	596	
Célcsoport neme	Nőről	50,6	671	
	Férfiről	49,4	654	
Korcsoport	18–29	20,0	265	
	30–44	26,7	354	
	45–59	24,5	325	
	60–69	14,5	192	
	70 vagy idősebb	14,3	190	
Iskolai végzettség	legfeljebb 8 általános	27,2	361	
	szakmunkásképző	27,6	366	
	érettségi	26,9	357	
	felsőfokú végzettség	18,2	242	
Lakóhely	nagyváros vagy elővárosa	27,1	360	
	kisebb város	36,4	482	
	község, tanya	36,5	484	
A háztartás megélhetési nehézségé- nek megítélése	1 = kényelmesen megélnék 4 = nagyon nehezen élnék meg			2,58 (0,78)
Dolgozott-e az elmúlt hét napban	igen	45,1	598	
	nem	54,9	727	
Tanult-e az elmúlt hét napban	igen	10,8	142	
	nem	89,2	1183	
Volt-e már munkanélküli legalább három hónapig	igen	29,8	395	
	nem	70,2	930	
Élt-e valaha saját vagy nevelt gyerek a háztartásában	igen	71,6	949	
	nem	28,4	376	
Egy háztartásban él-e egy vagy két szülővel	igen	23,6	313	
	nem	76,4	1012	
Élt-e valaha élettárrsal	igen	28,3	375	
	nem	71,7	950	
Kötött-e valaha házasságot	igen	73,6	975	
	nem	26,4	350	
Vált-e el valaha	igen	16,3	216	
	nem	83,7	1109	
Vallásosság ¹⁰				0,00 (1,00)

Forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325.

¹⁰ Három változóból létrehozott főkomponens: mennyire tartja magát vallásosnak, a templomba járás gyakorisága és az imádkozás gyakorisága. Cronbach alfa = 0,84. A magasabb érték magasabb vallásosságot jelent.

Összességében elmondható, hogy a modellek magyarázó ereje igen alacsony: a bevont független változók segítségével a függő változók szórásának mindössze 2–6%-át sikerült megmagyarázni. A magyarázó változók hatása különösen az „önállóság” faktor esetén korlátozott. Nem zárva ki annak a lehetőségét, hogy valamely, a modellekben nem szereplő tényező segítségével sokkal nagyobb magyarázó erőt lehetne elérni¹¹, feltételezzük, hogy a felnőtté válás megítélésében a társadalom igen egységes. A kétváltozós eredmények is azt bizonyítják, hogy az emberek felnőttiségről alkotott elképzelése csak korlátozott mértékben függ a társadalmi helyzetüktől és az átélt tapasztalataiktól.

A családi szerepek fontosságának megítélésére nincs hatással sem a válaszadó, sem a célcsoport neme (9. táblázat). Az A1. modellben az életkor igen erős pozitív hatással bír: a legfiatalabbakhoz képest a 45 év felettek, különösen a 70 évesek vagy idősebbek fontosabbnak látják a családi átmenetek szerepét a felnőtté válásban. A társadalmi háttértényezők bevonásával ez a hatás gyengül, a családi életesemények bevonásával pedig teljesen eltűnik. Vagyis a különbség háttérben a középkorú és az idősek eltérő társadalmi összetétele és élettapasztalata állhat.

Az általános iskolai vagy szakmunkás végzettséggel rendelkezők számára fontosabbak a családi átmenetek a felnőttiséghez, mint az iskolázottabbak számára. A nagyvárosokban (Budapesten vagy megyei jogú városban) élők fontosabbnak tartják a családi faktort, mint a kisebb városok és a községek lakói, és a vallásosság kontrollálása után ez a hatás még tovább erősödik, vagyis a nagyvárosokban élők alacsonyabb átlagos vallásossága részben elfedi a családi szerepeknek a felnőtté válásban betöltött jelentőségét.

A megélhetési nehézségekkel küzdő háztartásokban élők számára az önálló család alapítása fontosabb, mint azoknak, akik anyagi nehézségek nélkül élnek, a munkanélküliség megtapasztalása azonban kis mértékben csökkenti a családi átmeneteknek tulajdonított jelentőséget. A családi események közül egyedül a válásnak van gyenge negatív hatása: azok, akik életük során elváltak, felnőtté válás szempontjából kevésbé tekintik a családi szerepeket (köztük a házasságkötést) lényegesnek. Ezért az összefüggésért részben az elváltak alacsonyabb vallásossága felelős. A vallásosabb válaszadók nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a „család” faktornak, mint a kevésbé vallásosak. Az összefüggés azonban nem lineáris: a legvallásosabb 15% esetében a kapcsolat iránya negatívba fordul.

¹¹ Megpróbáltuk a szubjektív tényezők körét bővítve bevonni az elemzésbe az anómiát, a bizalmat, az étellel való elégedettséget, a bal- vagy jobb oldali politikai beállítódást, azonban nem volt hatásuk.

9. A „család” és az „önállóság” faktorok regresszióelemzése
Regression analyses of the factors of “family” and “independence”

	„Család” faktor				„Önállóság” faktor			
	A1. modell	A2. modell	A3. modell	A4. modell	B1. modell	B2. modell	B3. modell	B4. modell
Nő	0,027	0,037	0,023	0,008	0,098 *	0,11 **	0,114 **	0,116 **
Nőréll	0,013	0,016	0,016	0,017	-0,077 †	-0,074 †	-0,074 †	-0,076 †
Nő**nőréll	-0,039	-0,043	-0,045	-0,048	0,015	0,009	0,009	0,011
30-44 éves (ref.: 18-29 éves)	0,049	0,044	-0,025	-0,03	0,078 *	0,049	0,063	0,065
45-59 éves	0,108 **	0,079 *	0,004	-0,002	0,091 **	0,067 †	0,076	0,077
60-69 éves	0,105 **	0,069 †	-0,001	-0,013	0,079 *	0,066 †	0,075	0,079
70 éves vagy idősebb	0,199 ***	0,139 **	0,067	0,049	0,073 *	0,067	0,075	0,081
Legfeljebb 8 általános végzettség (ref.: érettségizett)	0,073 *	0,069 †	0,071 *	0,071 *	-0,063 †	-0,063 †	-0,06 †	-0,062 †
Szakmunkásképző, szakiskolát végzett	0,072 *	0,067	0,07 *	0,07 *	0,01	0,01	0,011	0,007
Felsőfokú végzettségű	-0,035	-0,039	-0,037	-0,037	0,021	0,021	0,024	0,025
Nagyváros vagy előváros (ref.: község vagy tanya)	0,118 ***	0,128 ***	0,145 ***	0,145 ***	-0,03	-0,03	-0,03	-0,029
Egyéb város	0,041	0,043	0,043	0,053 †	0,007	0,007	0,009	0,01
Megélhetési nehézség	0,058 †	0,06 *	0,06 *	0,058 *	0,023	0,023	0,021	0,022
Jelenleg dolgozik	-0,031	-0,032	-0,037	-0,037	0,016	0,016	0,018	0,014
Jelenleg tanul	-0,045	-0,021	-0,021	-0,021	-0,029	-0,029	-0,04	-0,04
Volt valaha legalább 3 hónapig munkanélküli	-0,056 †	-0,052 †	-0,052 †	-0,052 †	-0,033	-0,033	-0,032	-0,031
Nevelt saját vagy nevelt gyereket	0,057	0,058	0,057	0,058	-0,014	-0,014	-0,014	-0,015
Született közös háztartásban él	-0,026	-0,028	-0,028	-0,028	0,004	0,004	0,003	0,003
Élt valaha dettórisál	0,031	0,03	0,031	0,03	-0,047	-0,047	-0,047	-0,047
Házast volt valaha	0,071	0,061	0,071	0,061	-0,022	-0,022	-0,021	-0,021
Elvált valaha	-0,059 *	-0,054 †	-0,054 †	-0,054 †	0,027	0,027	0,027	0,026
Vallásosság				0,104 **				0,011
Vallásosság ²				-0,052 †				-0,057 †
<i>R</i> ²	0,0313	0,0575	0,0678	0,075	0,0216	0,0294	0,0318	0,0344
<i>Adjusted R</i> ²	0,0262	0,046	0,0528	0,0586	0,0164	0,0175	0,0162	0,0174

Megjegyzések: †p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001; standardizált regressziós együtthatók; forrás: ESS3 magyar adatok, kiegészítő kérdőív; N=1325

Az „önállóság” faktort a nők fontosabbnak tartják, mint a férfiak, és mindkét nem képviselői szerint a férfiak számára kis mértékben lényegesebb, mint a nők számára. A 18–29 évesekhez képest az összes többi életkori csoport képviselői fontosabbnak tartják az önállóságot, ez az összefüggés azonban – a családi faktornál tapasztalhatóhoz hasonlóan – egy összetételhatás eredménye, és a társadalmi háttértényezők bevonásával gyengül, a B3. modellben pedig teljesen eltűnik.

Az érettségizettekhez képest a legfeljebb alapfokú végzettségűek kevésbé látják fontosnak az önállóságot ahhoz, hogy valakit felnőttnek tekintsenek. Az átlagosnál vallásosabb 40% számára a vallásosság növekedésével csökken az önállóság faktor fontossága. Azonban mind az iskolai végzettség, mind a vallásosság hatása igen gyenge.

Összefoglalás, következtetések

A felnőtté válás fontosnak tartott tényezőivel foglalkozó elméleti és empirikus vizsgálódások eredményei szerint a felnőtté válás szociológiai és pszichológiai kritériumai nem zárják ki egymást, sőt, együttesen vizsgálva árnyaltabb képet nyújtanak a felnőtté válás megítéléséről. Egy folyamatról van szó, amelynek a kezdetét a 18. születésnap jelezheti, az egyes életeseemények és pszichológiai jellemzők pedig egymásra épülve vihetik közelebb a fiatalt ahhoz, hogy ne csak jogi értelemben, hanem a társadalom megítélése szerint is felnőtté váljon. A három tényezőcsoport nem független egymástól. Az életkori határok bizonyos eseményekhez is köthetők, egyes átmenetek feltételezik egymást, az átélt eseményeket pedig az egyén pszichológiai jellemzőiben bekövetkező hatások teszik jelentőségteljesé.

Elemzésünkben azt vizsgáltuk, hogy milyen szempontokat tartanak fontosnak az emberek ahhoz, hogy egy nőt vagy egy férfit Magyarországon felnőttnek lehessen tekinteni. A felsorolt tényezők közül a cselekedetekért való felelősségvállalás és a szabad döntéshozatal bizonyultak a válaszadók szerint a legfontosabbnak. A többség szerint a tanulmányok befejezése, a jogi értelemben vett nagykorúság elérése, a teljes munkaidős állás és a szülőktől való anyagi függetlenség is fontos mérföldkövek. A tartós párkapcsolatot minden második, a gyermekvállalást minden harmadik válaszadó tartja fontosnak, legkevesebben pedig a szülőktől való különélést és a házasságkötést említették.

A felnőtté válást tehát a legtöbben egyfajta pszichológiai érettséggel, a nagykorúság életkori határának elérésével, valamint a tanulmányok befejezését követően a teljes munkaidős munkavállalással és a szülőktől való anyagi függetlenség megteremtésével kapcsolják össze, és a családalapítást kevésbé tartják fontosnak. A tartós párkapcsolat és a házasságkötés megítélése élesen elválik egymástól, ami az élettársi együttélés elfogadottságát jelzi. A gyermekvállalás

kitolódásával és a gyermektelenek arányának emelkedésével nem meglepő, hogy a szülővé válás a többség szerint nem feltétele a felnőttiségnek.

A felnőttiség ismérveiről meglévő nézetek két jól elkülönülő csoportba tömörülnek, amelyek azonban csak részben feleltethetők meg a szakirodalomból ismert életútátmenetek és az egyéni pszichológiai jellemzők kettősségének. Az egyik csoportot a felelősségvállalás, a szabad döntéshozatal, a jogi nagykorúság elérése és a tanulmányok befejezése alkotják. A másik csoportba a saját család alapítását jelentő tényezők tartoznak, amelyekhez a szülőktől való elköltözés is kapcsolódik. Az „önállóság” faktor a gyermeki létből való kilépésként, a „család” faktor pedig a felnőttiségbe való belépésként értelmezhető. A munkavégzés és a szülőktől való anyagi függetlenség mindkét faktorhoz, az önállóság megteremtéséhez és a családi szerepekhez is egyforma erősséggel kapcsolódik.

A felnőttiség kritériumai a fiatal, 18–29 év közötti válaszadók esetében némileg másként szerveződnek, mint a teljes népességben. A szülőktől való elköltözés számukra összetettebb jelentéssel bír: nem egyértelműen a családalapítással összefüggő életeseemény, hanem hasonlóan erős kapcsolatban áll az önállóvá válással is. Az anyagi függetlenség megteremtése pedig (egyelőre) inkább csak mint az önállóság egy fontos eleme jelenik meg, és nem függ össze a családalapítás megítélésével.

A kétváltozós eredmények és a lineáris regresszióelemzések egyaránt arra utalnak, hogy az emberek felnőttiségről alkotott elképzelése csak korlátozott mértékben függ a társadalmi helyzetüktől és az átélt tapasztalataiktól, ellentétben a tényleges viselkedés sokféleségével. A vélemények homogenitása arra utal: létezhet a társadalomban egy kollektív térkép arról, hogy mit jelent felnőtté válni.

IRODALOM

- Andrew, M. – Eggerling-Boeck, J. – Sandefur, G. D. – Buffy Smith, S. (2007): The “Inner Side” of the Transition to Adulthood: How Young Adults See the Process of Becoming an Adult. *Advances in Life Course Research*, 11. 225–251.
- Ariès, P. (1962): *Centuries of Childhood*. Alfred A. Knopf, New York.
- Arnett, J. J. (1997): Young People’s Conceptions of the Transition to Adulthood. *Youth & Society*, 29(1). 3–23.
- Arnett, J. J. (1998): Learning to Stand Alone: The Contemporary American Transition to Adulthood in Cultural and Historical Context. *Human Development*, 41. 295–315.
- Arnett, J. J. (2000): Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5). 469–480.
- Arnett, J. J. (2001): Conceptions of the Transition to Adulthood: Perspectives from Adolescence through Midlife. *Journal of Adult Development*, 8(2). 133–143.
- Arnett, J. J. (2003): Conceptions of the Transition to Adulthood among Emerging Adults in American Ethnic Groups. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 100. 63–75.

- Aronson, P. (2008): The Markers and Meanings of Growing Up: Contemporary Young Women's Transition from Adolescence to Adulthood. *Gender and Society*, 22. 56–82.
- Benson, J. E. – Furstenberg, F. F. (2007): Entry into Adulthood: Are Adult Role Transitions Meaningful Markers of Adult Identity? *Advances in Life Course Research*, 11. 199–224.
- Brückner, H. – Mayer, K. U. (2005): The Destandardization of the Life Course: What it Might Mean? And if it Means Anything, Weather it Actually Took Place? In R. Macmillan (ed.): *Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* Series Advances in Life Course Research Vol. 9, Elsevier, Amsterdam, 27–53.
- Buchmann, M. (1989): *The Script of Life in Modern Society: Entry into Adulthood in a Changing World*. University of Chicago Press, Chicago.
- Bukodi, E. – Róbert, P. (2005): The Effect of the Globalization Process on the Transition to Adulthood in Hungary. In Blossfeld, H. P. – Klijzing, E. – Mills, M. – Kurz, K. (eds.): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. Routledge, London–New York, 177–213.
- Côté, J. E. (2000): *Arrested Adulthood: The Changing Nature of Maturity and Identity*. New York University Press, New York.
- Dóra, I. (1997): A fiatalok lakásproblémái. In Falussy, B. (szerk.): *A gyermekek és az ifjúság helyzete: Tanulmányok*. (Társadalomstatistikai füzetek 20), KSH, Budapest, 204–215.
- Elder, G. H. (1975): Age Differentiation and the Life Course. *Annual Review of Sociology*, 1. 165–190.
- Elder, G. H. – Johnson, M. K. – Crosnoe, R. (2006): The Emergence and Development of Life Course Theory. In Mortimer, J. T. – Shanahan M. J. (eds.): *Handbook of the Life Course*. Springer, New York, 3–19.
- Eurostat (2009): *Youth in Europe: A Statistical Portrait*. Eurostat, Luxembourg.
- Furstenberg, F. F. – Kennedy, S. – McLoyd, V. C. – Rumbaut, R. G. – Settersten, R. A. (2003): Between Adolescence and Adulthood: Expectations about the Timing of Adulthood. *Network on the Transitions to Adulthood, Research Network Working Paper No. 1*.
- Furstenberg, F. F. – Kennedy, S. – McLoyd, V. C. – Rumbaut, R. G. – Settersten, R. A. (2004): Growing Up is Harder to Do. *Contexts*, 3. 33–41.
- George, L. K. (1993): Sociological Perspectives in Life Transitions. *Annual Review of Sociology*, 19. 353–373.
- Greene, A. L. – Wheatley, S. M. – Aldava, J. F. (1992): Stages on Life's Way: Adolescents' Implicit Theories of the Life Course. *Journal of Adolescent Research*, 7/3. 364–381.
- Hartmann, D. – Swartz, T. T. (2007): The New Adulthood? The Transition to Adulthood from the Perspective of Transitioning Young Adults. *Advances in Life Course Research*, 11. 253–286.
- Hogan, D. P. – Astone, N. M. (1986): The Transition to Adulthood. *American Review of Sociology*, 12. 109–130.
- Horowitz, A. D. – Bronnick, R. D. (2007): "Contestable Adulthood": Variability and Disparity in Markers for Negotiating the Transition to Adulthood. *Youth and Society*, 39. 209–231.
- Keniston, K. (1968): *Young Radicals*. Harcourt, Brace & World, New York.

- Kertzner, D. I. (1989): Age Structuring in Comparative and Historical Perspective. In Kertzner, D. I. – Schaie, W (eds): *Age Structuring in Comparative and Historical Perspective*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ. 3–20.
- Kimmel, D. C. (1990): *Adulthood and Aging: An Interdisciplinary, Developmental View*. John Wiley & Sons, New York.
- Klein, H. (1990): Adolescence, Youth and Young Adulthood. *Youth and Society*, 21/4. 446–471.
- Kohli, M. (1986): The World We Forgot: A Historical Review of the Life Course. In Marshall, V. W. (ed.): *Later Life: The Social Psychology of Ageing*. Sage, Beverly Hills, CA. 271–303.
- Kohli, M. (2007): The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead. *Research in Human Development*, 4/3–4. 253–271.
- Kozma, T. (2010): Expanzió: Tények és előrejelzések, 1983–2020. *Educatio* 1. 7–18.
- Laki, L. (2006): Az ifjúság a magyar társadalomban. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek: Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 177–205.
- Liefbroer, A. C. (1999): From Youth to Adulthood: Understanding Changing Patterns of Family Formation from a Life Course Perspective. In van Wissen, L.J.G. –Dykstra, P.A.: *Population Issues: An Interdisciplinary Focus*. Kluwer, New York, 53–85.
- Logan, J. R. – Ward, R. – Spitze, G. (1992): As Old as You Feel: Age Identity in Middle and Later Life. *Social Forces*, 71/2. 451–467.
- Mayer, K. U. – Müller, W. (1986): The State and the Structure of the Life Course. In Sørensen, A. B. – Weinert, F. E. – Sherrod, L. R. (eds.): *Human Development and the Life Course: Multidisciplinary Perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ. 217–245.
- Mayer, K. U. – Schoepflin, U. (1989): The State and the Life Course. *Annual Review of Sociology*, 15. 187–209.
- Modell, J. (1998): Responsibility and Self-Respect: How Alone do Americans Stand? *Human Development*, 41. 316–320.
- Molga, M. (2007): Do Transitions and Social Structures Matter? How ‘Emerging Adults’ Define Themselves as Adults. *Journal of Youth Studies*, 10/5. 495–516.
- Moors, G. (2008): Exploring the Effect of a Middle Response Category on Response Style in Attitude Measurement. *Quality & Quantity* 42/6. 779–794.
- Murinkó, L. (2009): Elköltözés a szülői házból. In Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok: Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. (KSH NKI Kutatási jelentések 86), KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 107–131.
- Murinkó, L. – Spéder, Zs. (2009): *The Importance of Demographic Markers in the Transition to Adulthood in Europe*. In European Sociological Association 9th Conference, Lisbon, 2–5 September 2009, Full Papers CD ROM, paper 777.
- Neugarten, B. L. – Hagestad, G. O. (1976): Age and the Life Course. In Binstock, R. H. – Shanas, E. (eds.): *Handbook of Aging and the Social Sciences*. Van Nostrand Reinhold, New York, 35–55.
- OECD (2000): *Education at a Glance: OECD Indicators*. OECD, Paris.
- OECD (2010): *Education at a Glance: OECD Indicators*. OECD, Paris.
- Pallas, A. M. (2007): A Subjective Approach to Schooling and the Transition to Adulthood. *Advances in Life Course Research*, 11. 173–197.

- Plug, W. – Zeijl, E. – Du Bois-Reymond, M. (2003): Young People's Perceptions on Youth and Adulthood. A Longitudinal Analysis from the Netherlands. *Journal of Youth Studies*, 6/2. 127–144.
- Riley, M. W. (1972): Age Strata in the Society. In White Riley, M. – Johnson M. E. – Foner, A. (eds.): *Aging and Society, Volume Three: A Sociology of Age Stratification*. Russell Sage, New York, 397–456.
- Scheer, S. D. – Palkovitz, R. (1994): Adolescent to Adulthood Transitions: Social Status and Cognitive Factors. In Mandell, N. (ed.): *Sociological Studies of Children*, vol. 6. JAI Press, Greenwich, CT, 125–140.
- Scheer, S. D. – Unger, D. G. – Brown, M. B. (1996): Adolescents Becoming Adults: Attributes for Adulthood. *Adolescence*, 31/121. 127–131.
- Settersten, R. A. – Furstenberg, F. F. – Rumbaut, R. G. (2005): On the Frontier of Adulthood: Emerging Themes and New Directions. In Settersten, R. A. – Furstenberg, F. F. – Rumbaut, R. G. (eds.): *On the Frontier of Adulthood: Theory, Research, and Public Policy*. Chicago University Press, Chicago, 3–28.
- Settersten, R. A. (2006a): Age Structuring and the Rhythm of the Life Course. In Mortimer, J. T. – Shanahan, M. J. (eds.): *Handbook of the Life Course*. Springer, New York, 81–98.
- Settersten, R. A. (2006b): Becoming Adult: Meanings and Markers for Young Americans. *Network on the Transitions to Adulthood, Research Network Working Paper*, March.
- Settersten, R. A. – Mayer, K. U. (1997): The Measurement of Age, Age Structuring, and the Life Course. *Annual Review of Sociology*, 23. 233–261.
- Shanahan, M. J. (2000): Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective. *Annual Review of Sociology*, 26. 667–692.
- Shanahan, M. J. – Porfeli, E. J. – Mortimer, J. T. – Erickson, L. D. (2005): Subjective Age Identity and the Transition to Adulthood: When do Adolescents Become Adults? In Settersten, R. A. – Furstenberg, F. F. – Rumbaut, R. G. (eds.): *On the Frontier of Adulthood: Theory, Research, and Public Policy*. Chicago University Press, Chicago, 225–255.
- Smith, T. W. (2004): Coming of Age in Twenty-First Century America: Public Attitudes towards the Importance and Timing of Transitions to Adulthood. *Aging International*, 29/2. 136–148.
- Somlai, P. (2007): A posztadolescensek kora: Bevezetés. In Somlai Péter (szerk.): *Új Ifjúság: Szociológiai tanulmányok a posztadolescensekről*. Napvilág, Budapest, 9–43.
- Spéder, Zs. (2005): Az európai családformák változatossága: Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 37. sz., 3–47.
- Spéder, Zs. – Kapitány, B. – Neumann, L. (2009): Life-course Transitions in Hungary Before and After the Societal Transformation. In Anxo, D. – Bosch, G. – Rubery, J. (eds.): *The Welfare State and Life Transition: A European Perspective*. Edward Elgar, Cheltenham, 287–327.
- Székely, Gné (2002): A fiatalok lakásviszonyai. In Szabó A. – Bauer B. – Laki L. (szerk.): *Ifjúság 2000: Tanulmányok I.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 116–130.
- Tomanović, S. – Ignjatović, S. (2006): Attitudes on Transition to Adulthood among Young People in Serbia. *Sociologija*, 48/1. 55–72.
- Vaskovics, L. (2000): A posztadolescencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 4.
- Wallace, C. – Kovatcheva, S. (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. MacMillan, London.

Westberg, A. (2004): Forever Young? Young People's Conception of Adulthood: The Swedish Case. *Journal of Youth Studies*, 7/1. 35–53.

Tárgyszavak:

Felnőtté válás
Társadalmi attitűdök
Szerepátmenetek
Pszichológiai fejlődés

**WHAT MAKES SOMEONE ADULT?
THE ROLE OF FAMILY TRANSITIONS AND INDEPENDENCE
IN OPINIONS ABOUT BECOMING ADULT**

Abstract

In the present paper we examine what criteria are considered necessary for regarding someone as adult, in the light of the profound changes that has taken place in the process of becoming adult in the last few decades. We use data from the Hungarian supplementary questionnaire of the fourth wave of the European Social Survey (2008; n = 1544). Questions were asked about how important age, as well as different sociological and psychological attributes are for girls or boys to be considered adults. A split ballot design was used.

Most people associated adulthood with psychological maturity, reaching age 18, finishing school, being employed full-time and gaining financial independence, while establishing one's own family was seen as less important. Criteria of adulthood can be categorized into two groups, that do not coincide with the duality of life course transitions and individualistic psychological attributes that literature often refers to. The factor of "independence" includes responsibility, independent decision-making, reaching age 18 and finishing education. "Family" factor incorporates leaving the parental home, partnership, marriage and parenthood. Employment and financial independence are related to both factors with equal strength.

Opinions about adulthood are related to people's social position and life course experiences only to a limited extent, in sharp contrast with the high variability of their actual transitioning behaviour. The homogeneity of views entails that there may be a collective map in Hungarian society about what it takes to become adult.

ATTITÚDOK A HÁZASSÁGRÓL ÉS A GYERMEKVÁLLALÁSRÓL¹

SZALMA IVETT

Bevezetés

Európa demográfiai térképén az elmúlt két évtizedben jelentős változások történtek. A házasságkötések száma csökken, illetve későbbi életkorra tolódik, a válások aránya pedig emelkedik. Egyre többen választják az élettársi együttélést mint első párkapcsolati formát. A párkapcsolati formák változása mellett a termékenységi arányszám is jelentősen alatta marad a népesség reprodukcióját biztosító 2,1-es szintnek. E jelenségek leírására egyes demográfusok, mint Van de Kaa és Lesthage a „második demográfia átmenet” terminust alkalmazták, utalva arra, hogy az iparosodott társadalmak a demográfiai fejlődés egy újabb szakaszába jutottak (Lesthaeghe – Van de Kaa 1986). Sokan azzal számolnak, hogy a változások a család intézményét fenyegetik, a család válságától tartanak. Bár a család valóban évtizedek óta változóban van, a hagyományos keretét jelentő házasság erős alapokon álló intézmény. Magyarországon a lakosság többsége ma is házasságban él, és a gyermekek többsége is házasságban születik. Nemzetközi kérdőíves vizsgálatok eredményei szerint Magyarország egyike azoknak az európai országoknak, amelyeknek a lakossága erősen családcentrikus. Nem vitatható azonban, hogy az elmúlt évtizedekben olyan gazdasági és társadalmi átalakulások zajlottak, amelyek nem kedveztek a házasságkötésnek, a családalapításnak (Bukodi 2001; Thornton – DeMarco 2001). A fiatalok úgy reagálnak a változásokra, hogy az olyan véglegesnek tűnő döntéseket, mint a házasságkötés vagy a gyermekvállalás, megpróbálják elodáztatni.

Az eddigi kutatásokból ismert a házasságkötések számának csökkenése és a termékenységi arányszám közötti kapcsolat, a házasságban élő pároknak az élettársi kapcsolatban élőkhez képest magasabb a gyermekvállalási hajlandósága (Pongrácz 2007, Szalma 2010). Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy az emberek a házasságkötéshez és a gyermekvállaláshoz egyformán fontosnak tartják-e a stabil munkaerő-piaci helyzetet, továbbá különböznek-e a vélemények aszerint, hogy mit tartanak fontosnak a nők, illetve a férfiak házasságkötéséhez, valamint anyává, apává válásához.

¹ A szerző köszönetet mond Füstös Lászlónak, aki lehetővé tette a kérdésblokk lekérdezését, és a tanulmány elkészítésében támogatást nyújtott.

Jelen dolgozat a magyarországi European Social Survey (ESS) felvétel 2009. évi negyedik kérdezési hullámának kiegészítő kérdéseire támaszkodik. Ennek során 1544 embert kérdeztünk meg országos reprezentatív mintán.

Attitűdök és normák

A norma koncepciója mikro-szinten az egyének attitűdjét jelenti egy bizonyos viselkedéssel szemben (Liefbroer – Merz 2010). Társadalmi szinten pedig akkor tekinthető normának egy viselkedés, ha a társadalom többségében konszenzus van annak helyes, vagy helytelen mivoltáról (Liefbroer – Merz 2010). A normák sokfélék lehetnek, attól függően, hogy mire vonatkoznak. Léteznek normák, amelyek a házasságkötés és gyermekvállalás időzítésre vonatkoznak, vagyis arra, hogy hány éves korban kellene az eseménynek bekövetkeznie. Más normák az események szekvenciájára fókuszálnak, arra, hogy bizonyos élet-eseményeknek mi legyen a sorrendje. Ez a tanulmány azokat a normákat vizsgálja, amelyek azt írják elő, vagy azt tiltják, hogy bizonyos viselkedéseknek milyen más viselkedésekkel együtt célszerű előfordulniuk. Például létezhet egy olyan követelmény, amely szerint a gyermekvállaláshoz szükséges, hogy teljes munkaidejű állásban dolgozzon a leendő szülő (Liefbroer – Merz 2010).

A szakirodalomban heves vita tárgya, hogy a survey-vizsgálatok olyan kérdései esetén, mint például, hogy mikor ideális házasságot kötni, vagy mennyire fontos bizonyos dolgok megléte a házasságkötéshez vagy gyermekvállaláshoz, vajon a kapott válaszok tekinthetők-e a társadalomban elfogadott normáknak. A szociológusok többsége úgy véli, ahhoz, hogy egy szabályt, elvárást normának tekintsünk, három kritériumnak kell teljesülnie. Egyrészt elő kell írnia bizonyos viselkedéseket (vagy éppen tiltania kell azt). Másrészt a társadalomban konszenzusnak kell lenni erről a szabályról. A harmadik kritérium pedig, hogy a szabálynak, elvárásnak kényszer-jellegűnek kell lennie, azaz be nem tartását szankcióval kell büntetni (Settersten 2003). Marini (1984) éppen a szankciót hiányolja az élet-eseményekre vonatkozó normák esetén: jár-e vajon bármiféle szankcióval az, ha az emberek többsége által fontosnak tartott dolgok megléte nélkül kötünk házasságot, vagy vállalunk gyermeket? A szankciók lehetnek informálisak is, mint például a gúny, a megvetés és a pletyka. Heckhausen (1999) amellet érvel, hogy nem is szükséges szankciókat felállítani az életkori normákkal kapcsolatban, hiszen ezek olyan normák, amelyeket az emberek többsége már internalizált.

A normák másik fontos kérdése az a jelenség, amikor bizonyos társadalmi csoportokra nézve ugyanazzal a dologgal kapcsolatban eltérő norma van érvényben. Ezt a jelenséget a szakirodalomban kettős mércének (double standard) nevezik. Korábbi kutatások szerint a férfiak és a nők vonatkozásában kettős mérce létezik a házasságkötés és a gyermekvállalás íratlan szabályait illetően.

Liefbroer és Rijken azt találták, hogy a kohabitációval és a válással szemben is létezik a kettős mérce: a férfiakkal szemben szigorúbb a társadalom, és különösen szigorúbbak a nők (Liefbroer – Rijken 2010).

A témáról folytatott attitűdvizsgálatok célja, hogy felmérjék, milyen a lakosság hozzáállása a házassághoz, az élettársi kapcsolatokhoz és a gyermekvállaláshoz. Amíg egy társadalmi jelenséget a társadalom normának tart, ritkán fordul elő attól eltérő viselkedés, és az attól való eltérést normaszegésként ítélik meg. Azonban ha ezek a normák meggyengülnek, esetleg több norma van érvényben egyszerre, vagy az új normák még nem szilárdultak meg, akkor nagyobb döntési felelősség hárul az egyénre.

A napjainkban folytatott attitűdvizsgálatok azért is időszerűek, mert jelenleg az átmeneti norma-gyengülés folyamatát éljük át. Ugyanakkor a családdal kapcsolatos értékvizsgálatok hazánkban továbbra is egyértelműen tükrözik a megkérdoztetek család-centrikus beállítottságát. Az eddigi kutatások azt mutatják (Pongrácz 2009; Tóth 2002; Blaskó 2006), hogy a magyar társadalom meglehetősen konzervatív felfogású, ha a férfi és a női szerepek megosztásáról, családi értékekről, házasságról, gyerekvállalásról van szó. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a házassodási kedv mégis drasztikusan visszaesett: 1990-hez képest 2007-ben mintegy 40%-kal kevesebb volt a házasságkötések száma, mint 1990-ben. Leginkább a 25 év alattiak házassodási hajlandósága csökkent, miközben kismértékben nőtt a 30-as éveikben járók házasságkötési aránya. Azonban ez a növekedés nem képes ellensúlyozni a fiatal korban meg nem kötött házasságokat (Pongrácz 2009).

Mіндеzen változások ellenére a közvélemény-kutatások arról tanúskodnak, hogy a házasság intézményét a társadalom változatlanul pozitívan ítéli meg. A tanácsolt életforma tekintetében egyértelműen házasságpárti a társadalom. Az élettársi kapcsolatban élő párok többsége is azt tervezi, hogy a későbbiekben házasságot kötnek (Pongrácz – Spéder 2003).

Mi állhat a fiatalok házasság-halasztása mögött, ha továbbra is a házasságot tartják a legjobb életformának? A tradicionális értékek még ma is mérvadóak, vagyis, hogy a házasság komoly dolog, a felnőtttség jelképe és „megállapodott” életformát, biztos anyagi hátteret kíván. Ráadásul továbbra is él a köztudatban az a férfiakkal szembeni elvárás, hogy elsődlegesen nekik kell betölteniük a családfenntartó szerepét. Azonban a fiatalok a bizonytalan jövő miatt egyre kevésbé képesek hosszú távú ígéretet tenni. Nem engedhetik meg maguknak a törvényes együttélést addig, amíg nem alakítanak ki egy biztos egzisztenciát. A férfiak pedig különösen nehéz helyzetben vannak, mert egyre nehezebbé válik az elsődleges családfenntartó szerep betöltése egy olyan társadalomban, ahol a nők hozzájuk hasonlóan otthonosan mozognak a munka világában. Tehát a munkaerőpiac egyre inkább szűkül, kevesebb a lehetőség, miközben nagyobb a verseny. A biztos háttér előteremtése manapság valamivel több időt vesz igénybe, mint korábban. Ez részben azzal magyarázható, hogy egyre több időt

töltenek a fiatalok az iskolapadban, és egyre nehezebb elindítani a karrierjüket. Így lehetséges, hogy az értékek fennmaradtak, miközben a társadalom egyre nagyobb toleranciát mutat az olyan magatartási formákkal szemben, mint a házasságon kívüli együttélés, a házasság halasztása és a házasságon kívüli gyermekvállalás. Ugyanakkor továbbra is fennáll a házások és a még egyedülállóak közötti különbségtétel a társadalom részéről. A nőtlenekkel és a hajadonokkal szemben jóval elnézőbb a társadalom, nem kíván tőlük feltétlen következetességet, tervszerűséget, ellenben a házásoktól elvárja, hogy „benőjön a fejük lágya” (Cseh-Szombathy 1979; Utasi 2002). Ebből következően teljesen racionális döntés a fiatalok részéről, hogy halasztják a házasságkötést, hogy minél kevesebb kontroll érje őket a társadalom részéről.

Az ISSP adatbázisán végzett nemzetközi összehasonlítások is azt jelzik, hogy meglehetősen tradicionális gondolkodásúnak számítottunk (Blaskó 2006). Nemzetközi összevetésben nálunk értenek legtöbbször egyet azzal az állítással, hogy a házások másoknál boldogabbak. Tóth Olga szerint a magyarok nemcsak a házasság érzelmi dimenzióját tartják fontosnak, hanem a racionálisabb oldalát is, mivel nálunk nagymértékben értenek egyet azzal is, hogy a házasság anyagi biztonságot nyújt. A „gyermek nélkül üres az élet” kijelentés elfogadottsága szintén nagyon erőteljes hazánkban. (Tóth 2002).

A magyar népesség döntő többsége tehát a gyermeket az élet fontos, elengedhetetlen részének tartja. Bár ez a legtöbb országban így van, nálunk az átlagosnál is magasabb ez az arány (Kapitány – Spéder 2009). Ennek ellenére Magyarország 2008. évi adatok szerint a világ egyik legalacsonyabb termékenységgű országa. A magyarországinál alacsonyabb gyermekvállalási kedv az Európai Unióban csak Lengyelországban és Szlovákiában figyelhető meg (Kapitány – Spéder 2009).

A rendszerváltozás után bekövetkezett termékenységsökkenés az egész régióban arra vezethető vissza, hogy a korábbi fiatalkori gyermekvállalási minta megszűnt, és mind több nő halasztotta első gyermekének megszületését a húszas évei végére, harmincas évei elejére. A gyermekvállalás idősebb életkorra halasztásban fontos szerepet játszik a '90-es évek közepétől jellemző iskolai expanzió, amely főleg a nőket érintette. A fiatalok egy jelentős része a 20-as évei közepéig nappali tagozaton tanul. Az iskolába járás pedig az egyik fő akadály a gyermekvállalásnak, hiszen a tanulói státusz nem egyeztetethető össze a szülői státussal (Szalma 2010). A halasztás másik oka lehet, akárcsak a házasság esetében, a karrier kezdetén tapasztalható bizonytalan munkaerő-piaci helyzet.

Tóth Olga (1993) vizsgálta a kilencvenes évek elején, hogy Magyarországon mit gondolnak a nők, mikor kell gyermeket vállalni? Azt találta, hogy minél több idő telik el az iskola befejezése után annál időszerűbb gyermeket szülni. Azaz nem egy abszolút kor, hanem sokkal inkább egy-egy életesemény bekövetkezése határozza meg a gyermekvállalás időzítését. Egy interjú vizsgálat tanúsága szerint, amelyet Budapesten végeztek 2004-ben 19 párral, azaz, 38

személlyel, akiknek a többsége 1973–1975 között született, a legfontosabb feltételek közé a saját lakás, a biztos jövedelem és a biztos munkahely tartozik és csak elvétve került szóba lelki felkészültség, bizonyos fokú érettség, valamint a jó, boldog partnerkapcsolat (Hollós – Bernardi 2009).

Változók és módszerek

Az ESS negyedik hullámának lekérdezésére 2009 elején került sor egy országos reprezentatív mintán. A fő kérdőívet kérdezőbiztosok kérdezték le, azonban a tanulmányban elemzett kérdések önkitöltős formában kerültek felvételekre. A mintát véletlenszerűen ketté bontottuk annak alapján, hogy a válaszadó páros vagy páratlan napon született-e. Az 1544 fős mintából 742 személy töltötte ki az „A” és 708 a „B” változatot, 94-en pedig nem töltötték ki egyiket sem. Az „A” blokkban azt kérdeztük: „Ön szerint mennyire fontosak a következő dolgok ahhoz, hogy egy NŐ megházasodjon?” A „B” blokkban ugyanezt a férfiakra vonatkoztatva tettük fel: „Ön szerint mennyire fontosak a következő dolgok ahhoz, hogy egy FÉRFI megházasodjon?” A következő itemek fontosságát kellett rangsorolniuk: 1. befejezze az iskoláit, 2. teljes munkaidejű állása legyen, 3. legyen független anyagilag, 4. legyen saját lakása, 5. a család támogatását élvezze, 6. biztos állása legyen, 7. a közvetlen környezet elvárásai, 8. ne legyen munkanélküli.

A párkapcsolat formálódásán kívül a gyermekvállalás „követelményeit” is vizsgáltuk. Az „A” blokkban: „Ön szerint mennyire fontosak a következő dolgok ahhoz, hogy egy NŐ gyereket vállaljon?” míg a „B” blokkban ugyanezt a férfiakra vonatkoztatva tettük fel: „Ön szerint mennyire fontosak a következő dolgok ahhoz, hogy egy FÉRFI gyereket vállaljon?”. Ennél a kérdésnél a következő 10 item fontosságának értékelését kértük: 1. befejezze az iskoláit, 2. a szülei tudják őt támogatni, 3. stabil párkapcsolatban éljen, 4. magas jövedelme legyen, 5. ne függjön anyagilag a szüleitől, 6. teljes munkaidejű állása legyen, 7. legyen megházasodva, 8. legyen saját lakása, 9. ne legyen munkanélküli, 10. a család támogatását élvezze.

A válaszadók mindegyik esetben 1-től 4-ig osztályozták az itemek fontosságát (1 = egyáltalán nem fontos, 4 = nagyon fontos). A minta két részre bontása (split ballot design) kivételes lehetőséget nyújt arra, hogy a kettős mérce jelenségét vizsgáljuk. Mivel minden kérdezettnek csak a nőkre, vagy csak a férfiakra vonatkozó kérdést kell megválaszolnia, nem fordulhatott elő az a jelenség, hogy a válaszadók a nőkre és a férfiakra vonatkozó válaszait egymáshoz „hangolják”. Ha például a nők esetében nagyon fontosnak ítélték az iskola befejezését a házassághoz, akkor ha ugyanerre a kérdésre a férfiakra vonatkozóan is választ kérünk, hajlamosabbak lettek volna arra, hogy ezt férfiak számára is nagyon fontosnak gondolják.

A kérdések összeállítása során arra törekedtünk, hogy a házassággal és a gyermekvállalással kapcsolatban a munkaerőpiacra vonatkozó attitűdöket mérjük fel. Feltételeztük, hogy a két esemény mögött hasonló okok húzódnak, ezért a házasság és a gyermekvállalás jelenségének elemzéséhez hasonló változókat vontunk be a modellben.

Vannak változók, amelyek a munkaerő-piaci helyzet stabilitását (ne legyen munkanélküli, teljes munkaidejű állása legyen, biztos állása legyen), más változók pedig (a saját lakás és anyagi függetlenség) az anyagi helyzetet mérik. A saját lakás azért is releváns, mert Magyarországon az emberek törekednek önálló lakást szerezni, a lakás-bérlés intézménye nem terjedt el. Az iskola befejezését azért gondoljuk fontosnak, mert az utóbbi években következett be egy nagy volumenű expanzió, amely azzal jár, hogy a fiatalok hosszabb ideig járnak iskolába, későbbi életkorba fejezik azt be. Két item pedig a külső környezetre (család támogatása, közvetlen környezet elvárásai) vonatkozik. A család támogatásának nálunk régóta nagy jelentősége van, és a családi kohézió szerepe a rendszerváltozást követően fel is értékelődött, csak a tágabb közösségek felé csökkent a mértéke (Utasi 2002). A külső környezet elvárásai egyre kevésbé kontrolálják az egyén viselkedését.

Az elemzéshez átlagszámításokat, illetve a legkisebb térelemzés módszerét, MINISSA – modellt (Michigan-Israel-Nijmegen Integrated Smallest Space Analysis) használtuk, amely lehetőséget ad arra, hogy ne csak az egyes itemek fontosságának megítéléséről kapjunk képet, hanem arról is, hogy azok hogyan kapcsolódnak egymáshoz, mi a struktúrájuk, hogyan helyezkednek el a házasság, illetve a gyermekvállalás terében. A MINISSA modell, mint más MDS modellek különbözőségi vagy hasonlósági mérték alapján végzi el az adatmátrix elemzését, azaz olyan algoritmust használ, amely lehetővé teszi, hogy megtaláljuk n pont koordinátáit egy r dimenziós térben úgy, hogy a pontok közötti távolságok sorrendisége megegyezzen a különbözőségek sorrendjével (Füstös et al. 2004). A modell előnye más MDS eljárásokkal szemben, hogy sikerebb a szuboptimális megoldások elkerülésben.² (Füstös et al. 2007) Végül a PROFIT-modell³ (*PRO*perty *FIT*ting) használatával preferencia tengelyeket illesztettünk a Minissa modell terébe, amelynek segítségével azt is láthatjuk, hogy az egyes társadalmi csoportok preferencia tengelyei hogyan illeszkednek a házasság és gyermekvállalás terébe.

² A MINISSA eljárás egy másik gyakorlati haszna, hogy lehetővé teszi, hogy a koordinátáihoz preferencia tengelyt illesszünk

³ Ez az eljárás az adott tulajdonsághoz megkeresi az adott térben legjobban illeszkedő vektort, azt, amelyik maximálisan korrelál az adott tulajdonságokkal.

Hipotézisek

Nálunk nagyobb az eltérés a vágyak és a gyakorlat között, mint más országokban mind a házasság, mind a gyermekvállalás tekintetében. Annak ellenére, hogy a legtöbben házasságban szeretnének élni és több gyermeket szeretnének, a gyakorlat azt mutatja, hogy egyre kevesebb a házások aránya, és a gyermekszületek száma is jóval elmarad az ideálisnak tartottól (S. Molnár – Dobossy 2009). Feltételezésünk szerint e jelenség mögött az állhat, hogy nálunk nagyon fontosnak ítélik a stabil munkaerő-piaci helyzet meglétét mind a házasság kialakításához, mind a gyermekvállaláshoz, amelyet azonban a fiatal felnőtteknek egyre nehezebb elérniük. A kockázat csökkentése érdekében amíg nem tudnak stabil munkaerő-piaci helyzetet kialakítani, addig elhalasztják a házasságkötést és a gyermekvállalást. Természetesen más alternatív magyarázatok is szóba jöhetnek. Ilyen alternatív magyarázat lehet például, hogy több választási lehetőségük van a mai fiataloknak: a gazdaságban bekövetkezett strukturális változásoknak köszönhetően a fogyasztási javak könnyebben elérhetővé váltak, ami csökkenti a házasságkötés és a gyermekek relatív értékét (Easterlin 1987).⁴

Az elemzés hipotézisei a következőkben foglalhatók össze:

H1 Azt vártuk, hogy az emberek mind a házassághoz, mind pedig a gyermekvállaláshoz a biztos munkaerő-piaci státust gondolják a legfontosabbnak.

H2 Mivel Magyarországon továbbra is sokan vélik úgy, hogy a férfiaknak kell elsősorban a családfenntartó szerepet betölteniük – annak ellenére, hogy régóta a kétkeresős családmódel az uralkodó – ezért a munkaerő-piaci státus fontosságát még markánsabbnak gondoltuk a férfiakra nézve, mint a nőkre. Arra számítottunk, hogy létezik egyfajta „kettős mérce” ebben a dimenzióban. A férfiakkal szemben szigorúbb elvárásnak gondoltuk a stabil munkapiaci helyzet meglétét a házassághoz és a családalapításhoz, mint a nőekkel szemben.

H3 Feltételeztük, hogy a kettős mérce fenntartása a nőkre jobban jellemző. Ők azok, akik inkább elvárják a férfiaktól a családfenntartó szerepet. Mivel a házasság régebben gazdasági stabilitást is jelentett a nők számára, feltételeztük, hogy tovább él az elvárás: a férj kötődjön szorosabban a munkaerőpiachoz. Ráadásul gyermekvállalás során a nők kényszerülnek rövidebb-hosszabb időt a munkaerőpiacon kívül tölteni, ekkor pedig rákényszerülnek partnerük gazdasági segítségére, mivel a gyermeknevelési járulék nem helyettesíti a kiesett fizetéseket.

H4 Arra számítottunk, hogy az életkori dimenzió mentén jelentős különbséget találunk mind a házassághoz, mind a gyermekvállaláshoz szükséges dolgok fontosságának megítélésében. Az utóbbi időben jelentős változások történtek: mind a házassági, mind a termékenységi minta megváltozott. A fenti események későbbi életkorra tolódtak, illetve a házassági kedv és a termékenységi arányszámok is csökkentek. Az idősebb korosztály úgy szocializálódott, hogy a

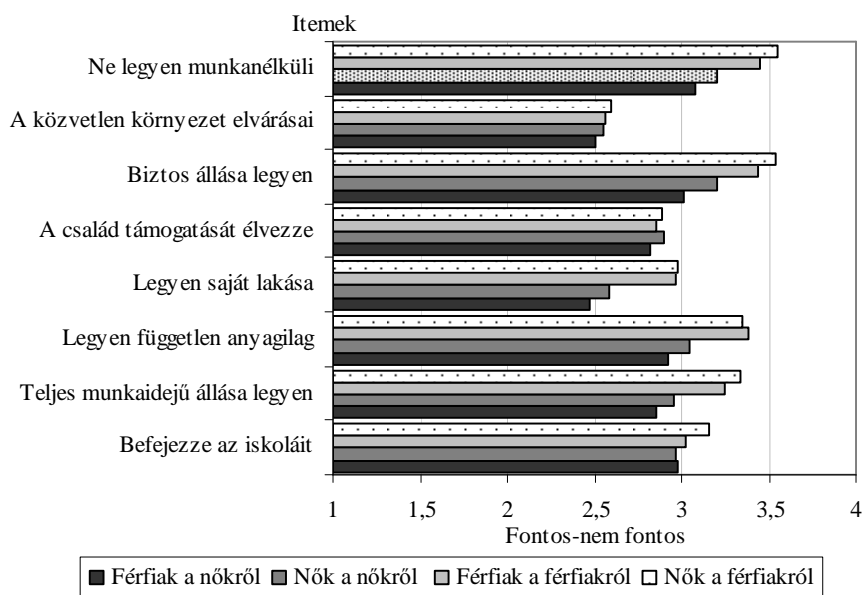
⁴ Azonban ebben a kutatásban nincsenek olyan kérdések, amelyek lehetővé tennék az alternatív magyarázatok tesztelését.

biztos munkaerő-piaci pozíció adott volt számára. Ezért azt vártuk, hogy ők látják leginkább fontosnak a munkaerő-piaci stabilitás meglétét. A fiatal kohorsz, amely még családalapítás előtt áll, inkább elfogadja a munkaerő-piaci bizonytalanságot, és ennek kivédésére összpontosít. Így számára relatíve fontosabb lehet a családi támogatás és az anyagi biztonság, illetve a párkapcsolati stabilitás, mint az idősebb kohorsz számára.

H5 Feltételeztük, hogy a magasabb iskolai végzettségűek jobb pozícióban vannak a munkaerőpiacon, ezért ők kevésbé találják fontosnak a munkaerő-piaci változókat, mint alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező társaik.

Mi szükséges a házassághoz?

A következőkben áttekintjük, hogy a válaszadók miként vélekednek arról, mi fontos a házasságkötéshez. Külön vizsgáljuk, a nők és a férfiak mit gondolnak: mely tényezők fontosak ahhoz, hogy egy nő, illetve egy férfi házasságot kössön.

Esetszám: 1443

Forrás: ESS 4. hullámának magyar adatai alapján.

I. Ahhoz, hogy egy nő/férfi megházasodjon mennyire fontosak a következő dolgok? Respondents' opinions on the importance of some criteria to get married, by the respondents' and marrying persons' sex

A házasságkötéshez mind a férfiak, mind a nők számára és mindkét nem véleménye szerint az a két dolog a legfontosabb, hogy *ne legyenek munkanélküliek és biztos állásuk legyen* (I. ábra). A legkevésbé fontos „kritériumok” a *közvetlen környezet elvárásai* és a *saját lakás tulajdonlása* voltak a nők házasságkötése esetén, míg egy férfi házasságkötéséhez a *közvetlen környezet elvárásai* és a *család támogatása* bizonyultak a legkevésbé fontosnak. A férfiak házasságkötéséhez valamennyi item fontosabb, mint a nők házasságkötéséhez mind a nők, mind a férfiak szerint (osztályzat-átlag: férfiak szerint 2,83, a nők szerint 2,93).

1. Ahhoz, hogy egy nő/férfi megházasodjon, mennyire tartják fontosnak a következő dolgokat?⁵ (%)

Respondents' opinions on the importance of some criteria to get married by the respondents' and marrying persons' sex

	Férfiak a nőkről		Nők a nőkről		Férfiak a férfiokról		Nők a férfiokról	
	Nem fontos	Fontos	Nem fontos	Fontos	Nem fontos	Fontos	Nem fontos	Fontos
Befejezze az iskoláit	31,7	68,3	32,1	67,9	27,7	72,3	24,0	76,0
Teljes munkaidéjű állása legyen	35,1	64,9	30,6	69,4	15,4	84,6	11,5	88,5
Legyen független anyagilag	24,4	75,6	18,1	81,9	5,8	94,2	6,4	93,6
Legyen saját lakása	57,6	42,4	51,8	48,2	29,0	71,0	27,5	72,5
A család támogatását élvezze	28,8	71,2	25,9	74,1	33,4	66,6	28,7	71,3
Biztos állása legyen	21,6	78,4	14,9	85,1	4,9	95,1	5,2	94,8
A közvetlen környezet elvárásai	49,5	50,5	48,3	51,7	48,1	51,9	46,4	53,6
Ne legyen munkanélküli	19,3	80,7	16,0	84,0	8,5	91,5	5,3	94,7

Esetszám: 1443

Forrás: ESS 4. hullámának magyar adatai alapján.

Megfigyelhető, hogy a válaszadók szinte valamennyi itemet fontosnak tartják (1. táblázat). A környezet elvárásait körülbelül ugyanannyi ember tartja fontosnak, mint nem fontosnak, a saját lakás meglétét pedig a férfiak többsége (58%-a) nem gondolja fontosnak ahhoz, hogy egy nő férjhez menjen.

⁵ Összevontuk az egyáltalán nem fontos és a nem fontos kategóriát, illetve a fontos és a nagyon fontos kategóriát a könnyebb áttekinthetőség érdekében.

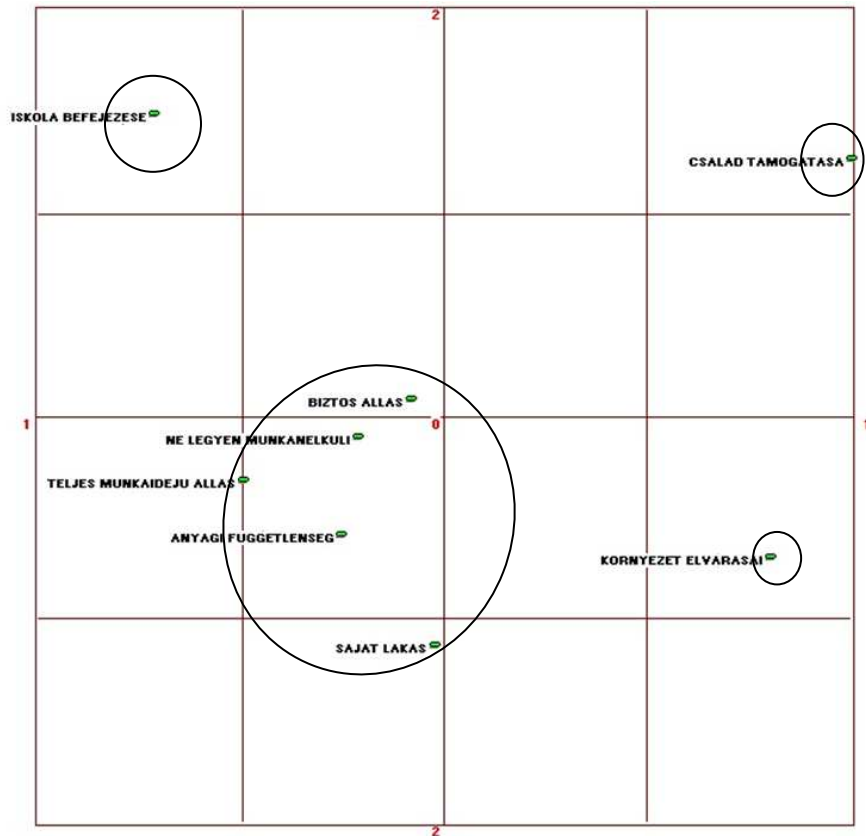
Az I. ábra és az 1. táblázat alapján megállapítható, hogy létezik a „kettős mérce” a férfiak és a nők házasságkötése tekintetében. A kérdezettek fontosabbnak tartják, hogy a házasulandó férfiak ne legyenek munkanélküliek, biztos állásuk legyen, és teljes munkaidős állásban dolgozzanak, és kevésbé tartják ezt elvárhatónak a házasulandó nők esetében. A munkapiaci pozíción kívül ez a kettős mérce kiterjed az anyagi stabilitásra is: fontosabb, hogy a házasulandó férfiak függetlenek legyenek anyagilag és rendelkezzenek saját lakással, mint a házasulandó nők. Ugyanakkor nem figyelhető meg, hogy ezt a kettős mércét a nők alkalmazzák. A férfiakkal szembeni szigorúbb elvárás mind a nőket, mind magukat a férfiakat jellemzi. A nők szigorúbb kritériumokat állítanak fel a házasságkötéssel kapcsolatban mind magukkal, mind a férfiakkal szemben.

Vizsgálatunk egybecseng Tóth Olga (2002) ISSP 2002. évi adatbázisán végzett nemzetközi összehasonlításból származó eredményével, amely szerint Magyarország azon országok közé tartozik, amely úgy tekint a házasságra, mint anyagi biztonság forrására. A férfiak és nők véleménye között ebben a kérdésben nem volt szignifikáns különbség a nemzetközi minta egészében. Ugyanakkor Bulgáriában, Magyarországon és Oroszországban inkább a nők hajlamosabbak anyagi biztonságot tulajdonítani a házasságnak. Ez azért figyelemre méltó, mert Magyarországon a fejlett országok tendenciájával szemben a '90-es évekre erőteljesen csökkent a női foglalkoztatás mértéke (Frey 2001). A rendszerváltás hatására sokan kényszerültek elhagyni a munkapiacot, és felerősödött az az igény, hogy a nők a háziasszonyi, anyai teendőkre összpontosítsanak. Ezt Blaskó Zsuzsa (2005) azzal magyarázza, hogy a kényszerű otthonmaradás miatt értékelődtek fel a tradicionális női szerepek. Így érthető, ha a nők jelentős csoportjai számára a házasság jelenthette az anyagi biztonságot (Tóth 2002).

A következőkben a házasságot befolyásoló tényezőket vizsgáljuk meg részletesebben aszerint, hogy azok miként kapcsolódnak, rendeződnek egymáshoz.

A házasság terének struktúrája

Először azt vizsgáljuk vajon van-e különbség a vizsgált tényezők egymás közötti összekapcsolódásaiban attól függően, hogy férfira, vagy nőre gondolnak a kérdezettek. Ennek megállapítására az MINISSA modellt használjuk. A II. és III. ábra mutatja be, hogy az egyes változók milyen viszonyban vannak egymással, és melyek azok, amelyek egy-egy csoportot alkotnak.

Esetszám: 734

Forrás: ESS 4. hullámának magyar adatai alapján.

II. Ahhoz, hogy egy nő megházasodjon mennyire fontosak a következő dolgok?

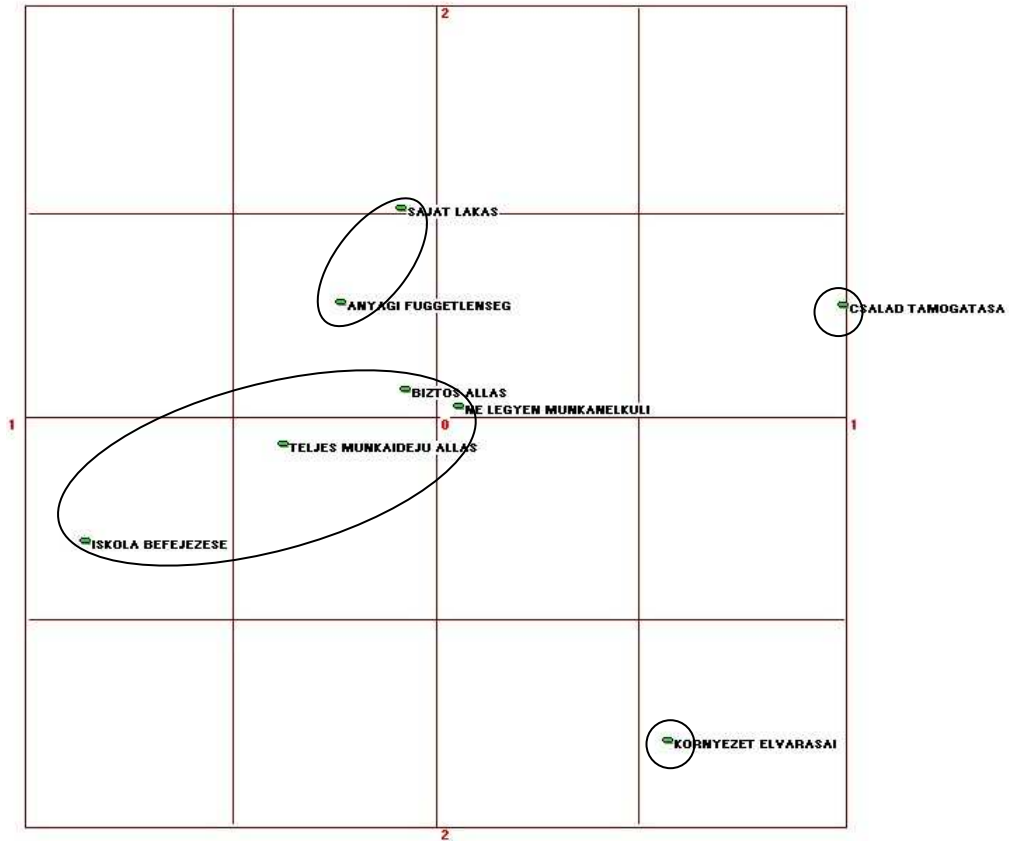
MINISSA modell

The importance of some criteria for a woman's marriage

A II. ábra azt mutatja be, hogy az általunk vizsgált tényezők hogyan helyezkednek el a házasságkötés terében, melyek azok a változók, amelyek szorosan együtt járnak, közel vannak egymáshoz a térben, csoportokat alkotnak. Látható, hogy van egy nagyobb klaszter, amely az *anyagi függetlenség*, a *teljes munkaidejű állás*, a *ne legyen munkanélküli*, a *biztos állás* és a *saját lakás* változókat foglalja magába. Ezt a klasztert tehát, amely egyesíti a munkapiaci pozíció és az anyagi helyzet változókat a **munkaerő-piaci pozíció** klaszterének nevezzük.

Azokat tömöríti, akik szerint a házasságkötéshez az a fontos, hogy a fiatal megállja a helyét a munkaerőpiacon, és ennek következtében anyagilag független legyen a szüleitől. Ebben az esetben egyfajta önmagára támaszkodó attitűdről van szó. Ezzel szemben helyezkedik el a családi támogatást, azaz a **külső támogatást elvárók** csoportja. Ezen kívül még két egy-egy változóból álló klasztert különítettünk el: az egyik a **környezet elvárásait** fontosnak tartók, a másik az **iskola befejezését fontosnak tartók** csoportja. Az y tengely tekinthető egy külső-belső tengelynek, mert az y tengely egyik felén az iskola befejezése és a munkaerő-piaci pozíció kap helyet, melyek egyfajta önerőre való támaszkodást képviselnek. A tengely másik felén a családtámogatás és a környezet elvárásai szerepelnek, azaz a térnek ez a része a külső tényezőktől való függést jelenti. Az x tengely pedig a házasságra való felkészülés tengelyének tekinthető. Az egyik tér-rész, ahol a családi támogatás és az iskola befejezése foglal helyet, a házasság előfeltételének tekinthető. Az ezzel szemben elhelyezkedő tér tekinthető a házasságra való készenlét terének, mivel a biztos munkaerő-piaci anyagi háttér, valamint a környezet elvárásai is azt jelzik, hogy az illető készen áll a házasságra.

Látható (III. ábra), hogy a férfiaknál némileg eltérő klaszter-struktúrát különböztetünk meg. A **munkaerő-piaci pozíció** klaszteréből kiválik az **anyagi stabilitás** klasztere (saját lakás, anyagi függetlenség). Az iskola befejezése nem különül el önálló klaszterként, hanem a munkaerő-piaci pozíció klaszteréhez kapcsolódik. Ez azt jelzi, hogy a férfiaknál az iskola befejezése és a munkavállalás szorosabban kapcsolódik egymáshoz, mint a nőknél. Mögötte az is állhat, hogy a nők egy része a munkaerő-piaci karrierjük megkezdése előtt családot alapít, és életútjuk csak egy későbbi szakaszban csatlakozik a munkaerőpiac-hoz. A **külső támogatást elvárók és a környezet elvárásait fontosnak tartók** csoportjait a férfiak esetében is önálló klasztert alkotnak. Az y tengely a férfiaknál is egy külső-belső tengelynek tekinthető, az x tengely pedig nehezen értelmezhető, mert a klaszterek nem szóródnak az x tengely mentén.

Esetszám: 709

Forrás: ESS 4. hullámának magyar adatai alapján.

*III. Ahhoz, hogy egy férfi megházasodjon mennyire fontosak
a következő dolgok? MINISSA modell
The importance of some criteria for a man's marriage*

Megvizsgáltuk, vajon mennyire térnek el a klaszter-átlagok annak megítélésben, hogy mi fontos egy férfi vagy egy nő házasságkötéséhez.

A 2. táblázat azt mutatja: hipotézisünkkel összhangban a társadalom úgy ítéli meg, hogy a munkaerő-piaci helyzet házasság esetén inkább a férfiaknál számít. A családi támogatást és a környezet elvárásait fontosnak tartók esetében nincs szignifikáns különbség a férfiak és a nők helyzetének mérlegelése között.

A társadalom, tehát továbbra is azt várja el a férfiaktól, hogy csak akkor alapítsanak családot, amikor már stabil munkaerő-piaci helyzetet alakítottak ki. A nőkkel szemben azonban megengedőbb a társadalom. Tőlük kevésbé várja el a munkaerő-piaci helyzet stabilitását házasságkötésük előtt. Ez azt igazolja, hogy tovább él a férfiak családfenntartó szerepének tradicionális követelménye.

2. A klaszterek összehasonlítása: *Mi fontos ahhoz egy nő/férfi megházasodjon?*
The comparison of cluster averages: the important criteria for a man/woman's marriage

	Család támogatása klaszter	Környezet elvárása klaszter	Munkaerő-piaci helyzet klaszter
Mi fontos ahhoz, hogy egy nő megházasodjon?	2,87	2,53	2,95
Mi fontos ahhoz, hogy egy férfi megházasodjon?	2,87	2,58	3,20
Szignifikancia	0,99	0,25	0,00

Esetszám: 1443

Összhangban más kutatások eredményeivel (Blaskó 2006; Tóth 2002) a hagyományos társadalmi normák továbbra is azt a képet erősítik, hogy a nők számára legfontosabb feladat a család ellátása, míg a férfiak a család anyagi biztonságáért felelősek. Nemzetközi összehasonlító kutatások bizonyítják, hogy negyvenévesi erőltetett emancipáció ellenére (vagy éppen azért) a magyar társadalom családképe különösen patriarchális, legalábbis a vallott értékek szintjén (Nagy – Primecz 2010. 6). Ezt a szerzők azért tartják meglepőnek, mert olyan országokban, ahol a nők nagy része részidős állásokban foglalkoztatott (pl.: Németországban, Angliában) a nemek egyenlőségére vonatkozó attitűdök sokkal inkább elterjedtek, mint nálunk (Nagy – Primecz 2010), ahol a nők túlnyomó többsége teljes idejű állásban volt foglalkoztatott a rendszerváltásig. Bár a '90-es évek elejétől jelentősen csökkent a nők munkapiaci részvétele (ami a nyugat-európai trenddel ellentétes), a részidős állások hiánya következtében a foglalkoztatottak nagy hányada továbbra is teljes állásban dolgozik.

A házassághoz fontosnak tartott tényezők megítélésé életkori csoportok és iskolai végzettség szerint

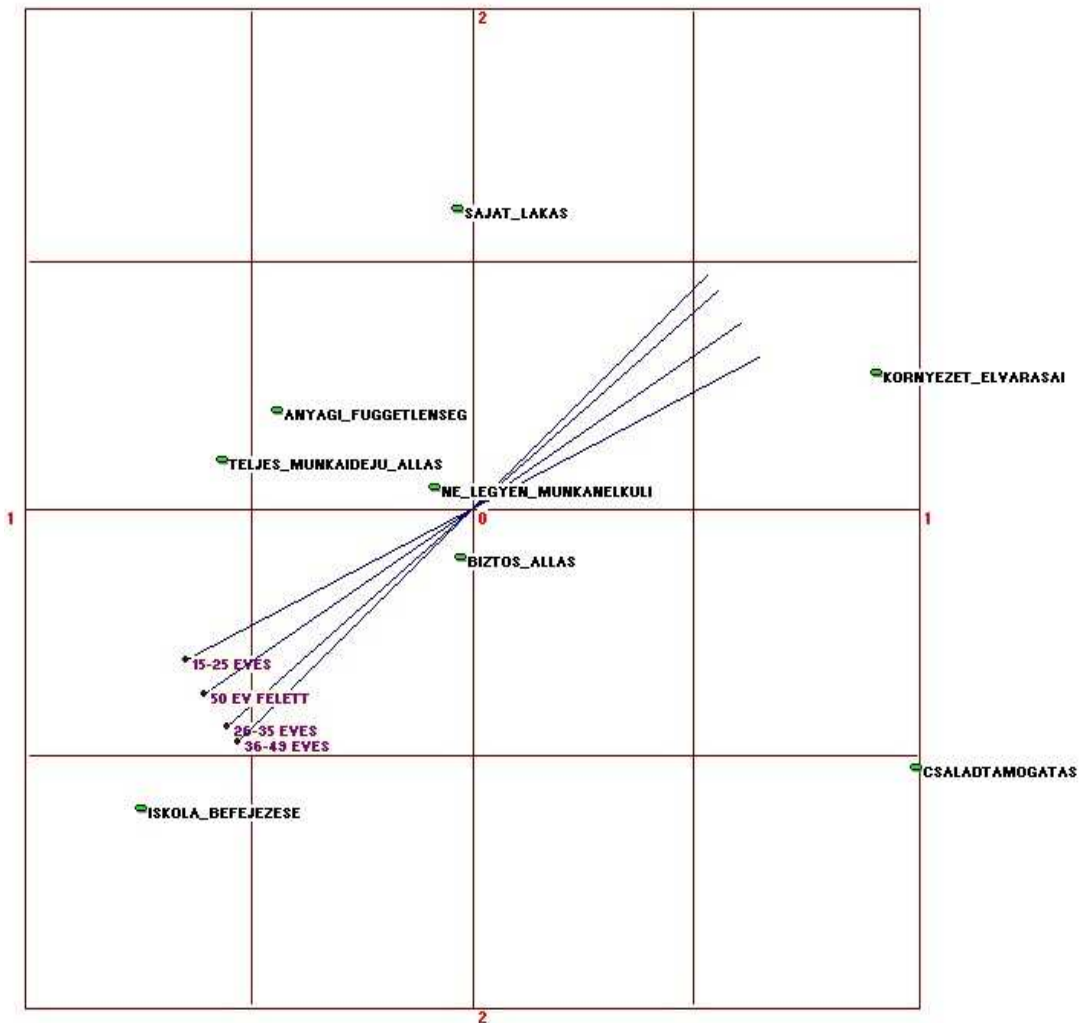
A továbbiakban azt vizsgáljuk, van-e eltérés abban, hogy a különböző demográfiai-társadalmi helyzetű válaszadók miként vélekednek a házassághoz fontosnak tartott dolgokról. Először a teljes minta alapján készítettük el a házasság terének MINISSA modell-becslését. Ebbe a térbe illesztettük a különbö-

ző társadalmi csoportokat a PROFIT modell segítségével. A korábbiakból kiderült, hogy a válaszadók neme szerint nincs jelentős eltérés. Különbség sokkal inkább abban mutatkozik, hogy egy férfi vagy egy nő házasságkötésének feltételeiről, követelményeiről kell-e a válaszadóknak véleményt mondaniuk.

Mivel az utóbbi időkben jelentős attitűdváltozások történtek a házasság, az élettársi kapcsolatok és más rugalmas párkapcsolati formák megítélésében, érdekes megvizsgálni, időben változtak-e az álláspontok arról, hogy milyen dolgok megléte szükséges a házasságkötéshez. Mivel nem állnak rendelkezésünkre longitudinális adatok, azt tudjuk csak megvizsgálni, hogy kohorszonként van-e szignifikáns különbség a vizsgált kérdésben.

A IV. ábrán látható, hogy a 15–25 évesek és az 50 felettiak, valamint 26–35 és 36–49 évesek állnak egymáshoz közel. A legfiatalabb és a legidősebb korcsoport számára fontosabb az anyagi függetlenség és a teljes munkaidőjű állás, a középső kohorszoknál pedig inkább a család támogatását, az iskola befejezését és a biztos állást preferálják. A legfiatalabb korosztály számára azért lehet fontos a teljes munkaidős állás és az anyagi függetlenség, mert ők maguk valószínűleg még nem függetlenek és nem rendelkeznek teljes munkaidős állással tehát a szüleiktől függnek anyagilag. Ezért gondolhatják úgy, hogy ezeknek a körülményeknek a megléte nélkülözhetetlen a házassághoz. A legidősebb korosztály viszont úgy szocializálódott, hogy teljes munkaidős állásban dolgoztak és anyagilag függetlenek voltak a szüleiktől házasságkötésük idején, ezért a fiataloktól is ezt várják el. A házasságkötési korban lévő korosztály számára a tanulmányok befejezése fontos, illetve a többi kohorszhoz képest fontosabbnak találják a család támogatását. A modell eredménye megerősíti a negyedik hipotézisünket a házasságra vonatkozóan.

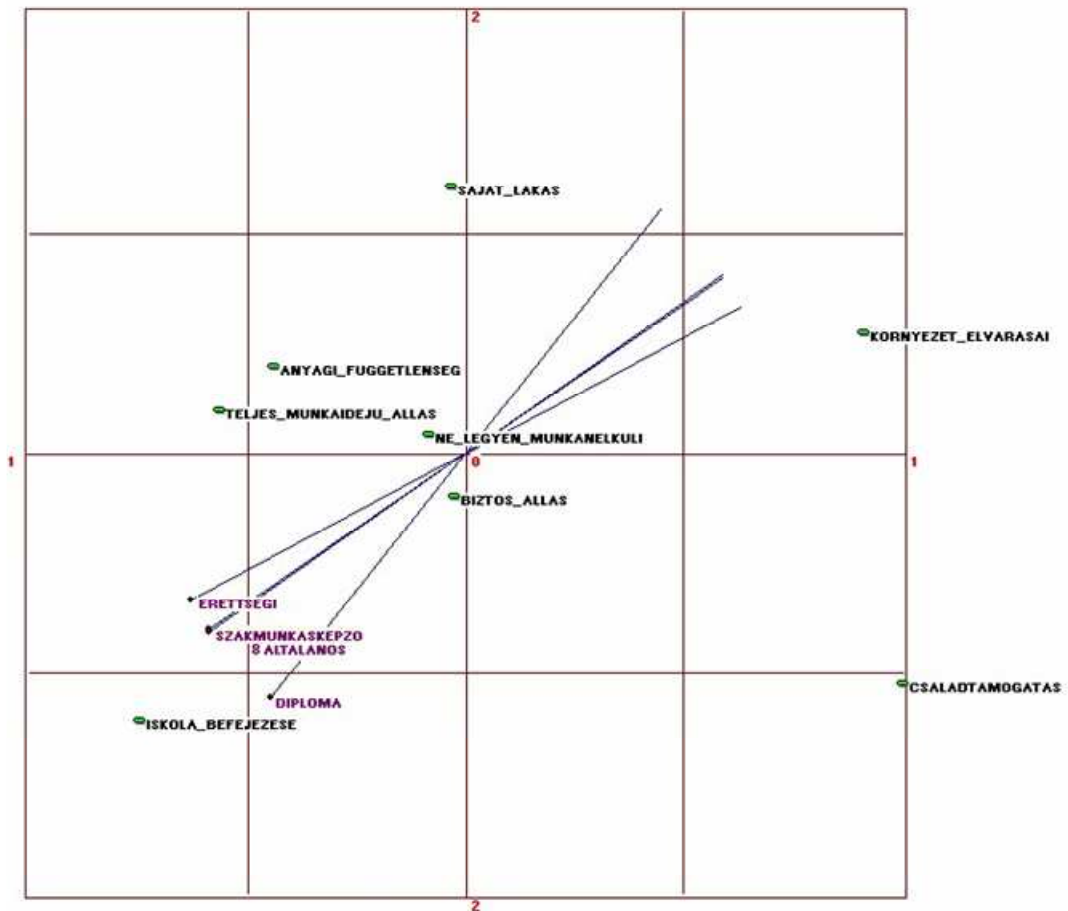
Iskolai végzettsége tekintetében az utóbbi években jelentős változások következtek be: növekedett a magasabb iskolai végzettségűek aránya. Jól ismert tény, hogy az iskolai végzettség jelentősen befolyásolja a házassághoz való hozzáállást (Bukodi 2004; Szalma 2009). A magas iskolai végzettséggel rendelkező nők kevésbé tartják fontosnak a házasságot, hiszen egyedül is képesek önálló egzisztenciát teremteni (Utasi 2004).

Esetszám: 1443

Forrás: ESS 4. hullámának magyar adatai alapján.

*IV. Korcsoportok preferenciái a házasság terében
 PROFIT modell
 Different age-groups' preferences in the space of marriage*

Esetszám: 1443

V. A különböző iskolai végzettségű csoportok preferenciái a házasság terében
PROFIT modell

*The preferences of groups with different educational status
in the space of marriage*

Az V. ábra alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az érettségivel rendelkezők körében legfontosabb az anyagi függetlenség, a teljes munkaidejű állás és az, hogy ne legyenek munkanélküliek. A diplomások körében a család támogatásának és a biztos állásnak van kiemelkedő fontossága, míg a környezeti elvárások és a saját lakás ebben a körben a legkevésbé fontosak. Megfigyelhető továbbá, hogy az

iskolai végzettség nem mutat lineáris kapcsolatot, hiszen a szakmunkásvizsgával rendelkezők jobban hasonlítanak a diplomásokhoz, mint az érettségizettek. Csak részben tudtuk igazolni a házasságra vonatkozó ötödik hipotézisünket. Bár azt, a házasságra készülő személy, hogy ne legyen munkanélküli, a diplomások kevésbé ítélték fontosnak, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, azonban a biztos állás éppenséggel a diplomások számára a legfontosabb.

Mi szükséges a gyermekvállaláshoz?

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy az emberek miként vélekednek: mely dolgok meglete fontos az anyává, illetve az apává váláshoz. Külön vizsgáljuk az apává és az anyává válást aszerint, hogy mit gondolnak erről a nők és a férfiak.

3. Ahhoz, hogy egy nő/férfi gyermeket vállaljon, mennyire fontosak a következő dolgok?, %⁶

Respondents' opinions on the importance of some criteria to have children, % by the respondents' and childbearing persons' sex

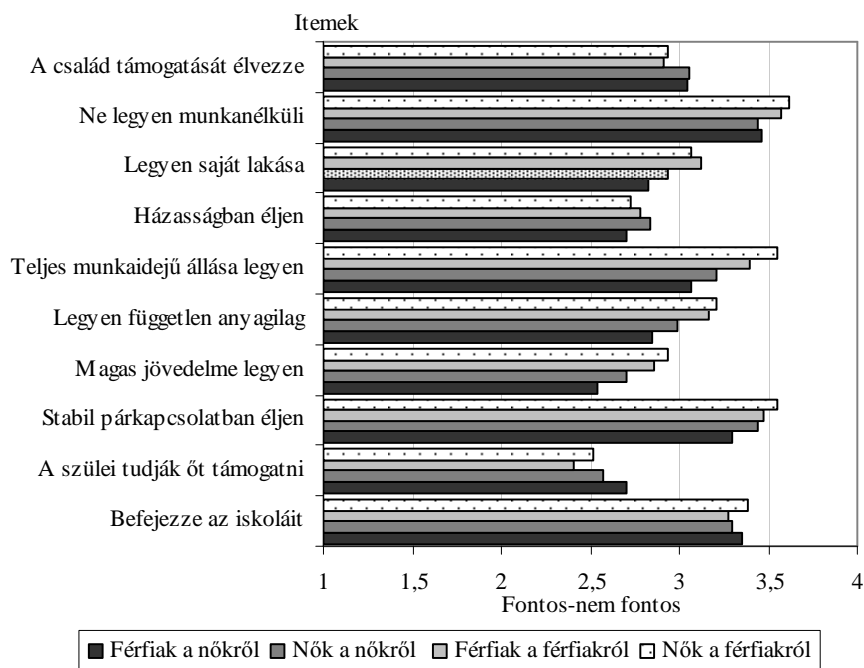
	Férfiak a nőkről		Nők a nőkről		Férfiak a férfiokról		Nők a férfiokról	
	Nem fontos	Fon-tos	Nem fontos	Fon-tos	Nem fontos	Fon-tos	Nem fontos	Fon-tos
Befejezze az iskoláit	9,7	90,3	15,4	84,6	16,1	83,9	10,5	89,5
A szülei tudják őt támogatni	36,1	63,9	45,0	55	55,8	44,2	47,2	52,8
Stabil párkapcsolatban éljen	10,8	89,2	9,2	90,8	6,4	93,6	5,2	94,8
Magas jövedelme legyen	49,2	50,8	40,6	59,4	30,1	69,9	26,8	73,2
Legyen független anyagilag	27,5	72,5	21,3	78,7	17,0	83,0	10,2	89,8
Teljes munkaidejű állása legyen	21,3	78,7	16,8	83,2	7,3	92,7	4,2	95,8
Házasságban éljen	43,2	56,8	39,6	60,4	40,3	59,7	45,2	54,8
Legyen saját lakása	30,4	69,6	29,8	70,2	19,0	81,0	18,0	82,0
Ne legyen munkanélküli	5,5	94,5	6,4	93,6	3,5	96,5	4,6	95,4
A család támogatását élvezze	18,3	81,7	15,3	84,7	28,0	72,0	25,8	74,2

Esetszám: 1443

Forrás: ESS 4. hullámának magyar adatai alapján.

⁶ A könnyebb áttekinthetőség érdekében összevontuk az egyáltalán nem fontos és a nem fontos kategóriát, illetve a fontos és a nagyon fontos kategóriát.

A 3 táblázatban látható, hogy a válaszadók valamennyi felsorolt tényezőt fontosnak tartják a gyermekvállaláshoz. Ez alól csak a szülői támogatás bizonyul kivételnek abban az esetben, ha férfiak nyilatkoztak az apává váláshoz fontos dolgokról: 56%-uk gondolta úgy, hogy ehhez a szülői támogatás nem fontos.

Esetszám: 1443

Forrás: ESS 4. hullámának magyar adatai alapján.

VI. Ahhoz, hogy egy nő/férfi gyermeket vállaljon, mennyire fontosak a következő dolgok?

Respondents' opinions on the importance of some criteria to have children, by the respondents' and childbearing persons' sex

A gyermekvállalás legfontosabb kritériumának az bizonyult, hogy ne legyen munkanélküli a leendő szülő (VI. ábra), és csak ezt követte a stabil párkapcsolat megléte ahhoz, hogy egy férfi apává váljon. A felsorolt itemek (követelmények) megléte mind a férfiak, mind a nők szerint valamivel fontosabb az apává,

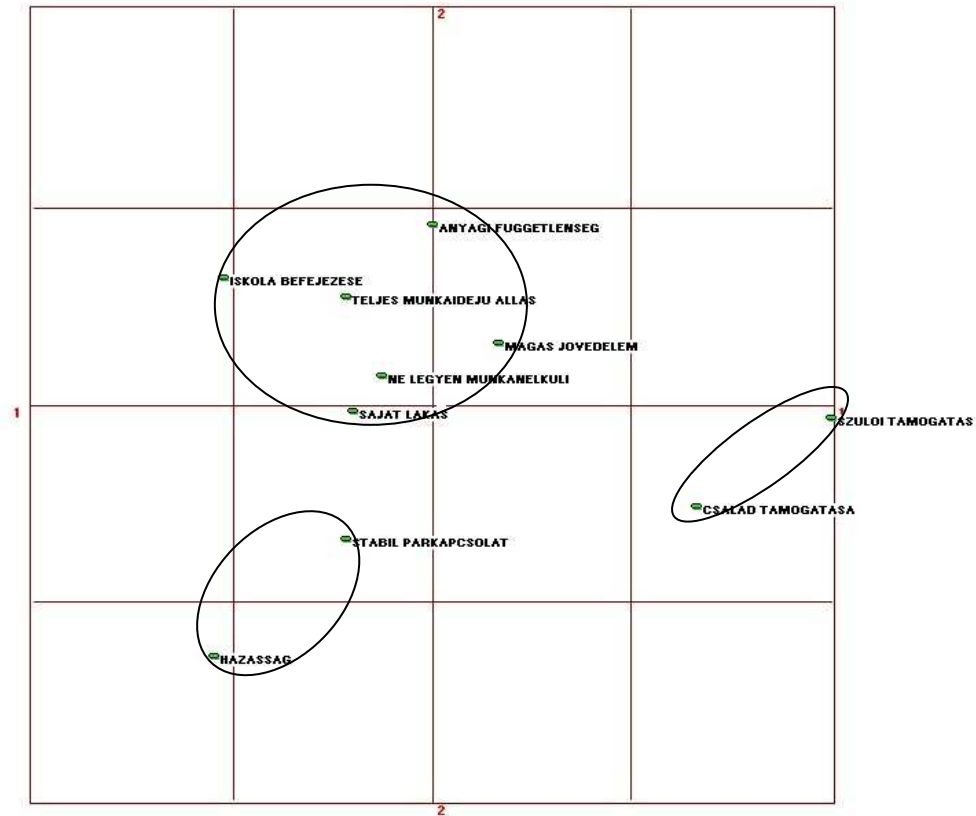
semmint az anyává váláshoz. Legkevesbé fontos kritérium az apává váláshoz a szülői támogatás és az, hogy az illető házasságban éljen. Az anyává válás esetén a magas jövedelem és a szülői támogatás számít a legkevesbé fontosnak. Akárcsak a házasságkötés tényezőinél, ezúttal is bebizonyosodott, hogy a nők fontosabbnak tartják az összes megadott szempontot ahhoz, hogy valaki gyermeket vállaljon, mint a férfiak

A kettős mérce meglehetősen kevésbé markánsan van jelen, mint a házasság kritériumánál, ahol a férfiak vonatkozásában a munkapiaci és az anyagi dimenzióban is szigorúbb társadalmi elvárások vannak érvényben, mint a nők helyzetével számolva. A szülővé válás előfeltételeiről nyilatkozva is a munkapiaci és az anyagi dimenzióban van legnagyobb eltérés a két nem között: a teljes munkaidőjű állás és a magas jövedelem szignifikánsan fontosabbnak bizonyult az apai, semmint az anyai szerephez. A család támogatása az egyetlen olyan elvárás, amit az anyává váláshoz fontosabbnak tartanak az emberek, mint az apává váláshoz (VI. ábra).

A gyermekvállalás terének struktúrája

A Minissa modellt használtuk annak feltérképezésére, hogy az egyes változók milyen viszonyban vannak egymással, melyek azok, amelyek egy-egy klasztert alkotnak.

A VII. ábra MINISSA-modellje alapján három csoportot lehet megkülönböztetni a gyermekvállalás terében. Van egy **külső támogatást váró** csoport (szülei tudják őt támogatni, a család támogatását élvezzék), ezzel szemben helyezkedik el egy másik, amelyekben a munkaerő-piaci és az anyagi helyzetre, valamint az iskola befejezésére helyezik a hangsúlyt. Ezért ezt az **önmagukra támaszkodók** csoportjának kereszteltük. A harmadik csoportba kerülök a párkapcsolatban élést gondolják jelentősnek a gyermekvállaláshoz (stabil párkapcsolat vagy házasság), így őket a **partnerkapcsolatot fontosnak tartók** csoportjának hívjuk. Az ábrán az x tengely tehát egy belső-külső tengelyt jelöl. A belső térhez tartozik a párkapcsolatban élés és az anyagi és munkapiaci helyzetet leíró változók, a külső térhez pedig a családi támogatás és a szülők támogatása. Az y tengely mentén kevésbé szóródnak a változók, ezért ezt nem értelmezzük.

Esetszám: 734

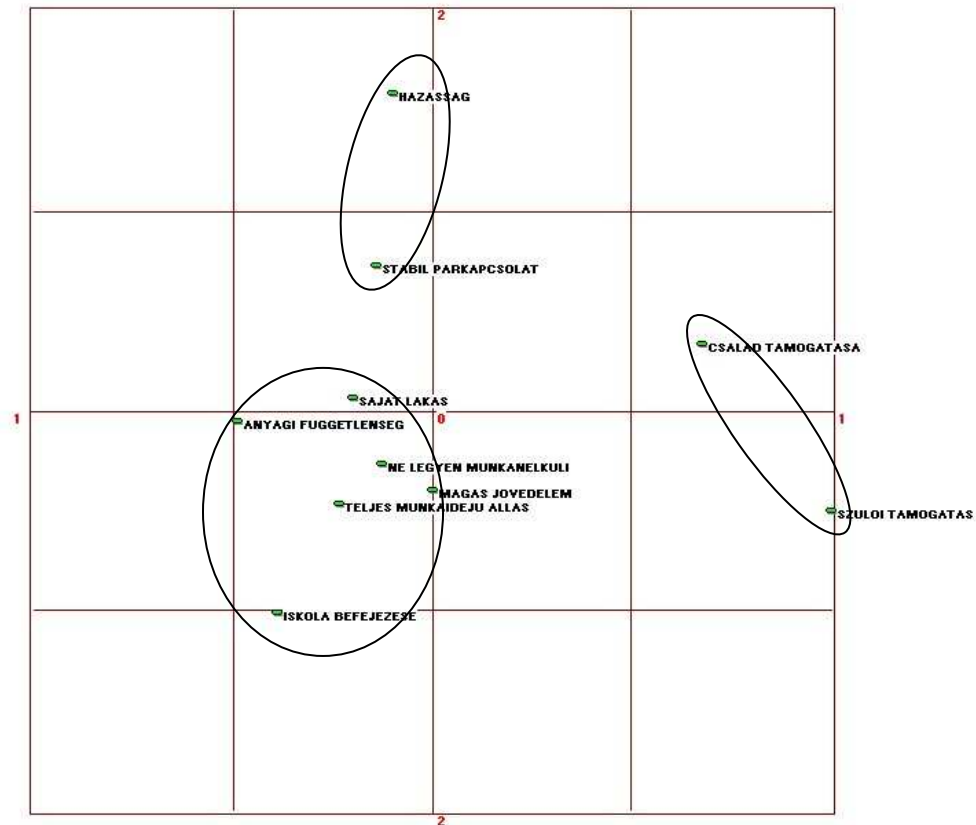
VII. Az, hogy egy nő gyermeket vállaljon, mennyire fontosak a következő dolgok?

MINISSA modell

The importance of some criteria for a woman's childbearing

Látható, hogy ugyanazok a klaszterek rajzolódtak ki az apává és az anyává válás terében, vagyis anyává válás esetében is van egy olyan csoport, amely az anyagi, munkaerő-piaci dimenzió meglétét tartja fontosnak (VIII. ábra). Ezzel szemben helyezkednek el azok, akik a család és a szülők támogatását tartják fontosnak a gyermekvállaláshoz. Szintén a belső tér részén foglalnak helyek, akik a szülői szerep vállalásához stabil párkapcsolatot és a házasságot tartják

fontosnak. Összehasonlítottuk a kialakult a klaszterek átlagait az anyává, az apává és a szülővé válás esetében külön-külön.

Esetszám: 703

VIII. Az, hogy egy férfi gyermeket vállaljon, mennyire fontosak a következő dolgok?

MINISSA modell

The importance of some criteria for a man's childbearing

*4. A klaszterek összehasonlítása férfiak és nők gyermekvállalás esetén
The comparison of the clusters concerning men/women's childbearing*

	Partner- kapcsolat klaszter	Önmagukra támaszkodók klasztere	Külső támogatás klaszter
Mi fontos az anyává váláshoz?	3,12	2,69	3,26
Mi fontos az apává váláshoz?	3,08	3,06	2,84
Szignifikancia	0,183	0,00	0,00

Esetszám: 1443

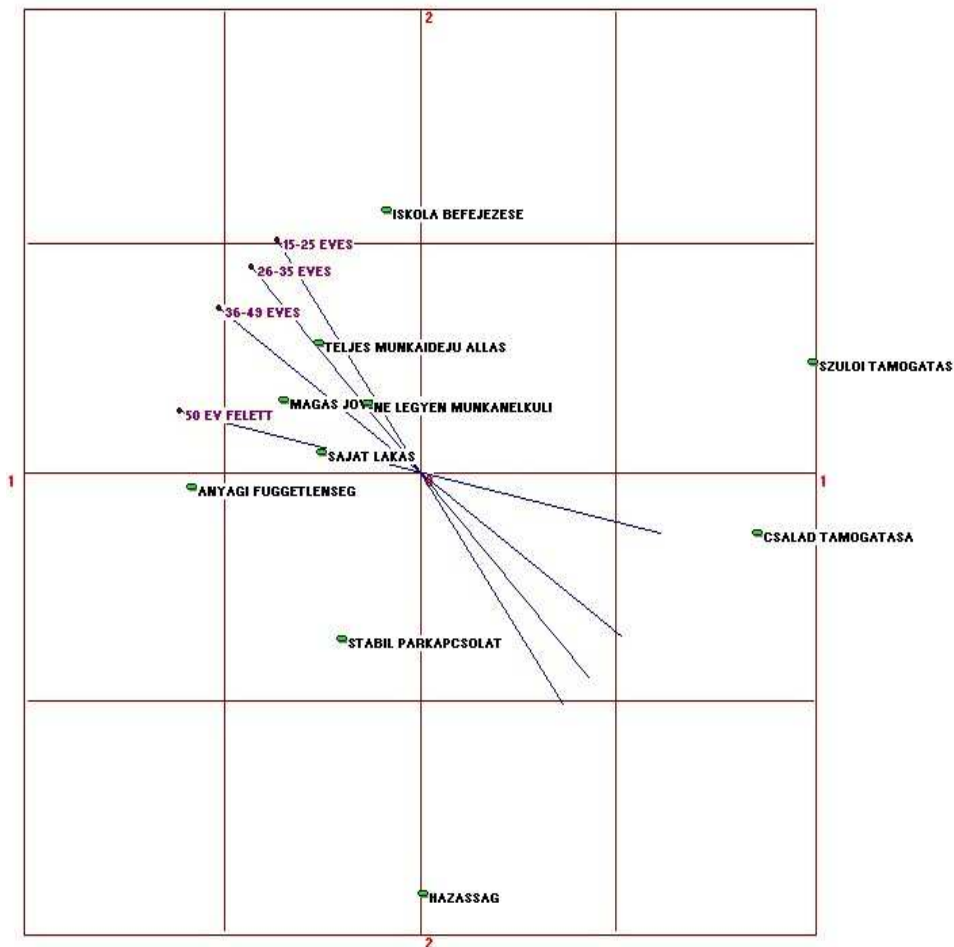
Hipotézisünkkel összhangban a társadalom úgy ítéli meg, hogy az „önmagukra támaszkodás” az apává válásnál, míg a „külső támogatás” az anyává válásnál játszik kiemelkedő szerepet. Ezzel is igazolódott, hogy a társadalomban még létezik az a tradicionális felfogás, amely a férfiakat tekinti a kenyérkeresőnek a családokban. A párkapcsolat meglétét mind az anyává, mind az apává váláshoz egyformán fontosnak tartják a válaszadók.

A gyermekvállaláshoz fontosnak tartott tényezők megítélése életkori csoportok és iskolai végzettség szerint

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy van-e különbség a különböző demográfiai-társadalmi helyzetű válaszadók vélekedésében a gyermekvállaláshoz fontos dolgokról. Az előzőekből kiderült, hogy a férfiak és nők vélekedése között nincs eltérés. Mivel az utóbbi időkben rendkívül gyors társadalmi, demográfiai változások történtek, azt vártuk, hogy az egyes kohorszok között nagy különbséget találunk. Az iskolai végzettség szerint is elemeztük, mit tartanak fontosnak a kérdezettek a szülővé váláshoz.

Az IX. ábrán látható, hogy a gyermekvállalás kritériumai a különböző kohorszok között jól elkülönülnek. A fiatalabb kohorsz számára fontosabb az iskola befejezése, a teljes munkaidejű állás, a saját lakás, mint az 50 év felett korcsoport számára. Ugyanakkor az 50 év felettek fontosabbnak tartják az anyagi függetlenséget, a magas jövedelmet és a stabil párkapcsolatot, valamint a házasságot, mint a fiatalabb korcsoportok. A családi és a szülői támogatást kevésbé gondolják fontosnak. Az, hogy 50 év feletti korosztály gondolja a legkevésbé fontosnak a családtámogatást, utalhat arra, hogy lassan Magyarországon is megjelenik az a fajta középosztálybeli szülői magatartás, amely a nyugati társadalmakhoz hasonlóan a gyermekek felnevelése után élvezni szeretné a gyermeknevelés nélküli életciklus szabadságát (Tóth 2007). A házasságot ez a korosztály szintén jobban preferálja, mint a fiatalabb korcsoport. A negyedik hipotézist a gyermekvállalásra vonatkozóan nem tudtuk igazolni. Úgy tűnik, az

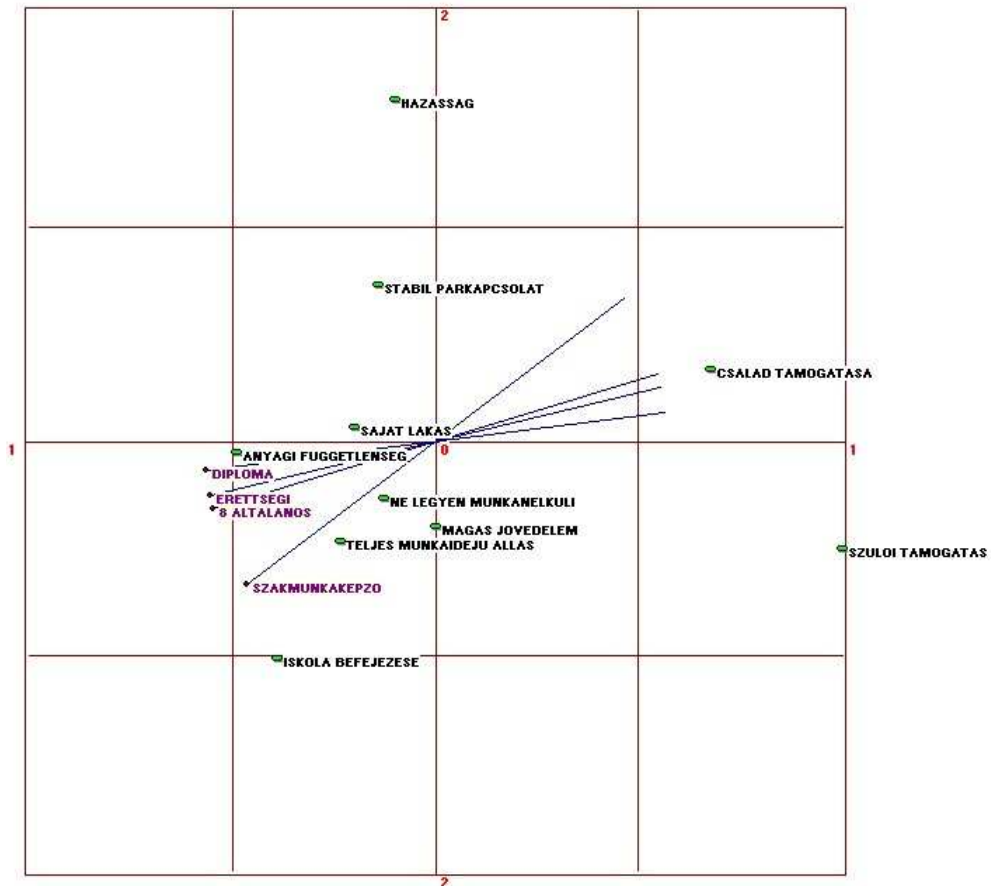
idősebb korosztály nem a munkaerő-piaci stabilitásra helyezi a hangsúlyt, hanem az anyagi függetlenségre, magas jövedelemre.

Esetszám: 1443

*IX. Korcsoportok preferenciái a gyermekvállalás terében
PROFIT modell
Different age-groups' preferences in the space of childbearing*

Végül azt mutatjuk be, hogy iskolai végzettség szerint hogyan alakulnak a vélemények a szülővé váláshoz fontosnak tartott dolgokról.

Esetszám: 1443

*X. A különböző iskolai végzettségű csoportok preferenciái
a gyermekvállalás terében
PROFIT modell*

*The preferences of groups with different educational status
in the space of childbearing*

Látható, hogy a szakmunkásképző bizonyítvánnyal rendelkezők egy kissé eltérően gondolkoznak a gyermekvállaláshoz szükséges dolgokról, mint a többi

iskolai végzettségű csoport. Ők valamivel fontosabbnak tartják az iskola befejezését, a teljes munkaidejű állást, a magas jövedelmet és azt, hogy ne legyenek munkanélküliek. A diplomával rendelkezők az anyagi függetlenséget és saját lakást vélik fontosabbnak, mint a többiek. Az ötödik hipotézis ennek alapján megerősítést nyert: az alacsonyabb iskolai végzettségűek a gyermekvállaláshoz fontosabbnak tartják a munkaerő-piaci stabilitást, mint a diplomások.

Összefoglalás

Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a társadalom milyen dolgok meglétét tartja fontosnak a nők és a férfiak házasságkötéséhez és gyermekvállalásához. Azt találtuk, hogy az emberek a munkaerő-piaci helyzet stabilitását (a biztos állást, a teljes munkaidejű állást, azt, hogy az illető ne legyen munkanélküli) tekintik a házasságkötés és a szülővé válás legfontosabb előfeltételének. Ezzel igazoltuk első hipotézisünket, amely szerint az összes vizsgált feltétel közül a munkaerő-piaci helyzet a legfontosabb.

A gyermekvállaláshoz ezen kívül elengedhetetlenek bizonyult a stabil párkapcsolat megléte, amelynek azonban nem szükségszerűen kell házasságnak lennie. A szülővé váláshoz egyedül az idősebb korosztály gondolja fontosnak a házasságot.

Találtunk bizonyítékot második hipotézisünk alátámasztására is, amely szerint a társadalomban továbbra is él az a szemlélet, hogy a családban elsősorban a férfinak kell a kenyérkeresőnek lennie. A házasságkötéshez és a gyermekvállaláshoz a férfiak számára fontosabbnak ítélték, hogy rendelkezzenek teljes munkaidős állással, ne legyenek munkanélküliek, magas fizetésük legyen, függetlenek legyenek anyagilag – a nők számára ezeket a dolgokat kevésbé találták fontosnak. Nem találtunk bizonyítékot a harmadik hipotézisünkre, nevezetesen, hogy ezt a kettős mércét csupán a nők tartanák fenn. Mind a férfiak, mind a nők fontosabbnak gondolják a férfiak munka-piaci helyzetét, mint a nőké a házasságkötéshez és a gyermekvállaláshoz. Megjegyzendő, hogy a nők óvatosabbak, szigorúbb kritériumokat állítanak fel mind magukkal, mind a férfiakkal szemben, amikor a házasságkötés és a gyermekvállalás feltételeiről alkotnak véleményt.

A házasság terében mutatkozik némi eltérés a két nem között: az iskola befejezése szorosabban kapcsolódik a munkaerő-piaci helyzet klaszteréhez a férfiaknál, mint a nőknél. Ez utalhat arra, hogy a férfiak az iskola befejezése után azonnal próbálnak munkát találni maguknak. A nők életútjában azonban többször előfordulhat megszakítás az iskola befejezése és a munkába állás között, például a gyermekvállalás miatt.

Az életkor metszetében végzett elemzés eredménye szerint az idősebb generáció körében nálunk is kialakulóban van egy olyan attitűd, hogy a gyermekek

felnevelése után szeretnék élvezni függetlenségüket, szeretnék, ha gyermekeik kevésbé támaszkodnának rájuk. A fiatalabb generáció azonban továbbra is elvárja a szülői támogatást.

Az iskolai végzettséget tekintve a diplomások a házasságkötéshez fontosabbnak találják a család támogatását és az iskola befejezését, a környezeti elvárások és a saját lakás viszont az ő körükben a legkevésbé fontos. A gyermekvállaláshoz azonban már az anyagi dimenziót (a saját lakást, az anyagi függetlenséget) vélik fontosnak. Iskolai végzettség tekintetében részben igazolást nyert hipotézisünk: a diplomásokkal szemben éppenséggel az alacsonyabb iskolai végzettségűek számára fontosabb, hogy ne legyenek munkanélküliek és teljes munkaidős állásuk legyen.

IRODALOM

- Blaskó, Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48/2–3. 159–186.
- Blaskó, Zs. (2006): *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka: A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétele elemzése.* (KSH NKI Kutatási Jelentések 82.), KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Bukodi, E. (2001): A párkapcsolat formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy I. – Pongrácz Tné – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentések a nők és a férfiak helyzetéről 2001.* TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkárság, Budapest, 88–112.
- Bukodi, E. (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Cseh-Szombathy, L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek.* Gondolat, Budapest.
- Easterlin, R. A. (1987): *Birth and Fortune. The impact of numbers on Personal Welfare.* Chicago and London.
- Frey, M. (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentések a nők és a férfiak helyzetéről 2001.* TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkárság, Budapest, 9–30.
- Füstös, L. – Kovács, E. – Meszéna, Gy. – S. Mosolygó, N. (2007): *Alakfelismerés. Sokváltozós statisztikai módszerek.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Heckhausen, J. (1999): *Developmental regulation in adulthood: Age-normative and sociostructural constraints as adaptive challenges.* New York, NJ. – Cambridge University Press.
- Hollós, M. – Bernardi, L. (2009): Gyermekvállalás bizonytalan időkben. *Demográfia*, 52/1. 28–39.
- Lesthaeghe, R. – Van de Kaa, D. J. (1986): Twee demografische transitie's? [Two demographic transitions?] In Lesthaeghe R. – van de Kaa D.J. (eds.): *Bevolking – Groei en Krimp, Mens en Maatschappij.* Van Loghum Slaterus, Deventer, 9–24.
- Liefbroer, A. – Merz, E.M. (2010): Report on analysis of ESS data on cross-national differences in perceived norms concerning fertility-related behaviour. Letöltve:

- http://www.oeaw.ac.at/vid/repro/assets/docs/Norms_fertility-behaviour.pdf 1-41. 2010. október 06-án.
- Marini, M.M. (1984): Age and Sequencing Norms in the Transition to Adulthood. *Social Forces*, 63/1, 229–244.
- Kapitány, B. – Spéder, Zs. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Öri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 29–41.
- Nagy, B. – Primecz, H. (2010): Nők és férfiak a szervezetben. Kísérlet a mítoszok eloszlására. Letöltve: <http://webcache.googleusercontent.com> 1–22. 2010. július 20-án.
- Pongrácz, Tné – Spéder, Zs. (2003): Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle*, 2003/4. 55–75.
- Pongrácz, Tné (2007): A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országaiban. *Demográfia*, 50/2–3. 197–219.
- Pongrácz, Tné (2009): A párkapcsolatok jellegzetességei. In Monostori J. – Öri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 9–19.
- Rijken, A. J. – Liefbroer, A. C. (2010): Double Standards: A Cross-European Study on Differences in Norms about Non-Marital Cohabitation and Divorce for Men and Women. Elhangzott: European Population Conference, Bécs
- Settersten, R. Jr (2003): Age Structuring and the Rhythm of the Life Course. In Mortimer, J. T. – Shanahan, M. J. (eds.): *Handbook of Life Course*, Springer, US. 81–102.
- S. Molnár, E. – Dobossy, I. (2009): „Tradíciókövető” és „modernizálódó” szemléletmód a rendszerváltozás után jelentkező családi problémák érzékelésében. In S. Molnár E.: *A közvélemény tükrében*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. 35–58.
- Szalma, I. (2009): Az iskolai és munkaerő-piaci státus hatása a párkapcsolat-formálódásra. *Demográfia*, 52/2–3. 175–206.
- Szalma, I. (2010): *Gyermekvállalás bizonytalan munkaerő-piaci körülmények között*” Elhangzott: a RECWOWE Childbearing and work-family balance in Hungary and Europe c. konferencián, az MTA Szociológiai Kutatóintézet rendezésében.
- Thornton, A. – Young-DeMarco, L. (2001): Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and the Family* 63. 1009–1037.
- Tóth, O. (1993): A szülővé válás időzítése az életútban. *Szociológiai Szemle*, 1993/3–4: 121–135.
- Tóth, O. (2002): Házasság és gyermek: vélekedés és viselkedés. Letöltve: <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/11/toth.htm>. 2010. június 10.
- Tóth, O. (2007): Fiatalok párkapcsolatai történelmi háttérrel. In Somlai P. – Bognár V. – Tóth O. – Kabai I. (szerk.): *Új Ifjúság*, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Utasi, Á. (2002): *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Utasi, Á. (2004): *Feláldozott kapcsolatok*. MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest.

Tárgyszavak:

Gyermekvállalás
Házasságkötés
Kérdőíves kutatás

ATTITUDES TOWARDS MARRIAGE AND CHILDBEARING

Abstract

Hungary is one of those countries where people regard marriage and childbearing as extremely important values. In spite of this fact, either the diminishing number of marriages or the postponement and missing of childbearing can be observed in the country. This paper examines the opinions of people on conditions necessary to get married or have child(ren). Former research succeeded in demonstrating the correlation between decreasing marriage and fertility rates: married couples are rather prone to have children than cohabiting couples (Pongrácz 2007; Szalma 2010). Having assumed that the causes of marriages and childbearing are similar, the author uses similar variables constructing models for the analysis of those phenomena. First of all, she examines whether people consider a stable position on the labour-market to the same extent necessary to marriage and childbearing and analyses the gender differences observable in the opinions in this respect. The analysis has succeeded in proving the existence of a double norm in the Hungarian society as regards marriage and childbearing: to get married and have child(ren) the respondents considered full-time job, employment, high income and financial independence more important for men than for women.

The analysis has been based on the additional questions of the fourth wave of European Social Survey related to Hungary in the course of which 1450 people of a country-wide representative sample has been questioned about their opinions on marriage and childbearing.

KÖZLEMÉNYEK

HÁZTARTÁSI MUNKAMEGOSZTÁS – AZONOSSÁGOK ÉS KÜLÖNBBSÉGEK EURÓPÁBAN¹

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

HERCHE VERONIKA

Bevezetés

A 20. század második felében a fejlett országokban jelentős, a családok szerkezetének és működésének lényeges változásához vezető társadalmi-gazdasági folyamatok zajlottak le. Közöttük egyik legjelentősebb az, ami a nők munkapiaci szerepvállalásában következett be: a 60-as évektől Európában folyamatosan emelkedett a nők foglalkoztatási szintje (Van der Lippe – Van Dijk 2001). A családok működését különösen a kiskorú gyermeket nevelő anyák egyre növekvő munkapiaci jelenléte érintette. A tagállamokban ez a változás eltérő mértékű. Míg a déli országokban a kisgyermekes anyák kevesebb, mint 50%-a vállal keresőmunkát, a skandináv országokban az arány 75% felett van (Eurostat 2005).

A 20. század első felében domináns családmodell, amelyben a férfinak a kereső (*breadwinner*) a nőnek a gondozó (*homemaker*) szerepe jutott, ritkábbá vált. Helyette a kétkeresős (*dual-earner*) családmodell fokozatos elterjedése figyelhető meg. Jól mutatja ezt számos európai ország (Ausztria, Belgium, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Németország és Portugália) példája. Azokban a családokban, amelyekben a pároknak legalább az egyik tagja kereső tevékenységet folytat, többnyire – e családok legkevesebb, kétharmad részében – a pár másik tagja is kereső (Hantrais 2004).

A nők növekvő munkapiaci szerepvállalását azonban nem követte lényegi változás a családon belüli munkamegosztásban. A keresőmunka vállalásában mutatkozó kiegyenlítődés ellenére megfigyelhető, hogy a nők háztartási munkára és gyermekgondozási feladatokra fordított ideje kivétel nélkül minden európai országban változatlanul jóval több, mint a férfiak esetében. Bár az időmérleg-vizsgálatok azt mutatják, hogy a férfiak és nők időhasználata közötti különbség az elmúlt években csökkent, ez a változás inkább abból ered, hogy a nők ma kevesebb munkát fordítanak a ház körüli teendőkre,

¹ Ez a szakirodalmi áttekintés a „Patterns and Trends of Family Management in the European Union” című írás (Blaskó – Herche 2010) családon belüli háztartási munkamegosztást tárgyaló részének átdolgozott, magyar nyelvű változata. Az eredeti tanulmány az Európai Bizottság támogatásával megvalósuló FamilyPlatform elnevezésű program számára készült, amely az európai családok életét napjainkban meghatározó legfőbb folyamatokkal foglalkozik, szem előtt tartva az egyes országok közötti hasonlóságokat és különbségeket. A Familyplatform projekt konzorciumában Magyarországot a Népeségtudományi Kutatóintézet képviseli. A projektről további információt a következő címen találhatók: <http://www.familyplatform.eu>

anélkül, hogy a férfiak szerepvállalása a házimunkában fokozódott volna (Shelton – John 1996; Gershuny 2000).

Az elmúlt évtizedekben számtalan tanulmány vizsgálta a családok háztartási munkamegosztását, és számos kutató keresett választ arra a kérdésre, hogy melyek azok a faktorok, amelyek az otthoni munkamegosztás kialakulásában fontos szerepet játszanak. A publikációk oroszlánrésze az Egyesült Államokban készült, és az amerikai családon belüli munkamegosztással foglalkozik. Tanulmányunkban Európára koncentrálnunk, elsősorban minél több országra kiterjedő vizsgálatokat veszünk sorra. Mivel a nemzetközi összehasonlítások eredményeit erősen befolyásolja mind a házimunka meghatározásának, mind mérésének módja, először a háztartási munkamegosztás méréséről szólnunk. Ezt követően olyan kutatási eredmények áttekintésére vállalkozunk, amelyek azt vizsgálják, hogyan alakul a családi munkamegosztás napjainkban Európa különböző régióiban, és milyen hasonlóságok és különbségek mutatkoznak a nemek közötti munkamegosztásban az egyes országok között. Végül összegezzük azokat a kutatási eredményeket, amelyek azt igyekeznek feltárni, vajon milyen tényezők játszanak meghatározó szerepet a házimunka nemek szerinti megosztásában.

A közelmúltban több hazai publikáció is készült, amely a házimunka párkapcsolaton belüli megosztásának azonosságait és különbségeit valamint a munkamegosztást befolyásoló tényezőket vizsgálja Európa különböző országaiban (Blaskó 2006; Pongrácz – Murinkó 2009). Ezek a tanulmányok egy-egy kiválasztott nemzetközi vizsgálat adatait elemzik. Mivel a nemzetközi szakirodalomban nem létezik egy, a házimunka mérésére szolgáló egységes nemzetközi szabvány, a témával foglalkozó tanulmányok eltérő mérési módszerekkel felvett adatokat elemeznek, ami megnehezíti a házimunka felosztásában észlelhető nemzetközi tendenciák, különbségek és azonosságok hiteles tárgyalását. Az elemzések gyakran eltérő eredményekhez vezetnek. Ezúttal olyan szakirodalmi áttekintést igyekszünk nyújtani, amelyben a témával foglalkozó fontosabb nagymintás adatfelvételen alapuló nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményei szerepelnek. Remélhető, hogy ennek segítségével a háztartási munkamegosztásról kialakult általános kép árnyaltabb megvilágításba kerülhet.

A hazai közvéleményben uralkodó nézet, hogy a magyar nők tehervállalása a házimunkában magasabb, a magyar férfiaké pedig alacsonyabb más európai országokhoz képest. Magyar elemzők hosszú ideje beszélnek a nőkre nehezedő kettős teherről, „amelynek mértékét ráadásul következetesen nagyobbra becsülték hazánkban, mint a fejlettebb társadalmakban” (Blaskó 2006. 10). Pongrácz és Murinkó (2009) fentebb idézett munkája szerint bevett nézet, hogy Európa nyugati felére egalitáriusabb munkamegosztás jellemző, mint a keleti régiókra. Eredményeik azt mutatják, hogy „a magyar nők az átlagnál nagyobb szerepet vállalnak a család működtetésében, a családi élet megszervezésében (Pongrácz – Murinkó 2009. 116). Bukodi (2005. 36) szerint „a magyar nők töltik a legtöbb időt házimunkával és gyermekellátással a legutóbbi európai időmérleg-vizsgálat eredményei szerint (EUROSTAT 2004)”. Hogyan alakul a családi munkamegosztás napjainkban Európa különböző régióiban? Vajon differenciáltabb képhez vezet-e, ha a háztartási és a gyermekgondozási feladatok megosztását külön tárgyaljuk? Valóban nagyobb mértékű a magyar nők leterheltsége mint európai társaiké? Mekkora a magyar férfiak, illetve apák részvállalása az otthoni feladatok ellátásában nemzetközi viszonylatban? Milyen tényezők befolyásolják azt, hogy kik dolgoznak otthon sokat és kik keveset Európa háztartásaiban? Még számtalan kérdést sorolhatnánk

fel, amelyeknek megválaszolásában segítségünkre lesznek az összefoglalónkban felsorakoztatott vizsgálatok eredményei.

1. A háztartási munkamegosztás méréséről

A nem fizetett munka és a házimunka pontos meghatározása problematikus. A házimunka mérésére szolgáló egységes nemzetközi szabvány hiánya miatt különböző kutatásokban a házimunka eltérő meghatározásai szerepelnek. Nehézséget okoz az is, hogy a feldolgozott publikációk eltérő mérési módszerekkel felvett adatokat elemeznek, korlátozva ezzel az eredményeik összehasonlíthatóságát, egyben kérdéseket vetve fel az értelmezési lehetőségeket illetően.

Shelton és John meghatározását, amely szerint a háztartási munka „nem fizetett munka, amely a család vagy az otthon fenntartására irányul” (Shelton – John 1996. 300), széles körben használják. Azonban gyakran országról országra változnak a meghatározásba foglalt tevékenységek. Nincsen közmegegyezés arról sem, hogy a gyermekgondozás része-e a házimunkának, hiszen sok esetben nehéz egyértelmű határt szabni a szülői feladatok és az egyéb házimunka között. Néhány tanulmány a gyermekgondozási feladatokat a házimunka részeként kezeli, mások viszont egy különálló elemeként kategorizálják, ezzel is szűkítve az összehasonlítás lehetőségét.

A házimunka mérése leggyakrabban kérdőíves időbecslések, vagy időmérleg-felvételek segítségével történik. A közvetlen kérdésekre alapozott időmérleg-vizsgálatok esetében a válaszadókat arra kérik, hogy számoljanak be a házimunkával eltöltött idejükről napi vagy heti rendszerességgel (The European Social Survey (ESS), European Working Conditions Survey (EWCS) vagy International Social Survey Programme (ISSP)). A direkt kérdések tartalma változó (Coltrane 2000). Némely felmérésben arra kérik a válaszadókat, hogy becsüljék meg általában a házimunkára fordított idejüket, vagy adják meg, mennyi időt töltöttek el bizonyos házi tevékenységekkel. Máskor, mint az ISSP estében, a házastársak közötti házimunka megosztásának arányát vizsgálják, azt kérdezve, hogy ki végzi el „mindig” vagy „általában” a házimunkát. A kérdőíves időbecslések előnye az alacsonyabb költség és a magasabb válaszadási arány.

Az időmérleg-vizsgálatok alternatív eszközt jelentenek a hagyományos kérdőívek mellett. A válaszadókat arra kérik, hogy egy-egy megadott napon naplószerűen rögzítsék tevékenységeiket (Harmonized European Time Use Survey, Multinational Time Use Study (HETUS²)). A módszer hátrányai ellenére – ilyen az alacsony válaszadási arány, vagy a párhuzamos tevékenységek elszámolásával kapcsolatos módszertani probléma – az időmérleg-felvételek megbízható információt nyújtanak a háztartások időhasználati szokásairól. Mivel az időmérleg-adatfelvételek módszereit csak néhány éve hangolták össze, egyes országok régebbi adatainak összehasonlíthatósága problematikus. Az Eurostat az 1990-es évek elején kezdte el támogatni az időmérleg-adatok egységesítését célzó kezdeményezéseket az Európai Unió tagországaiban, és ekkor bízta meg a szervezetet azzal a feladattal, hogy fejlessze ki a Harmonizált Európai Idő Használati Felmérés irányelveit a tagállamok felméréseinek összehasonlíthatósága céljából. A HETUS-ajánlásokat továbbra is folyamatosan fejlesztik, a legújabb irányel-

² Az adatbázis elérhető az alábbi címen: <https://www.testh2.scb.se/tus/tus/default.htm>

veket 2009-ben tették közzé (Eurostat 2009). Az európai statisztikai hivatalok többsége az 1990-es évek végétől veszi figyelembe az irányelveket. Néhány országban azonban különböző mértékben eltérnek az ajánlásoktól, ezért a nemzeti időmérleg-vizsgálatok nem teljesen hasonlíthatók össze. Jelenleg a HETUS online adatbázisa 15 országból tartalmaz összehasonlításra alkalmas adatokat.

Abban a néhány tanulmányban, amelyekben a kérdőíves időbecsléseket hasonlítják az időmérleg-felvételek adataihoz, a megkérdezettek időbecslése alapján rögzített, házimunkával töltött idő összességében felülmúlja a házimunkára vonatkozó időmérleg-adatokat (Shelton – John 1996). A különbségek a gyakori rendszerességgel végzett tevékenységek, például a gyermekgondozási feladatok esetében nagyobbak (Gershuny 2000).

A háztartási munka megosztásával kapcsolatos nemzetközi tendenciák felvázolásánál hasznos lenne, ha longitudinális felmérések adataira lehetne támaszkodni. Ilyen típusú adatok azonban ritkán lelhetőek fel. Egy jelentős összehasonlító kutatás, amely ebbe az irányba tesz kísérletet, a Generations and Gender Programme (GGP)³, amelyből információkat nyerhetünk több EU tagország házimunka-megosztásáról is. A GGP adatbázisra alapozott, a családi munkamegosztást vizsgáló publikáció még nem érhető el. A mérési módok eltérősége mellett az egyes eredmények összehasonlíthatóságát jelentősen korlátozza az is, hogy egyes tanulmányok különböző időben felvett adatokra építenek, és ritkán tárgyalják az időbeli változásokat.

Nemcsak az időbeli, de az országok közötti összehasonlítások lehetősége is korlátozott. Néhány EU-tagország már jó ideje megbízható adatokat rögzít, így ezekkel gyakran találkozunk az összehasonlító tanulmányokban. Megfigyelhető, hogy az EU régi tagállamai gyakrabban szerepelnek nemzetközi összehasonlításokban, mint az újak. Ráadásul egyes államokat (mint Svédországot vagy Nagy-Britanniát) egy bizonyos jóléti rendszer tipikus képviselőjének tekintenek, ezért ritkán maradnak ki az összehasonlító munkákból. Az új tagállamokkal más a helyzet, egyre nagyobb az érdeklődés a fejlődésük iránt. Némelyek (mint Csehország, Magyarország vagy Lengyelország) már régóta részei a nemzetközi társadalmi felméréseknek. Más országok azonban (mint a balti államok, Málta vagy Ciprus) teljesen kimaradtak a jelentős összehasonlító tanulmányokból.

2. Fő trendek, nemzetek közti különbségek és hasonlóságok a nem fizetett munka megosztásában

A házimunka és a gyermeknevelés területén lévő fő trendek bemutatásánál nem támaszkodhatunk szigorú szabványokra, egységesen elfogadott mutatókra és mérési rendszerre. Ehelyett egy sor, a házimunka megosztását elemző nemzetközi összehasonlító vizsgálatot mutatunk be. Mint látni fogjuk, a tanulmányokban a mérési módszerek széles skáláját alkalmazzák, ami gyakran ellentmondásos eredményekhez vezet. Ráadásul a rendelkezésünkre álló adatforrások egyike sem tartalmaz adatot minden EU tagállamról, ami megnehezíti egy összeurópai kép felvázolását. Az együtt élő párok típusainak és korcsoportjainak különbözősége tovább szűkíti a nemzetközi eredmények össze-

³ A Generations and Gender Programme (GGP) egy olyan nemzetközi kutatási projekt, amelynek célja, hogy az ENSZ EGB tagországok szakpolitikáinak fejlesztéséhez nyújtson egy tudásbázist. További információért ld. <http://www.unece.org/pau/ggp/Welcome.html>

hasonlíthatóságát. A továbbiakban először a háztartási munka nemek közötti megosztását vizsgáló kutatások eredményeit mutatjuk be, majd a gyermeknevelési feladatok családon belüli megosztását elemző nemzetközi vizsgálatokkal foglalkozunk.

A háztartási munka megosztása Európában

Az Eurostat több tanulmányt, jelentést is közzétett a HETUS adatbázis adatait feldolgozva, összehasonlítva a házimunkára fordított idő családon belüli megosztását az európai országokban (Aliaga – Winqvist 2003; Eurostat 2003, 2004; Aliaga 2006). A 17 országból származó időmérleg-felvétel eredményeit az 1. táblázat foglalja össze.

*1. A 20 és 74 év közötti férfiak és nők házimunkával eltöltött ideje 17 országban
Naponta házimunkával töltött percek
Time spent on domestic work by men and women aged 20 to 74 in 17 countries
Minutes per day*

	Házimunka		Nő/össz %	Házimunka foglalkoztatott		Nő/össz %	Gyermek- gondozás		Nő/össz %
	nők ^a	férfiak		nők	férfiak		nők	férfiak	
Belgium	272	158	63,3	232	135	63,2	35	19	64,8
Németország	251	141	64,0	191	112	63,0	26	10	72,2
Észtország	302	168	64,3	244	140	63,5	34	11	75,6
Spanyolország	295	97	75,3	209	80	72,3	30	12	71,4
Franciaország	270	142	65,5	220	113	66,1	28	9	75,7
Olaszország	320	95	77,1	231	70	76,7	28	11	71,8
Lettország	236	110	68,2	188	86	68,6	22	4	84,6
Litvánia	269	129	67,6	204	99	67,3	25	7	78,1
Magyarország	298	160	65,1	234	129	64,5	35	15	70,0
Lengyelország	285	142	66,7	238	113	67,8	39	16	70,9
Szlovénia	298	160	65,1	264	144	64,7	29	12	70,7
Finnország	236	136	63,4	201	119	62,8	28	11	71,8
Svédország	222	149	59,8	212	143	59,7	29	16	64,4
Egyesült Királyság	255	138	64,9	208	114	64,6	33	12	73,3
Románia ^b	328	148	68,9	n.a	n.a		23	7	76,7
Dánia ^b	212	143	59,7	n.a	n.a		32	14	69,6
Hollandia ^b	244	151	61,8	n.a	n.a		n.a	n.a	
Σ			66,0			65,8			73,5

Megjegyzés: Adatforrás: National Time Use Surveys 1998–2002, Aliaga (2006), 2-3, 8.

^a A házimunka részét képezik az otthoni, házi és ház körüli munkák, gyermek és felnőtt gondozás, kertészkedés és háziállat gondozás, szerelés és építés, bevásárlás, egyéb ügyintézés, illetve a háztartás vezetése is.

^b Dánia, Románia és Hollandia esetében a felmérés módszerei eltértek az európai ajánlásoktól, ezért az adatok csak részben összehasonlíthatóak.

Az 1. táblázat adatai nemzeti időmérleg-felmérésekből származnak. Az adatok nyilvánvalóan mutatják a háztartási munkamegosztás egyenlőtlenségét a vizsgált országokban. A házimunka túlnyomó részben a nőkre hárul: a 20 és 74 év közötti nők átlagosan az összes házimunka 66 százalékát végzik el (Aliaga 2006). Az első hat oszlopban szereplő adatok esetében a házimunka pontosan meg van határozva: a „házimunka” fogalomkör részét képezik az otthoni, házi és ház körüli munkák, a gyermekek és felnőttek gondozása, kertészkedés és háziállat gondozás, szerelés és építés, bevásárlás,

egyéb ügyintézés, illetve a háztartás vezetése is. Az utolsó oszlopokban külön látható, hogy a nők és férfiak átlagosan napi hány percet töltenek gyermekgondozási feladatokkal. Az összehasonlított országok közül a nők Észtországban, Olaszországban és Romániában töltik a legtöbb időt házimunkával, átlagosan 5 órát naponta. A nők naponta házimunkával töltött idejének hossza Svédországban, Finnországban és Dániában a legrövidebb. Ami a férfiakat illeti, az észtek után a magyar és a szlovén férfiak töltik a leghosszabb időt házimunkával naponta, a legkevesebb időt pedig az olasz és spanyol férfiak. A nők naponta legalább egy órával többet töltenek el házimunkával, mint a férfiak. Ez a különbség 2 óra fölött van Észtországban, Franciaországban, Lettországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovéniában, és a 3 órát is meghaladja Spanyolországban, Olaszországban és Romániában.

Ami a nők és férfiak közötti munkamegosztást illeti, a legegátlitariusabb munkamegosztás az északi országokban: Svédországban és Dániában figyelhető meg, míg a déli országokban a legegénylőtlenebb a házimunkák megosztása. A magyar nők a házimunka 65,1 százalékát végzik, ami kicsit alacsonyabb mint az európai átlag. A táblázatban szereplő 17 ország közül hétben egyenlőtlenebb a házimunka megosztása mint a magyar nők és férfiak esetében.

A házimunkával töltött időmegosztásban kialakult nemi különbségek részben a nők és férfiak eltérő mértékű munkapiaci szerepvállalására vezethetők vissza. A keresőmunkát végző nők kevesebb házimunkát végeznek, mint a nem dolgozó nők, azonban a házimunka nemek közötti megosztásának egyenlőtlensége akkor is szembetűnő, ha a foglalkoztatott nők és férfiak házimunkával töltött idejét hasonlítjuk össze. A keresőmunkát végző férfiak átlagosan naponta mintegy 1 óra 40 perccel kevesebb időt töltenek házimunkával, mint a foglalkoztatott nők, bár a különbség kisebb Finnországban, Svédországban és Németországban, és sokkal nagyobb Szlovéniában, Lengyelországban és különösen Olaszországban. Az 1. tábla negyedik és ötödik oszlopa a keresőmunkát végző nők és férfiak házimunkával töltött idejét mutatja 14 országban. Magyarországon a házimunka megosztása a foglalkoztatott nők és férfiak között az átlagnál egalitariusabb; Európában csupán öt országban nagyobb a keresőmunkát végző férfiak szerepvállalása a házimunkában mint Magyarországon.

A fenti értékek időmérleg-vizsgálatok adataiból származnak. Ahogy korábban említettük, a kutatók számos mérési módot alkalmaznak, hogy információt nyerjenek a házimunka megosztásról. A tanulmányok azt mutatják, hogy a direkt kérdéseken alapuló kutatások gyakran magasabb eltöltött idő-mennyiséget mutatnak, mint az időmérleg-vizsgálat módszerére alapozottak. A házimunkát mérő közvetlen kérdések is sokféle lehetnek. Egyes kutatók arra fókuszálnak, hogy ki végez egyes tevékenységeket, mások csak a férfiak és nők által végzett házimunka arányait jelölik.

Davis és Greenstein (2004) 13 országban vizsgálták a házimunka megosztását, olyan mérési rendszert használva, amelyben a válaszadók megjelölhették, hogy a férj vagy a feleség végzi-e „mindig” vagy „rendszeresen” a különböző tevékenységeket. A vizsgálati adatok az International Social Justice Project-ből (ISJP)⁴ származtak. A női válaszadók 61–88 százaléka, míg a férfiak 51–76 százaléka válaszolta azt, hogy mindig,

⁴ Az International Social Justice Project 12 ország nemzetközi együttműködési projektje, amelyben népszerű társadalmi, gazdasági és politikai igazságokhoz kapcsolódó hiedelmeket és attitűdöket vizsgálnak. A projekt keretében két nagyszabású felmérés készült, 1991-ben 12 országban és 1996-ban 6 országban.

vagy rendszeresen végzett házimunkát. A férfiak válaszai alapján a legmagasabb arányban Nagy-Britanniában voltak olyan háztartások, ahol a férfiek azt válaszolták, hogy mindig, vagy rendszeresen ők végzik a házimunkát (5,8%), míg ez az arány a nullához közelített Hollandiában, Szlovéniában, Csehországban és Kelet-Németországban (a nők válaszai alapján). A feleségek 22 százaléka és a férfiek 30 százaléka mondta azt, hogy a házimunkát egyenlően osztják meg a háztartásokban. Magyarországon az átlagnál több nő (a kérdezettek 27 százaléka) nyilatkozott úgy, hogy férjeik a házimunka felét magukra vállalják.

Batalova és Cohen (2002), később Fuwa⁵ (2004) 22 országban, köztük 14 EU tagállamban elemezték a házimunka megosztását az ISSP 1994-ben készült adatfelvétele alapján. Hasonlóan másokhoz ők is azt találták, hogy a nők még a leegalitáriusabb országokban is több házimunkát végeznek, mint a férfiak. A szerzők országértékelése szerint a férfiak házimunkában való részvétele alacsony volt Olaszországban, Írországban, Ausztriában, Csehországban, Észak-Írországban, közepes Lengyelországban, Bulgáriában, Szlovéniában, Hollandiában, Nyugat-Németországban, Magyarországon és Nagy-Britanniában, magas Kelet-Németországban és Svédországban. A nők és férfiak közötti otthoni munkamegosztás a vizsgálat szerint Magyarországon egalitáriusabb az átlagnál. A nyugati országok közül Hollandiában, Ausztriában, Nyugat-Németországban és Észak-Írországban, a kelet-európai tagállamokból Bulgáriában, Lengyelországban és Csehországban valamint a déli Olaszországban a párok közötti feladatmegosztás egyenlőtlenebb, mint a magyar családokban.

Voicu, Voicu és Strapcova (2009) a European Social Survey⁶ 2002-es (ESS02) felmérésnek adataira támaszkodnak, ahol házaspáros vagy együtt élő párok férfi és női tagjainak házimunkában való részvételét hasonlították össze (a gyermekgondozáson kívül) Európa országaiban. Átlagosan, a leegalitáriusabb országoknak Bulgária, Románia, a balti országok és az északi országok tűnnek. Írország, Portugália, Spanyolország, Málta és Görögország az ellenpólus, a feleségek heti átlagosan 20 órával többet tevékenykednek a házimunka terén mint férjeik. Lengyelország kivételével a poszt-szocialista országokban, köztük Magyarországon is egyenlőbb az otthoni munkamegosztás, mint a nyugat-európai országokban, amelyek sokkal közelebb állnak a hagyományos családon belüli munkamegosztáshoz. Az eredmények azt mutatják, hogy a házimunka abszolút mennyi-

⁵ A házimunka párok közötti nemi megosztásának mértékét Batalova és Cohen (2002) és Fuwa (2004) egy négy házimunkatípusra fordított időt (mosás, beteg családtagokról való gondoskodás, bevásárlás és az étkezések előkészítése) összesítő indexszel mérték. Egy 1-től 5-ig terjedő skálán a magasabb értékek jelezték a férfiek nagyobb részvételét a házimunkában.

⁶ A European Social Survey – (ESS) egy 30 országban folytatott nemzetközi összehasonlító vizsgálat, amelynek célja az európai társadalmak monitoring kutatása szociológiai és politikatudományi szempontok szerint. Az ESS felvételek kérdőívének két modulja van: egy törzsmodul és egy rotációs modul, amely két-három blokkból áll. A törzsmodul célja a főbb társadalmi trendek monitorozása. Az első felméréseket 2002/2003ban végezték, a legutóbbi felmérés, amely már a negyedik volt, 2008/2009-ben történt. A következő országok vettek részt az első felmérésben: Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Görögország, Magyarország, Írország, Izrael, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc és az Egyesült Királyság.

ségét tekintve mind a magyar férfiak, mind a magyar nők kevéssel az európai átlagnál több házimunkát végeznek naponta.

Fuwa és Cohen (2007) az ISSP 2002. évi „Család és társadalmi szerep III. panel” kérdőíves kutatásának adatait dolgozták fel. Az adatok 32 országból származtak. A vizsgálat a 18 éves és idősebb, egymással párkapcsolatban álló nők és férfiak közti munkamegosztást elemezte a házimunkával töltött órák összehasonlítása alapján. A nők hetente 21,4 órát töltöttek házimunkával, míg a férfiak 8,1 órát, vagyis a család összes házimunkára fordított idejének 72,5 százalékát a nők végezték. A házimunkával töltött órák aránya a férfiak és feleségek között Lettországból oszlott meg a legegyszerűbben, és Portugáliában bizonyult a legkonzervatívabb módon. Fuwa és Cohen európai ország-rendszerezése szerint a férfiak együttműködése magas volt Dániában, Lengyelországban, Szlovákiában és Lettországból, míg Cipruson, Portugáliában és Spanyolországban volt a legalacsonyabb. A vizsgált európai országok közül a lengyel és a szlovák férfiak után legtöbb időt a magyar férfiak töltöttek házimunkával, a magyar nők abszolút otthoni házimunkaideje pedig a spanyol nőket követően a leghosszabb.

González, Jurado-Guerrero és Naldini (2009) az ESS 2004. évi adatfelvételére támaszkodva 26 országban vizsgálták a nemek közötti háztartási munkamegosztást, tanulmányozva azokat a mikro- és makroszintű tényezőket, amelyek a férfiak házimunkában való részvételének valószínűségét növelik. Az Európai Unió tagországaiban a férfiak házimunkában való részvétele Svédországban és Dániában volt a legmagasabb, Németországban, Lengyelországban, Portugáliában és Görögországban pedig a legalacsonyabb. Magyarországon a férfiak relatív részvétele a házimunkában a többi európai férfihoz képest közepes mértékű.

A fent számba vett vizsgálatok általános tapasztalata, hogy a nők otthoni tehervállalása Európa-szerte jóval magasabb, mint a férfiaké. A munkamegosztás nemek közötti különbsége azonban nemcsak az elvégzett házimunka mennyiségében, hanem a minőségében is megmutatkozik. A nemzetközi szakirodalom az elvégzett házimunka nemi szegregációját nemzeti határokon túlmutató jelenségnek tartja. Néhány tanulmány ugyanakkor amellel érvel, hogy minden egyes házimunka-tevékenység nemileg is meghatározott (Gaspar – Klinke 2009; Work changes gender 2007).

A mindennapi, rutin feladatokat, amelyeket jellemzően nem lehet elhalasztani, (ilyenek a takarítás, mosás, vasalás, főzés) általában a nők végzik, míg a férfiak a nem rendszeres, időszakos jellegű feladatok terén aktívabbak (mint az autószerelés, kerti munkálatok vagy szeméttürítés) (Coltrane 2000; Gaspar – Klinke 2009; Gershuny 2000; Eurostat 2004; Fuwa 2004). A házimunka egyes feladattípusainak elvégzésében mutatózó nemi egyenlőtlenségek országok közötti különbségét vizsgálja az Eurostat 2004. évi zsebkönyve⁷ 10 európai tagállamban. A nők az étkezések előkészítésére fordítják a legtöbb időt, különösen Magyarországon, Szlovéniában és Észtországban. A férfiak szerepvállalása az ebéd-főzés feladataiban Svédországban, Norvégiában és Nagy-Britanniában nagyobb mértékű, mint a többi országban. A nőkhöz rendelt tevékenységnek bizonyult a mosogatás is. A megkérdezett nők kétharmada válaszolta, hogy napi

⁷ A Pocketbook „How Europeans spend their time – Everyday life of women and men” (Eurostat, 2004) kiadvány a következő 10 európai ország adatait tartalmazza: Belgium, Németország, Észtország, Franciaország, Magyarország, Szlovénia, Finnország, Svédország, az Egyesült Királyság és Norvégia. Ezek az országok majdnem teljesen megfelelnek a HETUS irányelveinek, ezért az eredményeik összehasonlíthatónak tekinthetők.

rendszerességgel mosogat, míg a megkérdezett férfiaknak csak egyharmada felelte ezt. A mosogatás a legtöbb időt a magyar, szlovén és észti nőknél veszi igénybe, legkevesebbet pedig a finn és brit nők esetében. Ez a tevékenység legegyszerűbben Nagy-Britanniában, Svédországban és Belgiumban oszlik meg a férfiak és nők között. Az összes vizsgált országban a nők végzik a legtöbb takarítással és mosással járó feladatot is, a vasalás terhe pedig még inkább a nőkre hárul. Az udvar, kert takarítása, rendben tartása, a fűtés- és vízszereléssel, egyéb karbantartással járó feladatok enyhén férfidominanciájúak. Ezeket az országok többségében férfiak végzik, kivéve Nagy-Britanniában, Belgiumban és Németországban. A férfiak aktívabbak a javítással, szerezéssel járó munkákban, a vizsgált országokban ezeknek a feladatoknak a 80–90 százalékát férfiak végzik. A kertészkedés azonban nem egyértelműen a férfiak feladata, bár a férfiak átlagosan több időt töltenek vele, mint a nők. Kertészkedésre egyébként a legtöbb időt Magyarországon és Szlovéniában fordítják a férfiak.

A szülői feladatok megosztása Európában

Mint korábban már érintettük, a gyermekgondozási feladatokat egyes vizsgálatok a házimunka részeként kezelik, mások viszont különálló elemként kategorizálják. Mivel kutatási eredmények azt mutatják, hogy a háztartási munka és a szülői feladatok nemek közötti megosztásában és annak időbeli változásában jelentős különbségek mutatkoznak, fontosnak tartjuk, hogy a háztartási munkamegosztást vizsgáló tanulmányok tárgyalását a szülői feladatok családon belüli megosztását elemző nemzetközi vizsgálatok rövid áttekintése kövesse.

A nem fizetett munkával töltött idő lényeges részét a gyermekgondozás teszi ki. Magától értetődő, hogy a nők házimunkára fordított ideje növekszik, ha vannak gyermekeik, és különösen akkor, ha a gyermekek még kicsik (Aliaga – Winqvist 2003; Eurostat 2003).

Hasonlóan a háztartási munka családon belüli megosztásához a gyermekgondozásra fordított idő megoszlásában is jelentős nemi különbségek vannak. Az 17 európai ország kiválasztott időmérleg-adatait bemutató 1. táblázat utolsó oszlopaiban 20 és 74 év közötti férfiak és nők gyermekgondozással töltött idejét láthatjuk. Gyermekgondozáson a saját háztartásban élő gyerekek aktív felügyelete, gondozása és ellátása értendő. Az eltöltött időbe ebben az esetben csak az elsődleges gyermekgondozási tevékenységekkel töltött idő tartozik.

A gyermekgondozási feladatok túlnyomó része (73,5%-a) a nőkre hárul. A nők gyermekgondozással töltött ideje Lengyelországban, Belgiumban és Magyarországon a leghosszabb, a lengyel, belga és svéd férfiak után pedig a magyar férfiak töltik a legtöbb időt a szülői feladatok napi ellátásával. A nemek közötti munkamegosztás a gyermekgondozás területén Svédországban, Belgiumban, Dániában, majd negyedik helyen a magyar családokban a legegátlótabb, míg Litvániában a legegyszerűtlenebb.

A háztartás szerkezete és különösen a gyerekek jelenléte döntően befolyásolja az időmérleg alakulását. Az 1. táblázat adatai nem tesznek különbséget a családban nevelt gyermekek életkora szerint. Árnyaltabb képet kapunk a gyermekek korcsoportjai szerinti elemzés esetén. A párok időbeosztása leginkább a 7 éven aluli gyermekek jelenléte esetén behatárolt. A nők valamennyi országban az átlagosnál több időt töltenek házimunkával, mint kereső tevékenységgel, ha legalább egy 7 évesnél fiatalabb gyermek

van a háztartásban. Hasonlóan a nőkéhez a férfiak házimunkával töltött ideje is magasabb a gyermekes háztartásokban, különösen akkor, ha a gyermek még kicsi. A 2. táblázatban azoknak a pároknak a gyermekgondozással töltött idejét láthatjuk, ahol a gyermekek 6 év alattiak, illetve 7 és 17 év közöttiek.

2. 20–74 év közötti férfiak és nők gyermekgondozással töltött ideje
10 európai országban

Napi gyermekgondozással töltött órák és percek
Time spent on childcare by women and men aged 20 to 74 in 10 European countries
Hours and minutes per day

	Belgium	Németország	Észtország	Franciaország	Magyarország	Szlovénia	Finnország	Svédország	Egyesült Királyság	Norvégia
Egy háztartásban élő szülők 6 évnél fiatalabb gyerekekkel eltöltött gyermekgondozási ideje										
Összesen	1:21	1:39	1:46	1:19	2:03	1:39	1:50	1:39	1:41	1:44
Nők	1:54	2:18	2:39	1:57	2:56	2:23	2:34	2:10	2:22	2:17
Férfiak	0:51	0:59	0:50	0:40	1:11	0:56	1:03	1:07	1:00	1:13
Foglalkoztatott nők	1:40	1:44	1:40	1:41	1:58	2:16	2:02	2:08	2:08	2:11
Foglalkoztatott férfiak	0:50	0:57	0:50	0:37	1:09	0:55	1:01	1:07	0:58	1:12
Egy háztartásban élő szülők 7–17 év közötti gyerekekkel eltöltött gyermekgondozási ideje										
Összesen	0:24	0:22	0:19	0:20	0:30	0:13	0:14	0:32	0:20	0:19
Nők	0:32	0:32	0:28	0:30	0:40	0:19	0:19	0:39	0:26	0:28
Férfiak	0:16	0:13	0:10	0:09	0:21	0:07	0:09	0:24	0:12	0:11
Foglalkoztatott nők	0:29	0:26	0:26	0:25	0:32	0:17	0:17	0:38	0:23	0:26
Foglalkoztatott férfiak	0:16	0:14	0:10	0:09	0:20	0:07	0:09	0:25	0:12	0:11

Megjegyzés: Adatforrás: National Time Use Surveys 1998–2002, Eurostat (2004), 66–68.

A gyermekgondozás a háztartásban élő gyermekről való aktív gondoskodást jelenti. Ebbe beleértendő a fizikai ellátás, tanítás, olvasás, játék és beszélgetés a gyermekkel. A moziba járás, televíziózás, valamint az ehhez hasonló tevékenységek nem képezik részét a gyermekgondozással töltött időnek. A mintában csak a párként együtt élő szülők szerepelnek. A gyermekgondozás mint párhuzamos tevékenység, például az étkezés előkészítésekor együtt töltött idő nem képezi részét a gyermekgondozással töltött időnek.

Az adatok szerint legtöbb időt a 6 év alatti gyermekkel rendelkező magyar nők töltik gyermekgondozással (3 órát naponta), a belga nők pedig a legkevesebbet (2 órát naponta). A nők gyermekgondozással töltött átlagos ideje a vizsgált országokban napi 2 óra 21 perc. A férfiak átlagosan majdnem 1 órát, napi 59 percet töltenek gyermekgondozással. Legtöbb időt a norvég apák fordítják gyermekgondozásra (napi 73 percet), őket a magyar férfiak követik napi 71 perccel, és a sort a francia apák zárják, akik napi 40 percet szánnak szülői feladatokra. A foglalkoztatott anyák majdnem kétszerannyi időt töltenek gyermekgondozással, mint a foglalkoztatott, kisgyermekes apák. Azok a szülők, akiknek iskoláskorú, 7–17 éves gyermekük van, egyértelműen kevesebb időt töltenek gyermekgondozással, mint azok, akiknek legfeljebb 6 éves gyermekük van. Az

iskoláskorú gyermekkel rendelkező anyák átlagosan napi 30 percet, míg az apák napi 10–20 percet töltenek gyermekgondozással. Az iskoláskorú gyermekes családokban a svéd apák részvétele a legnagyobb. A gyermekgondozási idő majdnem 40 százaléka rájuk jut, míg a többi országban ez az arány 30 százalék körül alakul (Eurostat 2004).

A fenti adatok értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy az 1. és a 2. táblázatban csak az elsődleges gyermekgondozási idő hossza szerepel. Az időmérleg-vizsgálatok egyik nehézsége a párhuzamos tevékenységekre jutó idő mérése. Jellemző, hogy az emberek egyszerre több dolgot végeznek párhuzamosan. Ez különösen igaz a gyermekgondozási feladatokra, amelyek gyakran zajlanak más tevékenységekkel párhuzamosan. A szülői feladatokra szánt idő esetében fontos a fő- és másodlagos tevékenységek rögzítése. Amennyiben csak a fő tevékenységet mérjük, a másodlagos tevékenységekről nincs információnk, ami félrevezető kutatási eredményekhez vezethet. A gyermekgondozással töltött idő megsokszorozódik, amennyiben a gyermekekkel eltöltött időbe a párhuzamosan végzett tevékenységeket is beleszámolják (Eurostat 2004).

Kevés az olyan nemzetközi összehasonlító vizsgálat, amely az európai családok házimunkára és különösen gyermekgondozásra fordított idejének felosztásában bekövetkezett változásokra koncentrálna. Jogos feltételezés, hogy az időnyomás hatására, amelylyel a mai szülők szembesülnek, főképp pedig a megnövekedett női foglalkoztatottság következtében a szülők napjainkban kevesebb időt szentelnek gyermekeiknek, mint 20 évvel ezelőtt. Mivel az olyan nagy mintára alapozott nemzetközi tanulmányok, amelyek szisztematikusan, időről időre elemzik a szülők és gyermekek közösen töltött idejét, meglehetősen ritkák, a tendenciák felvázolása nehéz. A legtöbb lényeges eredményt felmutató tanulmányban azokat a nem európai országokat vizsgálják, amelyekben az időmérleg-kutatásoknak nagyobb hagyományai vannak, főleg az Egyesült Államokban vagy Ausztráliában, de Nagy-Britanniából is találunk adatokat.

Nagy-Britanniában az anyák 1960-hoz képest 1999-ben napi több mint 60 perccel hosszabb időt töltöttek gyermekgondozási feladatokkal, és ugyanezen idő alatt az apák gyermekgondozással töltött napi 12 perce 48 percre emelkedett (Fisher és mások 1999). Gershuny (2000) a 20 országot összehasonlító elemzésében azt találja, hogy a szülők gyermekgondozással töltött ideje csökkent az 1960-at követő két évtizedben, de 1984-től emelkedni kezdett. Gauthier – Smeeding – Furstenberg (2004) 16 fejlett ipari ország⁸ időmérleg-felméréseit használva vizsgálták a szülők gyermekgondozási feladatokkal töltött idejének változását. A gyermekgondozási tevékenységekre fordított időn belül hatféle tevékenységet vettek figyelembe (ezek többek között a személyes gondozás, olvasás, beszélgetés és a közös játék), az elemzést pedig az elsődleges tevékenységekre korlátozták. Az eredmények szerint a női foglalkoztatottság növekedése nem vezetett a szülői tevékenységekre fordított idő csökkenéséhez. Jóllehet, a keresőtevékenységet végző anyák kevesebb időt fordítottak gyermekgondozásra, mint a nem foglalkoztatottak, az általános trend azonban mégis pozitív, bár jelentős nemzeti különbségekkel. Összességében nemcsak az anyák, hanem az apák gyermekgondozással töltött ideje is növekvő tendenciát mutat: a foglalkoztatott apák több mint kétszerannyi időt töltöttek gyermekgondozással 2000-ben (mintegy napi 1 órát), mint 1960-ban (mintegy napi 24 percet).

⁸ A 16 vizsgált országból 12 EU tagország: Belgium, Bulgária, a volt Csehszlovákia, Finnország, Franciaország, Németország, Magyarország, Olaszország, Lengyelország, Svédország, Nagy-Britannia és a volt Jugoszlávia.

3. A háztartási munkamegosztást befolyásoló tényezők

Mint az előbbieken vázoltuk, Európában a kétkeresős családmodell elterjedését nem követte a házimunka nemek közötti egyenlőbb megosztása. Arra a kérdésre, hogy mi okozza a házimunka megosztásának egyenlőtlenségét, a nemzetközi szakirodalomban domináns elméletek főként az egyén szintjén, mikro-szinten keresik a választ. Először három mikro-szintű tényezőt tárgyalunk: az időkorlátokat, az egyén rendelkezésére álló relatív erőforrás-mennyiséget, illetve a nemi ideológiák szerepét. Megvizsgáljuk, hogy a nemzetközi összehasonlító kutatások eredményei milyen mértékben támasztják alá ezeket a perspektívákat. Újabb elméletek szerint a házimunka megosztását különböző szinteken egymásra kölcsönösen ható tényezők befolyásolják. Egyes vizsgálatok eredményei alapján úgy tűnik, hogy az egyenlőtlen háztartási munkamegosztás nem individuális szinten dől el, hanem egyéni és strukturális tényezők együttes hatásának a következménye. A fejezet végén olyan tanulmányokat is bemutatunk, amelyek egy adott ország gazdaságára, társadalmára jellemző makroszintű folyamatok otthoni munkamegosztásra gyakorolt hatását vizsgálják.

Egyéni tényezők

Az időkorlátok elmélete szerint az a családtag fordít több időt házimunkákra és gyermekgondozási feladatok ellátására, akinek több idő áll rendelkezésére. Ez az elmélet abból indul ki, hogy a házimunka megosztása egy racionális döntés eredménye, amelyet a felek rendelkezésre álló idejükre tekintettel hoznak meg. Becker (1981) háztartási gazdasági modellje szerint a házastársak viszonylagos termelékenységük alapján, a háztartás hasznának maximalizálására törekedve osztják fel egymás között a házimunkával töltött időt. Míg a nők az otthoni gondoskodásban, a férfiak a keresőmunkában tesznek szert komparatív előnyre, ezért a család leghatékonyabb működését a saját területen történő specializáció biztosítja. Ezen nézőpont szerint a keresőmunka területén nagyobb terhet viselő és több fizetett munkaórával rendelkező fél tölt kevesebb időt házimunkával és gyermekgondozással.

Ezt a perspektívát az empirikus vizsgálatok csak részben támasztják alá. Az utóbbi évtizedekben a nők keresőmunkával töltött idejének növekedése és házimunkával töltött idejének csökkenése figyelhető meg. Azonban a női fizetett munkaórák számának növekedése ellenére a házimunka-elosztás nemek szerinti kiegyenlítetlensége keveset változott. Az EWCS szerint a foglalkoztatott nők 76 százaléka a 31 vizsgált országból napi rendszerességgel főz vagy végez házimunkát (Burchell és mások 2007). Az időmérleg-vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a foglalkoztatott nők kereső tevékenységgel töltött ideje a 15 vizsgált országból 11-ben több, mint a házimunkára fordított idő, a házimunka ideje csupán Észtországban, Lengyelországban, Magyarországon és Belgiumban haladja meg a keresőmunka idejét (Aliaga 2006). Az 1990-es évektől kezdve változott a kereső- és házimunkára fordított idő nemek szerinti megosztása. Ez főképp a nők, nem pedig a férfiak viselkedésének változásából adódik. A nők rugalmasabbak napjaik újra- vagy átszervezésében, és inkább dolgoznak atipikus foglalkoztatási formákban. Az időkorlát-elméletet támasztja alá az a tény, hogy a részmunkaidőben dolgozó nők házimunkával töltött ideje magasabb, mint a teljes állásban foglalkoztatott

nőké (Work changes gender 2007). A nők foglalkoztatottsági helyzete azonban kevésbé befolyásolja a férfiek házimunkával töltött idejét, a nők a kétkeresős családokban is jóval több házimunkát végeznek (Presser 1994).

A női foglalkoztatottság növekedésével a kiskorú gyermeket nevelő anyák aránya is megnőtt a munkaerőpiacon. Számos tanulmány vizsgálja, hogy az anyák aktívabb munkaerő-piaci részvétele milyen mértékben befolyásolja a szülő-gyermek együttléteket (*parent-child shared time*) idejét. A legtöbb időt a nem foglalkoztatott férfiak és nők töltik gyermekgondozással (OECD 2006). Mint ahogy már korábban említettük, Gauthier és mások (2004) elemzése szerint, amelyet 16 iparosodott ország, köztük 13 európai ország 1960 és 2000 között felvett adataira alapoztak mind a foglalkoztatott, mind a nem foglalkoztatott nők gyermekgondozással töltött ideje növekedett az elmúlt négy évtizedben. Az időkorlát-elmélet alapján egy fordított változást várnánk. Azonban 2000-ben a keresőmunkát végző anyák napi 54 perccel, a nem foglalkoztatott anyák 1 óra 12 perccel több időt töltöttek gyermekgondozással, mint 1960-ban. Az eredmények azt mutatják, hogy a foglalkoztatott anyák több időt töltenek el gyermekeikkel akár a saját pihenő-, vagy alvásidejük kárára. Hozzájárulhat ehhez a pozitív tendenciához, hogy a mai szülők gyermekeikkel töltött idejüket egyre inkább olyan befektetésnek tekintik, amely szoros összefüggésben van a gyermekük jólétével és fejlődésével (Büchel – Duncan 1998; Furstenberg – Morgan – Allison 1987). Az 1990-es években a keresőmunkát végző anyák összmunkaideje, azaz kereső- és házimunkával, valamint gyermekgondozással töltött ideje (10,6 óra) 2 órával meghaladta a nem foglalkoztatott anyák napi összmunkaidejét (8,7 óra).

A férfiak összmunkaideje nem változott számottevően az 1990-es évek alatt (Work changes gender 2007). A foglalkoztatott férfiak kevesebb időt töltenek házimunkával, és több szabad idővel rendelkeznek, mint a keresőmunkát végző nők. A kétkeresős családmódel térnyerése ellenére az időmérleg-adatok változatlanul visszatükrözik a korábbi szerepmegosztást, amelyben a nők háztartásvezetők, a férfiak családfenntartók. A HETUS adatbázis időmérleg-adatai szerint (Eurostat 2004) a foglalkoztatott férfiak Szlovéniában, Svédországban és Észtországban végzik a legtöbb házimunkát. Európai viszonylatban a hazai férfiak részvállalása is átlagon felüli, 14 ország ranglétráján a keresőmunkát vállaló magyar férfiak abszolút házimunkaidejük alapján az ötödik helyen büszkélkedhetnek. Ellentmond az időkorlát-perspektívának a munkanélküli férfiak körében végzett vizsgálatok eredménye is; a pénzkereső és a munkanélküli férfiak otthoni szerepvállalása között csak elenyésző különbség van (Shamir 1986; Blaskó 2006).

A relatív erőforrások elmélete szerint egy partnerkapcsolatban a nagyobb erőforrással rendelkező félnek van módja arra, hogy kisebb részt vállaljon a házimunka terheiből. Ez a megközelítés a gazdasági és társadalmi erőforrások többféle típusát veszi számításba (pl. az iskolai végzettséget, jövedelmet, életkort és foglalkoztatási helyzetet). Az a fél, aki több erőforrással rendelkezik, így például magasabban képzett, vagy nagyobb jövedelemmel rendelkezik, jobb alkupozícióban van a társával szemben a feladatok megosztásánál (Gaspar – Klinke 2009), és így kevesebb időt tölt házimunkával és gyermekgondozással (Coltrane 2000). A relatív erőforrások operacionalizálásánál jellemzően a felek relatív pénzügyi erejét (Brayfield 1992; Evertsson – Neremo 2004; Fuwa 2004), iskolai végzettségét, foglalkozási státuszát, korát (a releváns élettapasztalathoz kapcsolódó tényezőt), társadalmi státuszát vagy ezeknek a tényezőknek a kombinációját veszik figyelembe. Az elméletet leginkább alátámasztó változónak a relatív jövedelem bizonyult (Shelton – John 1996). A házimunkában való szerepvállalás kiegyenlített

akkor, ha a háztartás női és a férfi tagjának relatív társadalmi-gazdasági státusza és relatív jövedelmi pozíciója között kisebb a különbség (Gaspar – Klinké, 2009; González és mások 2009). Az EWCS eredményei szerint ötből négy kétkeresős család esetében nagyobb részben a férfiak járulnak hozzá a háztartás bevételeihez. A kétkeresős gyermektelen családok 81 százalékában, míg a kétkeresős gyermekes családok 84 százalékában magasabb a férfiak keresete a nőkéénél (Burchell és mások 2007). A házimunka megosztása terén a nők rosszabb alkupozícióban vannak alacsonyabb jövedelmük miatt. Gaspar és Klinké (2009) európai párokat vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy a férjek és a feleségek keresete közötti kisebb egyenlőtlenség egalitáriusabb otthoni munkamegosztáshoz vezet. Batalova és Cohen (2002) kimutatták, hogy azokban a családokban, ahol a nők többet keresnek a férfiaknál, a férfiak több házimunkát végeznek. Crompton és mások (2005) brit, cseh és norvég párokat vizsgálva az ISSP 1994. évi és 2002. évi adatai alapján szintén arra az eredményre jutottak, hogy a házimunka megosztása tradicionálisabb azokban a családokban, ahol a férfi többet keres, mint a nő. Drobníč és Treas (2006) szerint ez a feltevés nem minden bevételi különbség esetén érvényes, ami azt sugallja, hogy további faktorok is lényeges szerepet töltenek be a nemek közötti munkamegosztás kialakulásában. Fernandez és Sevilla-Sanz (2006) a spanyol időmérleg-felmérés adatait elemezve szintén arra a megállapításra jutottak, hogy bár a nők relatív házimunka-része relatív jövedelmük emelkedése esetén csökken, ez csak egy bizonyos pontig érvényes. A gyermekgondozásra fordított idő és a relatív jövedelmi pozíció közötti összefüggést vizsgáló tanulmányok a relatív erőforrások elméletét kevésbé támasztják alá (Coverman 1985).

A házimunkavégzést befolyásoló erőforrások közül az egyén iskolai végzettségét vizsgáló tanulmányok azt találták, hogy a magasabb iskolai végzettségű férfiak több, míg a magasabb képzettségű nők kevesebb házimunkát végeznek (Batalova – Cohen 2002; Gaspar – Klinké 2009; Pittman – Blanchard 1996). A nők iskolázottsága nagyobb mértékben befolyásolja a házimunka nemek közötti megosztását, mint a férfiaké. Ennek oka az, hogy a magasabb végzettségű nők kevesebb időt töltenek házimunkával, nem pedig az, hogy férjeik inkább részt vállalnának az otthoni feladatokban (Ramos 2005; Work changes gender 2007). A szülők iskolai végzettsége és a gyermekgondozásra fordított idő kapcsolatát vizsgálva több tanulmány úgy találja, hogy a magasabb végzettséggel rendelkező szülők több időt szentelnek a gyermekgondozásra (Gauthier és mások 2004; Gronau 1977; Leibowitz 1974). Gauthier és mások (2004) szerint a magasabb végzettséggel rendelkező szülők napi 40–50 perccel többet szánnak gyermekgondozási tevékenységekre és ez a különbség a férfiak esetében nagyobb, mint a nőknél. A szülők gyermekekkel töltött közös idejének a gyermekek jólétére és fejlődésére gyakorolt pozitív hatásával a magasabb végzettségű szülők inkább tisztában vannak (Gauthier és mások 2004).

A téma nemzetközi szakirodalma a házimunka megosztásának harmadik fő meghatározójaként az egyének nemi-ideológiai beállítottságának szerepét tárgyalja. Ez az elmélet abból indul ki, hogy a háztartási munkamegosztást jelentősen befolyásolja a férfiak és nők értékrendje, nemi szerepfelfogása, a munka és a család fontosságára vonatkozó nézeteik (Hiller 1984; Fenstermaker – West 2002). A nemi szerepfelfogáson alapuló elmélet szerint a házimunka megosztása inkább a nemi szerepek szimbolikus kinyilatkoztatása (Bianchi és mások 2000. 194), mintsem a családi haszon maximalizálására törekvő racionális döntés. Az elmélet szerint az egalitárius nemi szerepfelfogással rendelkező párok házimunka-megosztása kiegyenlítettebb, mint a tradicionális nemi

szerepfelfogású pároké. Ezt az elméletet az utóbbi évtized számos vizsgálata alátámasztotta. Többek szerint a férfiak és nők nemi szerepfelfogásából következtetni lehetett a vizsgált országok nemek közötti házimunka-megosztására (Coltrane 2000; Davis – Greenstein 2004; Shelton – John 1996). A tradicionális beállítottságú férfiak több házimunkát végeznek. Ezt az állítást több országból vett minta is alátámasztotta (Németország: Lavee – Katz 2002; Svédország: Nordenmark – Nyman 2003; Nagy-Britannia: Kan 2008). Számos nemzetközi összehasonlító tanulmány is hasonló eredményekhez jutott (Batalova – Cohen 2002; Davis – Greenstein – Marks 2007; Fuwa 2004). A FamWork (2005) projekt, amely férfiak és nők nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta kilenc európai országban, majd később Magyarországon is (Herche 2009), szintén megerősítette azt a hipotézist, amely szerint az attitűdök és a férfiak házimunkavégzése között kapcsolat van. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a tradicionális beállítottságú férfiak kevesebb időt töltenek házimunkával, míg az inkább tradicionális attitűddel rendelkező nők többet.

Egyes szerzők, mint Crompton, Brockman és Lyonette (2005) az egalitárius nemi szerepfelfogás és a kevésbé tradicionális házimunka-megosztás közötti összefüggés gyengüléséről számoltak be. A szerzők 1994-ben és 2002-ben felvett adatokat vizsgáltak Nagy-Britanniából, Norvégiából és Csehországból. A kapcsolat mindhárom országban gyengült, olyannyira, hogy az összefüggés 2002-re Nagy-Britanniában és Norvégiában már nem volt szignifikáns. Bár a nemi szerepfelfogás egyre liberálisabbá vált a vizsgált országokban, ezt a házimunka megosztása terén jelentős változás nem követte.

González és társai (2009) az ESS adatait elemezve 24 országban vizsgálták azokat a mikro- és makroszintű tényezőket, amelyek hatással lehetnek a házimunka megosztásra. Arra a megállapításra jutottak, hogy tradicionális beállítottság esetén csökken a férfiak együttműködő magatartásának valószínűsége. Azonban eredményeik összességében inkább a relatív erőforrások elméletét, mintsem a nemi-ideológiai beállítottságok szerepét támasztották alá. Ezen felül a strukturális (makro-) szintű tényezők járultak hozzá leginkább az országok közötti különbségek kialakulásához.

Fuwa (2004) szerint a strukturális (makro-) szintű politikai és gazdasági szférában kialakult nemi egyenlőtlenségek korlátozzák a mikroszintű (a relatív erőforrások, az időkorlátok és a nemi ideológiák) tényezők hatásait. A továbbiakban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a strukturális faktorok milyen mértékben befolyásolják a mikroszintű tényezőket, és hogy ezek a hatások okozhatták-e az egyén szintjére fókuszáló kutatások eredményeinek ellentmondásait és bizonytalanságait.

Strukturális tényezők

A legutóbbi kutatások szerint a házimunka megosztása különböző (mikro- és makro-) szintű, egymással összefüggő tényezők függvénye. Az integrált szemlélet alapján az egyének viselkedése nem választható el környezetüktől. Az egyre összetettebb koncepciók megpróbálnak pszichológiai, interperszonális, intézményi, kulturális és gazdasági szempontokat is figyelembe venni a házimunka családon belüli megosztásának tárgyalásakor. Napjainkig számos elméleti megközelítés vált ismertté (többek között társadalmi-feminista, pszichológiai és szocializációs elméletek), amelyek közül egyik sem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy kizárólagosan meghatározóvá váljon (Coltrane 2000).

Mióta a vizsgálatokban figyelembe veszik a környezeti változók egyéni viselkedésre gyakorolt hatását, a kutatóknak a házimunka-megosztás szokásait befolyásoló szélesebb társadalmi-gazdasági és szakpolitikai környezettel is számolniuk kell. Az állami szakpolitikák, a gazdasági fejlődés és fejlettség, a nemi egyenlőség szintje és a jóléti rendszerek jellemzői mind befolyással lehetnek a házimunka megosztására (Batalova – Cohen 2002; Hook 2006; Fuwa 2004; Stier – Lewin-Epstein 2007). Az állami szabályozás a családi élet kialakításához ösztönzést nyújthat, forrásokat biztosíthat, de egyben akadályozhatja és korlátok közé is szoríthatja azt. A szülői szabadság és az intézményes gyermekfelügyelet biztosítása, a rugalmas foglalkoztatás megteremtése, pénzügyi támogatások vagy jobb infrastrukturális feltételek biztosítása mind olyan állami eszközök, amelyek segíthetik a családokat a család és a munka világa közötti egyensúly megteremtésében.

Egyes tanulmányok az európai országok szakpolitikai tényezőinek és a nemek közötti házimunka megosztásának kapcsolatát vizsgálják. Crompton (2006) öt ország tanulmányozása alapján arra a megállapításra jutott, hogy a házimunka párok közötti megosztása Norvégiában, Finnországban és Nagy-Britanniában a legkiegyenlítettebb. A brit férfiak azért vállalhatnak nagyobb részt a házimunkából, mert a rugalmasabb munkaerőpiac lehetővé teszi számukra az intenzívebb otthoni munkavégzést, illetve az intézményes gyermekfelügyelet hiánya rákényszeríti őket arra, hogy többet foglalkozzanak a gyerekekkel. A skandináv országok kormányai olyan szakpolitikákat hoztak létre, amelyek arra ösztönzik a férfiakat, hogy nagyobb részt vállaljanak az otthoni feladatokból. Az északi országokkal ellentétben Portugáliában az efféle szakpolitikák hiányoznak, így itt a legkevésbé kiegyenlített a házimunka megosztása. Franciaországban a vizsgálatok eredményei a portugálhoz hasonló tradicionális házimunka-megosztást mutatnak, annak ellenére, hogy a francia szociálpolitikai intézkedések támogatják a nemi egyenlőséget, valamint bőkezűek a gyermekgondozási szolgáltatások támogatásában is.

Fuwa és Cohen (2007) 33 országban vizsgálták a társadalompolitikai beavatkozások házimunka-megosztásra gyakorolt hatását. A szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy a házimunka nemek közötti megosztása kiegyenlítettebb azokban az országokban, ahol nem részesítenek előnyben bizonyos foglalkoztatási formákat, és amelyekben hosszabb szülői szabadságot támogató szakpolitikákat alkalmaznak. Ráműtötték arra is, hogy a nők teljes idejű foglalkoztatása és magasabb jövedelme erősebb hatást gyakorolt a házimunka megosztására azokban az országokban, amelyekben a támogatásokhoz való hozzáférés kiegyenlítettebb. A túl hosszú szülői szabadság azonban csökkenti a nők későbbi teljes munkaidős foglalkoztatásának esélyét. Tanulmányuk rávilágít arra, hogy a szociálpolitikai intézkedések hatással vannak az egyéni (mikro-) szintű tárgyalások dinamikájára is, a szülői szabadság szabályai összekötő kapcsot jelentenek a nők teljes munkaidős foglalkoztatottságának alakulása és a házimunka nemek közötti megosztása között.

Stier és Lewin-Epstein (2007) 25 országban vizsgálták a munka- és családpolitikák házimunka-megosztásra gyakorolt hatását. Arra a következtetésre jutottak, hogy a munkaerőpiacon lévő nemi egyenlőtlenségek és az országokra jellemző nemi-ideológiai beállítottságok a házimunkák felosztásáról folytatott (vagy nem folytatott) tárgyalásokon keresztül befolyásolják a családokon belüli nemi egyenlőtlenséget.

Smith és Williams (2007) egy „apa-barát szakpolitika”-indexet készítettek, amelynek segítségével összehasonlíthatóvá váltak az apákra vonatkozó szülői szabadság

nyugat-európai országokban érvényesülő szabályai. Elemzésükben összefüggést találtak az országok szakpolitikai indexe és az apák gyermekgondozással töltött ideje között. 20 ország időmérleg-adatait vizsgálva Hook (2006) szintén arra a megállapításra jutott, hogy a férfiak házimunkával töltött ideje függ az apák számára elérhető szülői szabadság mértékétől.

A holisztikus megközelítések területén egy további megközelítés az ország-típológiák használata, és annak vizsgálata, hogy ezek milyen mértékig magyarázzák az országokban a nemek közötti házimunka megosztást. Fuwa (2004) 22 iparosodott ország 1994. évi ISSP-adatait elemezve azt vizsgálta, hogy a makro-szintű nemi egyenlőtlenségek Esping-Andersen jóléti állam-típológiájának tükrében mekkora hatással vannak az egyén (mikro-) szintjén lévő tényezőknél (az időkorlátok, a relatív erőforrások és a nemi ideológiák), valamint a házimunka megosztásának kapcsolatára. A szerző arra az eredményre jutott, hogy a konzervatív országok rendelkeznek a legtradicionálisabb házimunka felosztással (például Ausztria és Olaszország), majd ezeket követik a liberális rezsimek (ilyen többek között Nagy-Britannia). A férfiak a házimunka terén leginkább a szociáldemokrata államokban (mint például Norvégiában vagy Svédországban) és a volt szocialista országokban működtek együtt a házimunka területén (ez a kategória kiegészíti Esping-Andersen típológiáját, olyan példakkal mint Bulgária vagy Kelet-Németország). Az eredmények azt mutatják, hogy a házimunka megosztásának tárgyalásakor a nők foglalkoztatási helyzete és a nemi ideológiák szerepe kevesebbet nyom a latban azokban az országokban, amelyekben kisebb a nemi egyenlőség a munkaerőpiacon és a politikai szférában. A mikroszintű tényezők változásai nem bizonyulnak elegendőnek az egyenlő házimunka-megosztás eléréséhez, ha a strukturális (makro-) szintű nemi egyenlőtlenségek érintetlenek maradnak.

Geist (2005) szintén az 1994. évi ISSP-felmérés adataira alapozva tanulmányozott 10 országot, köztük 4 európai (Ausztriát, Nagy-Britanniát, Olaszországot és Svédországot). A szerző mintáját a 25–64 év közötti házas vagy együtt élő párokra korlátozta, akik közül legalább az egyik fél dolgozott. A mikro-szintű folyamatok (az időkorlát, relatív erőforrások és nemi ideológiák) házimunka megosztásában betöltött szerepének elemzése mellett Geist az állami berendezkedés (*regimes*) különbségeit is figyelembe vette, az országokat liberális, konzervatív és szociáldemokrata jóléti államok kategóriába csoportosítva. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy függetlenül az egyéni jellegzetességektől, az egalitárius házimunka megosztás a konzervatív jóléti berendezkedésekben ritka. A liberális államok szokásai sokszínűek, és az egyenlő házimunka-megosztás leginkább a szociáldemokrata jóléti rezsimekre jellemző.

Boje és Ejrnæs (2008) néhány problémára hívták fel a figyelmet a jóléti államok típológiájával kapcsolatban. Úgy találták, hogy a jóléti államok rendszere megtevesztő lehet, mert nagyrészt az észak- és nyugat-európai államok adataira alapul, míg a közép- és kelet-európai országokkal nem foglalkoznak. Nézetük szerint a munkaerőpiac és az állam mellett más szociális szolgáltatókkal is számolni kell, például a közösségi vagy civil szolgáltatókkal, vagy a saját, belső dinamikával rendelkező családok szerepével. A szerzők az EU tagállamait öt különböző ellátási kategóriába sorolták. A modell-kategóriák a következők voltak: „kiterjesztett családpolitikai modell” (*Extensive Family Policy Model*), amelybe Dániát és Svédországot, illetve két másik országot, Franciaországot és Belgiumot sorolták, amelyeket a „születést támogató családpolitikával” (*pro-natalistic family policy*) jellemezték. Hollandiát és Nagy-Britanniát a „rövid szabadság és részmunkaidős modell” (*Short leave, Part-time Model*) kategóriába sorolták. A

„hosszú szabadság és részmunkaidős modellbe” (*Long-leave, Part-time Model*) Németország, Ausztria és Luxemburg került, amelynek tagjait korábbi vizsgálatok az ún. „erős kenyérkereső modell” (*Strong Breadwinner Model*) csoportjának tekintették (Esping-Andersen 1990; Lewis 1992). A „családi gondoskodás modelljébe” (*Family Care Model*) a dél-európai országok és két balti állam kerültek, a „kiterjesztett szülői távollét modelljébe” (*Extended Parental Leave Model*) pedig Magyarország, Lengyelország, Csehország, Litvánia, valamint Finnország. Ez a csoportosítás jelentősen eltér a hagyományos jóléti állam-típológiáktól. A leginkább szembeötlő különbség az, hogy Finnország nem a többi skandináv ország kategóriájába került. A szerzők emellett érvelnek, hogy ellentétben a svéd vagy dán anyákkal a finn nők szabadon választhatnak: maguk gondozzák-e gyermekeiket, vagy folytatják-e keresőtevékenységüket. Ebben a tanulmányban Boje és Ejrnæs arra a megállapításra jutottak, hogy a különböző családpolitikák jelentősen befolyásolják az anyák gyermekgondozási gyakorlatát és azokat a családi stratégiákat, amelyekkel a családi élet és munka egyensúlyát megteremtik. Az anyák gyermekgondozási idejének megosztását a különböző életszakaszok és a különböző gondozási stratégiák miatt különféle ellátási és támogatási politikák befolyásolják. A házimunka megosztása azoknál a pároknál a leginkább egyenlő, amelyek a „kiterjesztett családpolitikai modellbe” tartoznak, és amelyeknek a leginkább egalitáriánus a nemi szerepfelfogása. A gyermekgondozási feladatok és a házimunka jelentős részét azonban azoknak az országoknak a többségében is a nők végzik, amelyek az egyenjogúságot legjobban támogatják; az otthoni munkák megosztásának nemek közti egyenlőtlensége ezekben az országokban is megfigyelhető.

Összefoglalás

A nők, különösen a fiatal gyermekes anyák foglalkoztatottságának növekedése az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb munkaerő-piaci változása. A családon belüli hagyományos munkamegosztásban azonban gazdasági aktivitásuk növekedése ellenére sem következtek be jelentős változások. A keresőmunkát végző nők továbbra is jóval nagyobb arányban veszik ki részüket a háztartási feladatok ellátásából, mint a férfiak. Az itt bemutatott kutatási eredmények szerint a háztartási munka megosztásában tapasztalható nemi egyenlőtlenség, illetve a házimunka egyes feladatainak nemi szegregációja egy nemzeti határokon túlmutató jelenség, az otthoni tevékenységek túlnyomó részét kivétel nélkül minden európai országban változatlanul a nők végzik.

Magyarországon a legújabb, nemzetközileg összehasonlítható időmérleg-adatok szerint a házimunkára fordított idő 65%-a és a gyermekek gondozásával járó feladatok 70%-a hárul a nőkre, ami a férfiak és nők közötti munkamegosztást nézve az átlagnál egalitáriusabb munkamegosztást jelent.⁹ A magyar férfiak szerepvállalása az otthoni munkákban átlagosnak mondható, viszont a szülői feladatok területén a magyar apák részvállalása az átlagnál nagyobb. Bár a keresőmunkát végző nők házimunkaterhe hazánkban is jóval magasabb, mint a férfiaké, a keresőmunkát végző férfiak szerepvállalása az otthoni teendőkből a miénkhez képest csupán öt európai országban nagyobb. A hazai közvéleményben uralkodó nézet, miszerint a magyar nők tehervállalása a házi-

⁹ 17 ország közül hétben egyenlőtlenebb a házimunka megosztása, mint a magyar nők és férfiak esetében (Aliaga 2006).

munkában magasabb, a magyar férfiaké pedig alacsonyabb más európai országokhoz képest, olyan publikációkra támaszkodik, amelyek korlátozott számú országot vizsgáltak. Ám a több országot vizsgáló nemzetközi kutatások eredményei egyértelműen igazolják, hogy, bár hazánkban a családon belüli munkamegosztásban más európai országokhoz hasonlóan jelentős nemi egyenlőtlenségek mutatkoznak meg – a magyar párokra az európai átlagnál egalitáriusabb munkamegosztás jellemző. A hazai párok abszolút házimunkaidejét tekintve fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak a magyar nők fordítanak az európai átlagnál hosszabb időt az otthoni munkák elvégzésére¹⁰, hanem a magyar férfiak is.¹¹

Igyekeztünk rámutatni arra, hogy jelentős, sokszor nehezen magyarázható különbségek találhatók az adott társadalmakban tipikus otthoni munkamegosztás gyakorlatai között. Országról országra különböznek a házimunka nemek szerinti megosztását befolyásoló tényezők is. Ahogy az áttekintett vizsgálatok eredményei mutatták, a szakirodalom visszaigazolta az egyéni házimunkavégzés fő meghatározóinak: az időkorlátoknak, az egyén rendelkezésére álló relatív erőforrás-mennyiségnek és az egyén ideológiai beállítottságának jelentőségét a párok otthoni időbeosztásában. Mint elemzésünkben nyilvánvalóvá válik, az adott országokra jellemző, egymástól eltérő otthoni munkamegosztást kialakító folyamatokat számos mikro- és makroszintű faktor befolyásolja. Viszont kevés olyan átfogó, nemzetközi összehasonlító elemzés készült eddig, amelyek a különböző tényezők hatását egyszerre, egységes modell keretében vizsgálnák, és lehetővé tennék a háztartási munkamegosztást befolyásoló komplex folyamatok mélyrehatóbb elemzését.

A háztartások időbeosztását befolyásoló egyéni döntések össztársadalmi hatása jelentékeny. A női munkaerő fontossága, a termékenység csökkenéséből adódó problémák és a társadalom elöregedésének veszélyei együttvéve olyan társadalompolitikai beavatkozásokat tesznek szükségessé, amelyek a munka és családi élet közötti egyensúlyi zavarok enyhítését szolgálják. A házimunka nemek szerinti megosztásának dinamikájával foglalkozó, további kutatások hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nők és férfiak könnyebben megtalálják a családi élet és munka számukra leginkább megfelelő kombinációját. Nagy szükség lenne olyan, elsősorban a strukturális (makro-) szintű gazdasági-társadalmi tényezők munkamegosztásra gyakorolt hatását vizsgáló elemzésekre, amelyek lehetővé teszik az országok közti és időbeli összehasonlításokat. Másrészt fontos lenne a nemek közötti egyenlőtlen időbeosztáshoz vezető folyamatokat magyarázó elméletek továbbfejlesztése. Végül, de nem utolsósorban érdemes lenne ezt a területet szakpolitikai és jogalkotói szempontból is megközelíteni, középpontba helyezve a jóléti állam és a nemzeti sajátosságok szerepét.

¹⁰ 17 ország időmérleg eredményeit összevetve, a magyar nőknél nagyobb a háztartási munkára fordított idő mennyisége a román, az olasz, és az észt nők esetében, a szlovén nők a magyar nőkhöz hasonlóan napi közel 5 órát töltenek házimunkával és a gyermekellátási feladatok elvégzésével (Aliaga 2006).

¹¹ 17 ország időmérleg eredményeit összevetve az észak után a magyar és a szlovén férfiak töltik a leghosszabb időt házimunkával naponta (Aliaga 2006).

IRODALOM

- Aliaga, C. – Winqvist, K. (2003): *How women and men spend their time – Results from 13 European countries*. EUROSTAT, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 – 2003/12. European Communities, 2003.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-03-012/EN/KS-NK-03-012-EN.PDF.
- Aliaga, C. (2006): *How is the time of women and men distributed in Europe?* EUROSTAT, Statistics in focus, Population and Social Conditions, 2006/4, European Communities, 2006.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-06-004/EN/KS-NK-06-004-EN.PDF.
- Batalova, J. A. – Cohen, P. N. (2002): Premarital Cohabitation and Housework: Couples in Cross-National Perspective. *Journal of Marriage and Family*, 64. 743–755.
- Becker, G. S. (1981): *A treatise on the family*. Harvard University Press, Cambridge.
- Bianchi, S. M. – Milkie, M. A. – Sayer, L. C. – Robinson, J. P. (2000): Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social Forces*, 79. 191–228.
- Blaskó Zs. (2006): *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka*. (KSH NKI Kutatási jelentések, 82.), KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Boje, T. P. – Ejrnæs, A. (2008): *Family Policy and Welfare Regimes*. In: Workpackage 3: Labour Market and social Policies. University of Aberdeen, Aberdeen.
- Brayfield, A. A. (1992): Employment Resources and Housework in Canada. *Journal of Marriage and the Family*, 54/1. 19–30.
- Büchel, F. – Duncan, G. J. (1998): Do Parents' Social Activities Promote Children's School Attainments? Evidence from the German Socioeconomic Panel. *Journal of Marriage and the Family*, 60/1. 95–108.
- Bukodi E. (2005): Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás. In: Nagy I. – Pongrácz T-né – Tóth I. Gy. (szerk.). *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 15–43.
- Burchell, B. – Fagan, C. – O'Brien, C. – Smith, M. (2007): *Working conditions in the European Union: the gender perspective*. EUROFOUND.
<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2007/108/en/1/ef07108en.pdf>
- Coltrane, S. (2000): Research on household labor: Modeling and measuring the social embeddedness of routine family work. *Journal of Marriage and the Family*, 62. 1208–1233.
- Coverman, S. (1985): Explaining Husbands' Participation in Domestic Labour. *The Sociological Quarterly*, 26. 81–97.
- Crompton, R. – Brockman, M. – Lyonette, Clare (2005): Attitudes, Women's Employment and the Domestic Division of Labour. *Work, Employment and Society*, 19/2. 213–233.
- Crompton, R. (2006): *Employment and the family: the reconfiguration of work and family life in contemporary societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Davis, S. N. – Greenstein, T. N. (2004): Cross National Variations in the Division of Household Labor. *Journal Marriage and Family*, 66. 1260–1271.

- Davis, S. N. – Greenstein, T. N. – Marks, J. P. G. (2007): Effects of union type on division of household labor: Do cohabiting men really perform more housework? *Journal of Family Issues*, 28. 1246–1272.
- Drobnič, S. – Treas, J. (2006): *Household arrangements under welfare state regimes: Employment and the division of household labor in USA, Germany, and Finland*. Paper presented at the American Sociological Association Meetings, Montreal, August 11–14, 2006.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Oxford.
- EUROSTAT (2003): *Time use at different stages of life – Results from 13 European countries*. Working Papers. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities 2003.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CC-03-001/EN/KS-CC-03-001-EN.PDF
- EUROSTAT (2004): *How Europeans spend their time - Everyday life of women and men. Data 1998–2002*. Pocketbooks. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities 2004.
<http://www.unece.org/stats/gender/publications/Multi-Country/EUROSTAT/HowEuropeansSpendTheirTime.pdf>
- EUROSTAT (2005): *Reconciling work and family life in the EU25 in 2003. Employment rates lower and part-time rates higher for women with children. Higher employment rates for men with children*. News release, 49/2005 – 2005. április 12. <http://www.iesf.es/fot/3-12042005-EN-AP.pdf>
- EUROSTAT (2009): *European time use surveys – 2008 guidelines, Methodologies and working paper, Theme: Population and social conditions*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities 2009.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-08-014/EN/KS-RA-08-014-EN.PDF
- Evertsson, M. – Nermo, M. (2004): Dependence within Families and the Division of Labor: Comparing Sweden and the United States. *Journal of Marriage and Family*, 66/5. 1272–1286.
- FAMWORK (2005): *Family Life and Professional Work: Conflict and Synergy*. <http://www.eu-project-famwork.org/>
- Fenstermaker, S. – West, C. (2002): *Doing Gender, Doing Difference, Inequality, Power, and Institutional Change*. Routledge, New York.
- Fernandez, C. – Sevilla-Sanz, A. (2006): *Social Norms and Household Time Allocation*. Economics Series Working Papers 291, University of Oxford, Department of Economics.
- Fisher, K. – McCulloch, A. – Gershuny, J. (1999): *British Fathers and Children: A Report for Channel 4 “Dispatches”*. Institute for Social and Economic Research. University of Essex, Colchester, UK. <http://www.iser.essex.ac.uk/press/doc/2000-12-15.pdf>.
- Furstenberg, F. F. – Morgan, P. S. – Allison, P. D. (1987): Paternal Participation and Children’s Well-Being after Marital Dissolution. *American Sociological Review*, 52. 695–701.
- Fuwa, M. – Cohen, P. N. (2007): Housework and social policy. *Social Science Research*, 36. 512–530.

- Fuwa, M. (2004): Macro-Level Gender Inequality and the Division of Household Labor in 22 Countries. *American Sociological Review*, 69/6. 751–767.
- Gaspar, S. – Klinke, M. (2009): *Household division of labour among European mixed partnerships*. e-WORKING PAPER, CIES, Centro de Investigação e Estudos de Sociologia, Lisbon. <http://www.cies.iscte.pt/destaques/documents/CIES-WP78GaspereKlinke.pdf>
- Gauthier, A. H. – Smeeding, T. M. – Furstenberg F. Jr. (2004): Are Parents Investing Less Time in Children? Trends in Selected Industrialized Countries. *Population and Development Review*, 30/4. 647–71.
- Geist, C. (2005): The Welfare State and the Home: Regime Differences in the Domestic Division of Labour. *European Sociological Review*, 21/1. 23–41.
- Gershuny, J. (2000): *Changing times*. Oxford University Press, Oxford.
- González, J. M. – Jurado-Guerrero, T. – Naldini, M. (2009): *What Made Him change: An Individual and National Analyses of Men's Participation in 26 Countries*. DemoSoc Working Paper, Paper Number 2009/30, Department of Political Social Studies, Universitat Pompeu Fabra. [http://www.recercat.net/bitstream/2072/41841/1/DEMOSOC30\[1\].pdf](http://www.recercat.net/bitstream/2072/41841/1/DEMOSOC30[1].pdf)
- Gronau, R. (1977): Leisure, Home Production, and Work: The Theory of the Allocation of Time Revisited. *Journal of Political Economy*, 85/6. 1099–1123.
- Hantrais, L. (2004): *Family Policy Matters: Responding to Family Change in Europe*. The Policy Press, Bristol.
- Herche, V. (2009): *Zur Vereinbarkeit von Familie und Beruf in Ungarn. Die subjektive Wahrnehmung von Mehrfachbelastungen und den daraus resultierenden Folgen*. VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken.
- Hiller, D. V. (1984): Power dependence and division of family work. *Sex Roles*, 10. 1003–1019.
- Hook, J. L. (2006): Care in Context: Men's Unpaid Work in 20 Countries, 1965–2003. *American Sociological Review*, 71. 639–660.
- Kan, M. Y. (2008): Does gender trump money? Housework hours of husbands and wives in Britain. *Work Employment and Society*, 22. 45–66.
- Lavee, Y. – Katz, R. (2002): Division of labor, perceived fairness, and marital quality: The effect of gender ideology. *Journal of Marriage and Family*, 64. 27–39.
- Leibowitz, A. (1974): Home Investments in Children. *The Journal of Political Economy*, 82 (Part II). 111–131.
- Lewis, J. (1992): Gender and the development of welfare state regimes. *Journal of European Social Policy*, 2 (3). 159–173.
- Nordenmark, M. – Nyman, C. (2003): Fair or unfair? Perceived fairness of household division of labour and gender equality among women and men – the Swedish case. *European Journal of Womens Studies*, 10. 181–209.
- OECD (2006): *OECD Family database* www.oecd.org/els/social/family/database. OECD – Social Policy Division – Directorate of Employment, Labour and Social Affairs.
- Pittman, J. F. – Blanchard, D. (1996): The effects of work history and timing of marriage on the division of household labour: a life-course perspective, *Journal of Marriage and the Family*, 58. 78–90.

- Pongrácz, Tné. – Murinkó, L. (2009) Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2009.* TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 95–116. A kötet letölthető: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=21185>
- Presser, H. B. (1994): Employment schedules among dual-earner spouses and the division of household labor by gender. *American Sociological Review*, 59. 348–364.
- Ramos X. (2005) Domestic work time and gender differentials in Great Britain 1992-1998: what do 'new' men look like?, *International Journal Of Manpower*, 26/3. 265–295.
- Shamir, B. (1986): Unemployment and household division of labour. *Journal of Marriage and the Family*, 48/1. 195–206.
- Shelton, B. A. – John, D. (1996): The division of household labour. *Annual Review of Sociology*, 22. 299–322.
- Smith, A. J. – Williams, D. R. (2007): Father-Friendly Legislation and Paternal Time Across Western Europe. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 9. 175–92.
- Stier, H. – Lewin-Epstein, N. (2007): Policy effects on the division of housework. *Journal of Comparative Policy Analysis*. 9.
- Van der Lippe, T. – Van Dijk, L. (eds.) (2001): *Women's Employment in a Comparative Perspective.* Aldine de Gruyter, New York.
- Voicu, M. – Voicu, B. – Strapcova, K. (2009): Housework and Gender Inequality in European Countries. *European Sociological Review*, 25/3. 365–377.
- Work Changes Gender (2007): *Towards a new organization of men's lives-emerging forms of work and opportunities for gender equality.* Final Project Report, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/workchangesgender-final-report_en.pdf

Tárgyszavak:

Család
Munka
Társadalmi nemek és nemi szerepek
Házimunka
Gyereknevelés

**DIVISION OF DOMESTIC LABOUR IN EUROPE – SIMILARITIES
AND DIFFERENCES***Abstract*

The paper reviews and summarises research findings about the distribution of household labour across Europe. It differentiates between domestic duties and childrearing, and look at how these activities are shared by household-members. The author focuses on heterosexual couples and investigates how they manage to share domestic labour between themselves. Relevant questions in this context are as follows: 1) Is the distribution of domestic labour and childcare between partners different across European countries, and how does this distribution correlate with certain factors. 2) Are there cross-national similarities or differences in the gender segregation of household activities? 3) Do Hungarian households show similar or diverging patterns in the area of domestic labour distribution compared to other European households? 4) To what extent is the gendered division of household labour the result of individual attitudes, cultural and/or structural factors in different countries? This is discussed from the existing theoretical perspectives both on micro and macro level (time availability argument, resource-power perspective, gender role attitude explanation and an integrative perspective taking the socioeconomic and policy context into account). 5) How do these perspectives hold, considering data for different countries? The review has shown that although unpaid work, including domestic tasks as well as childrearing, is unequally distributed between men and women in each European society– the patterns of work-distributing behaviour vary considerably across countries. Studies which aim to identify major factors that (might) shape household management behaviours across Europe remain a promising research strand in the field.

A KORSPECIFIKUS KRIMINALITÁS GYAKORISÁGÁNAK VÁLTOZÁSA 1989–2008 KÖZÖTT

VAVRÓ ISTVÁN

A bűnözést mint társadalmi jelenséget statisztikailag két alapegység, a bűncselekmények és a bűncselekményt elkövetők számának alakulásával írhatjuk le. Az ismertté vált közvédas bűncselekmények és az elkövetők számának vizsgálatára a rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer keretein belül nyílik lehetőség. A jelenség volumenét tekintve – mint az ismert – a bűncselekményi (tárgyi) oldalon kiterjedtebb, mint az elkövetők vonatkozásában. Ennek oka egyrészt az, hogy nem minden bűncselekmény elkövetőjét derítik fel, másrészt, hogy egy-egy elkövető több bűncselekményt is elkövet, amelyért egy eljárásban vonják felelősségre (halmazati bűnelkövetés). A felderítési arány bűncselekmény-kategóriánként eltérő, ezért a bűnözés szerkezete alanyi és tárgyi oldalon eltér.

Az ismertté vált közvédas bűncselekmények száma az 1989–2008 közötti két évtizedben változatosan alakult, 1989-ben például 225 393, míg 2008-ban 408 407 bűncselekmény vált ismertté. Számuk 1998-ban volt a legmagasabb: 600 621, amit abban az évben két sorozat-bűncselekmény (csalás) eredményezett.¹ Az arányok értékeléséhez tekintsük át a vagyon elleni bűncselekmények, ezen belül a csalások számát és arányát az 1996–2000 közötti időszakban (1. tábla).

*1. A vagyon elleni bűncselekmények és ezen belül a csalások száma és aránya,
1996–2000*
*Number and percentage of the crimes against property and frauds within those,
1996–2000*

Év	A vagyon elleni bűncselekmények száma	Ebből a csalások	
		száma	aránya (%)
1996	365 235	50 923	13,94
1997	393 003	69 312	17,66
1998	457 188	119 646	26,17
1999	358 036	52 269	14,60
2000	311 611	27 391	8,79

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről 2009. év, 22. o.

¹ Az adatok forrása itt és következőkben a BM Adatfeldolgozó, Nyilvántartási és Választási Hivatal, illetve az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, valamint a legfőbb Ügyészség Számítástechnikai-alkalmazási és Információs Főosztály évente megjelenő kiadványai: *Tájékoztató a bűnözésről*.

Az alanyi és tárgyi oldal arányát jól jelzi a bűncselekmények és a bűnelkövetők számának alakulása (2. tábla). Az egy elkövetőre jutó bűncselekmények száma a példaként kiragadott néhány évben jelentősen eltér:

*2. A csalások száma
The number of frauds*

Év	A csalások száma	Csalást elkövetők száma	Egy elkövetőre jutó bűncselekmények száma
1996	50 923	4 619	11
1997	69 312	4 897	14
1998	119 646	5 920	20
1999	52 269	7 527	7
2000	27 391	7 638	4

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2000.

Még szembetűnőbb azonban a különbség, ha tudjuk, hogy az arányok az egyes években belül sem egyenletesen oszlanak meg, mert az 1998. évi adatban néhány elkövető több tízezres sorozata húzódik meg.

Az alanyi és a tárgyi oldal együttes (összehasonlító) és külön-külön történő vizsgálata egyaránt nélkülözhetetlen a bűnözés megismeréséhez. Terjedelmi okokból itt részletes kép minden vonatkozásban nem mutatható be, az alapadatok ismeretét, illetőleg a hozzáférés lehetőségét adottnak kell tekinteni. A továbbiakban ezért a bűnözés alanyi oldalával foglalkozunk.

A bűnözés, mint ismert, korszpecifikus jelenség, és mivel a vizsgált időszakban a népesség száma és különösen korösszetétele változott, joggal vetődik fel, hogy van-e összefüggés a népesség e jellemzők szerinti változásai és a bűnözés alakulása között. Az alanyi oldal vizsgálatánál ezért elsődleges kérdés, hogy a népesség egyes korcsoportjainak milyen a büntetőjogi normákhoz fűződő viszonya, vagyis hogyan alakulnak a bűnözés korszpecifikus arányszámai. Ez legalábbis részben választ ad arra a kérdésre, hogy a büntetőjogi szabályokhoz fűződő viszony változása a népesség egészére jellemző, vagy a különböző korcsoportokban eltérő mértékben módosult-e. A bűnelkövetők száma és 100 000 lakosra jutó gyakorisága a népesség egészére számítva a következőképpen alakult (3. tábla).

3. A bűnelkövetők száma és gyakorisága
The number and rate of criminals (per 100 000 inhabitants)

Év	A bűnelkövetők száma	100 000 lakosra számítva
1989	88 932	840
1990	112 254	1082
1991	122 835	1186
1992	132 644	1283
1993	122 621	1189
1994	119 494	1163
1995	121 121	1182
1996	122 226	1197
1997	130 966	1287
1998	140 083	1382
1999	131 658	1305
2000	122 860	1223
2001	120 583	1182
2002	121 885	1198
2003	118 145	1165
2004	130 182	1287
2005	133 790	1325
2006	124 171	1232
2007	116 161	1154
2008	116 584	1160

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről 2008. év, 44. o.

Az időszakot ötéves csoportokra osztva azt látjuk, hogy az egyes szakaszok intenzitási mutatóinak számtani átlaga (amellyel az évenkénti ingadozások esetleges zavaró hatását csökkenthetjük) a következőképpen alakult:

4. 100 000 lakosra jutó bűnelkövetők száma ötéves periódusonként,
 1989–2008
*The number of criminals per 100 000 inhabitants by five-year periods,
 1989–2008*

Időszak	Átlag
1989–1993	1116
1994–1998	1242
1999–2003	1215
2004–2008	1232

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

Az utolsó ciklus intenzitási mutatójának átlaga az első ciklushoz viszonyítva 10,39%-kal emelkedett. Ha az időszakot két, egyenként 10 éves szakaszra osztjuk, akkor az intenzitási mutató átlaga az első időszakban 1179, a másodikban 1224. Az

emelkedés ugyan nem túl jelentős, de kétségtelen. Kérdés, hogy az intenzitás átlagos növekedése a népesség egészére jellemző-e, illetve korcsoportonként mutat-e eltéréseket.

Büntetőjogi szempontból a népesség három fő csoportra osztható: a büntetőjogi úton felelősségre nem vonható gyermekkorúak, a fiatalkorúak és a felnőttek csoportjára. E három csoport intenzitási mutatóit összehasonlítva azt látjuk, hogy a 100 000 azonos korú lakosra számított gyakorisági mutató mindhárom kategóriában emelkedett ugyan, de az emelkedés mértéke különböző. Az időszak kezdő és záró évének adatait összehasonlítva a 100 000 azonos korú lakosra számított gyakorisági mutató változása a következő volt (5. tábla):

5. A 100 000 azonos korú lakosra számított bűnelkövetési gyakoriság
The number of criminal acts in three broad age groups per 100 000 inhabitants
in the same age-group

	1989	2008	A változás %-ban 1989 = 100%
Gyermekkorú elkövetők	184	246	133,70
Fiatalkorú bűnelkövetők	1548	2346	151,55
Felnőttkorú bűnelkövetők	998	1288	129,06

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

Az egyes csoportokban bekövetkezett változások eltérő mértékűek voltak, és az intenzitás változása mellett más összefüggéseket is tükröznek. A fiatalkori bűnözés alakulása például a közelmúltban számos vitára adott okot. E viták oka a fiatalkorú bűnelkövetők számának az 1990-es évek elején megfigyelt jelentős mértékű emelkedése (6. tábla).

6. A fiatalkorú bűnelkövetők száma és gyakorisága 100 .000 azonos korú lakosra
The number and rate of juvenile delinquents (per 100 000 inhabitants
in the same age groups)

Év	Fiatalkorú bűnelkövetők száma	100 000 azonos korú lakosra jutó fiatalkorú bűnelkövetők száma
1989	9 661	1548
1990	12 848	1916
1991	13 509	1925
1992	15 476	2146
1993	15 001	2138
1994	14 479	2173
1995	14 321	2267
1996	13 544	2263
1997	13 955	2467
1998	12 866	2410
1999	11 540	2259

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2000.

Az elkövetők számának növekedését nemcsak a bűnözési intenzitás fokozódása magyarázza, hanem a fiatalok népesség számának emelkedése is. Az 1970-es években született nagyobb létszámú korosztályok éppen a vizsgált időszakban léptek büntetőjogi „vétőképes” korba. Létszámuk változását mutatják a következő adatok (a fiatalok népesség száma 1000 főben, 7. tábla).

7. A fiatalok népesség számának alakulása, 1980–2005
The size of juvenile population, 1980–2005 (thousand)

Év	Fiatalkorú népesség száma (1000 fő)
1980	508,9
1985	586,8
1990	670,6
1992	721,3
1995	631,6
2001	519,9
2005	496,3

Forrás: Demográfiai Évkönyvek, KSH, Budapest.

Az esetleges torzító tényezők hatásának csökkentése érdekében az előzőekhez hasonló módon áttekintjük az intenzitási mutatók számtani átlagát öt éves időszakoként (8. tábla).

8. A 100 000 azonos korú lakosra számított bűnelkövetési gyakoriság
életkori kategóriánként

The number of criminal acts in three broad age groups per 100 000 inhabitants in the same age groups, by period

Időszak	Az intenzitási mutatók átlaga		
	gyermekkorúak	fiatalkorúak	felnőttek
1989–1993	215	1935	1314
1994–1998	237	2316	1428
1999–2003	247	2207	1388
2004–2008	251	2349	1381

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

Az adatokból kiszámítható, hogy a 2004–2008 közötti időszak átlaga az 1989–93 közötti átlagot a gyermekkorúaknál 16,74%-kal, a fiataloknál 21,40%-kal míg a felnőtteknél 5,10%-kal múlta felül. Ha nem öt, hanem tíz éves átlagokkal számolunk, akkor az évenkénti gyakoriság hullámválása következtében a növekedés mértéke csökken: gyermekkorúaknál 10,18%, felnőttkorúaknál 7,20% lesz, míg a felnőtteknél alig

változik 1,02%-kal nőtt csupán. Az emelkedő tendencia ezért, ha külön-külön is, de mindhárom kategóriában kimutatható.

A három életkori kategórián belül külön-külön, korévek szerint részletezve is célszerű megvizsgálni a változást. A gyermekkorúaknál az intenzitási mutató a következőképpen alakult (9. tábla):

9. A 100 000 azonos korú lakosra számított bűnelkövetési gyakoriság a gyermekkorúaknál

Number of criminal acts in the age group 13 and below per 100 000 inhabitants in the same age group

Év	10 évesig	11	12	13	Gyermekek összesen
		évesek			
1989	57	307	510	765	184
1990	53	330	532	861	193
1991	59	398	609	1055	225
1992	68	438	620	1207	244
1993	62	454	693	1075	230
1994	61	475	731	1197	237
1995	64	506	759	1238	242
1996	63	428	717	1121	217
1997	83	519	797	1294	256
1998	71	510	748	1139	234
1999	80	505	827	1178	255
2000	71	481	762	1273	249
2001	76	456	721	1110	239
2002	77	505	785	1197	258
2003	67	429	692	1134	235
2004	76	486	779	1247	267
2005	77	524	684	1146	254
2006	69	512	789	1105	250
2007	65	443	756	1164	240
2008	66	505	729	1231	246

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

A viszonylag alacsony gyakorisági értékek miatt célszerű az időszakot két részre osztva vizsgálni. Ekkor azt látjuk, hogy a gyakorisági mutatók átlaga, ha eltérő mértékben is, de minden évjáratban emelkedett: 10 éves korig 12,50%-kal, a 11 éveseknél 11,24%-kal, a 12 éveseknél 11,90%-kal és a 13 éveseknél 7,58%-kal. Az emelkedés tehát minden évjáratban kimutatható, és elgondolkasztó, hogy legjelentősebb éppen a legfiatalabbaknál volt.

A fiatalkorúak bűnelkövetési intenzitásának öt éves átlagok szerinti alakulását korévenként a 10. tábla tartalmazza.

*10. A fiatalkorú bűnelkövetők számának alakulása,
100 000 azonos korú lakosra számítva
(5 éves átlagok)
Number of juvenile delinquents per 100 000 inhabitants with the same age
(five-year averages)*

Időszak	A bűnelkövető életkora			
	14 éves	15 éves	16 éves	17 éves
1989–1993	1185	1717	2195	2712
1994–1998	1579	2171	2566	2838
1999–2003	1530	2122	2500	2646
2004–2008	1686	2323	2631	2738

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

A fiatalkorúak intenzitási mutatója, mint azt már korábban láttuk, 1989–2008 között 51,55%-kal emelkedett: 1989-ben 1548, 2008-ban már 2346 volt. Ötéves átlagokkal számolva a különbség természetesen mérséklődik, és még kisebb az eltérés, ha tízéves átlagokkal számolunk. Az időszak első (1989–1993 közötti) és utolsó (2004–2008 közötti) ciklusait összehasonlítva azt látjuk, hogy az alacsonyabb évjáratba tartozók intenzitási mutatója nagyobb mértékben emelkedett, mint a magasabb évjáratba tartozóké. Az első időszakot 100%-nak tekintve a 2004–2008 közötti értékek:

14 évesek	142,28
15 évesek	135,29
16 évesek	119,86
17 évesek	100,96

Az időszakot nem öt éves ciklusonként vizsgálva, hanem két tíz éves időszakra osztva azt tapasztaljuk, hogy a különbség mérséklődött ugyan, de a magasabb évjáratok felé haladva kimutatható csökkenés itt is egyértelmű. Az 1989–1998 közötti időszakot 100%-nak tekintve az 1999–2008 időszak adatai:

14 éves	116,35
15 éves	114,33
16 éves	107,79
17 éves	97,01

Az átlagok jól tükrözik a változást. Figyelmet érdemel valamennyi időszakban a gyakorisági mutató 14–17 életévek közötti emelkedése.

A kriminalitási gyakoriság az ún. fiatal-felnőttkorban éri el a maximumát. Ez a bűnözés egészére vonatkozik, azonban az egyes bűncselekmények gyakorisága az életkortól függően is eltér. Az átlagot értelemszerűen a legnagyobb számban előforduló bűncselekmények nagyobb mértékben befolyásolják. Ez a vagyon elleni bűncselekmények köre, bár az is igaz, hogy a felderítési arány ennél a bűncselekmény-fajtánál a legkedvezőtlenebb. Ebből a szempontból a lopásra külön is fel kell hívnunk a figyelmet. Feltételezhető, de

nem bizonyítható, hogy a felderítési arány alakulása befolyásolná a korstruktúra alakulását is.

A felnőttkorú népesség intenzitási mutatója e csoport egészére számítva alacsonyabb, mint a fiatalkorúaké, mert magában foglalja az időskorú népesség alacsony kriminalitási mutatóit is. Ebből következik, hogy a gyakorisági mutatók különbsége lényegesen nagyobb, mint a mindössze négy életévet átfogó fiatalkorúaké. Ahogy a fiatalkorú népesség a büntetőjogi normákkal most már a felelősségre vonhatóság lehetőségével szembesülve találkozik, úgy a 18–19 évesek, az ún. fiatalkorú-felnőttek képezik a felnőttkorba lépők első csoportját. Technikai okok mellett ez is indokolja, hogy kriminalitásuk alakulását külön is megvizsgáljuk. A felnőttkorúak bűnözési intenzitási mutatója a népesség egészére számítva öt éves időszakokban a következőképpen alakult (11. tábla):

11. A bűnözési gyakoriság alakulása 100 000 lakosra számítva 5 éves átlagokkal (felnőttek)

Number of criminal acts per 100 000 inhabitants (adults, five-year averages)

Időszak	Átlagos gyakoriság
1989–1993	1314
1994–1998	1428
1999–2003	1388
2004–2008	1381

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

Az adatok szerint bizonyos csökkenés figyelhető meg. A tendencia azonban megváltozik, ha nem öt éves, hanem tíz éves átlagokkal számolunk (12. tábla).

12. A bűnözési gyakoriság, 10 éves átlagok alapján (felnőttek)

Number of criminal acts per 100 000 inhabitants (adults, ten-year averages)

Időszak	Átlagos gyakoriság
1989–1998	1371
1999–2008	1385

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

A felnőttkorúak körén belül megvizsgáltuk az egyes korcsoportok kriminalitási gyakoriságának változását (13. tábla). Az eredmény mindenképpen meglepő. Azt látjuk ugyanis, hogy a kriminalitási gyakoriság a különböző korcsoportokban nemcsak eltérően változott, hanem míg a legmagasabb kriminalitási gyakoriságú fiatal-felnőtt korcsoportokban csökkent, addig a 35 évesnél idősebbek körében emelkedett, és a növekedés mértéke az idősebb korcsoportok felé haladva egyre nagyobb arányú. A jelenség magyarázata nem tartozik e vizsgálódás kereteibe, de mindenképp figyelmet érdemel, még akkor is, ha az intenzitási mutató az életkor előrehaladásával egyébként csökken.

13. A felnőttkori bűnelkövetők száma, 100 000 azonos korú lakosra számítva
 életkor szerint
 (10 éves átlagok)
 The number of adult delinquents per 100 000 adult inhabitants, by age-groups
 (ten-year averages)

Életkor (korcsoport)	1989–1998	1999–2008	(2) az (1) százalékában
	(1)	(2)	
18	3168	3094	97,66
19	3148	3079	97,81
20–24	3089	2861	92,62
25–29	2821	2549	90,36
30–34	2361	2297	97,29
35–39	1870	2050	109,63
40–44	1364	1664	121,99
45–49	940	1176	125,11
50–54	611	772	126,35
55–59	355	477	134,37
60–	105	150	142,86

Forrás: Tájékoztató a bűnözésről, 2008.

A magasabb életkorúak kriminalitási gyakoriságának emelkedése látszólag összefügg azzal, hogy a bűnelkövetők között a nők aránya az elmúlt két évtizedben emelkedett. A felnőttkorúak esetében ez a magyarázatok egyike lehet ugyan, de az érvelés erejét csökkenti, hogy a nők arányának növekedése a fiatalkorúaknál is megfigyelhető volt. Az okok emiatt mélyebben keresendők.

A korspecifikus kriminalitási gyakoriság változását vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy növekedés a gyermek- és fiatalkorúak körében és – kisebb mértékben ugyan – de a felnőtteknél is bekövetkezett. A gyermekkorú bűnelkövetőknél megfigyelt tendencia vélhetően elsősorban a családi élet stabilitásának csökkenésével, a családi nevelés hatékonyságának romlásával magyarázható. A fiatalkorúak esetében emellett az iskola szerepének társadalmi beilleszkedést segítő hatása is csökkenni látszik. Ez valószínűleg összefügg a családi nevelés problémáival, hiszen az iskola az első olyan családon kívüli közösség, ahol a gyermek és a fiatalkorú a családi normáktól esetenként eltérő, vagy számára ismeretlen értékrenddel találkozhat, és a közösségben elfoglalt helye is eltér a családi hierarchiában elfoglalt helyétől. Ezek a változások szükségszerűen konfliktushoz vezethetnek, és a jelek szerint kezelésükre az iskola és a család ma kevésbé képes, mint korábban.

Sajátosabb a helyzet a felnőttkorúak esetében. Itt ugyan változatlanul fennáll a korspecifikus kriminalitási gyakoriság általános ismert íve, azonban egy új elem keltheti fel a figyelmünket. Nevezetesen az a már említett tény, hogy a legmagasabb bűnözési intenzitású korcsoportok kriminalitása – jelentéktelen mértékben ugyan, de – a magasabb korcsoportok felé haladva kedvezőtlenül változott, az intenzitási mutató ugyanis emelkedett. Némi jelentéktelen ingadozás megfigyelhető ugyan, de a tendencia kétségtelen és magyarázatra szorul. Óvatos feltételezésünk szerint lehetnek olyan, a

beilleszkedés szempontjából problematikusabb társadalmi csoportok, amelyek az elmúlt húsz esztendő során bekövetkezett változásokhoz nehezen tudtak alkalmazkodni, felmerülő problémáikat nem tudtak kezelni. Ennek valószínűségét erősíti, hogy az intenzitási mutató változásának mértéke a felnőtteknél az életkorral emelkedett. Kriminológiai vizsgálatok dönthetik el, hogy ez a feltételezés helytálló-e, vagy új, a kriminalitásban korábban nem ismert tényezők is szerepet játszottak a felnőttkori bűnelkövetés intenzitásának növekedésében. A jelenség mindenképpen figyelmet és további, a demográfiai, társadalmi tényezők szélesebb körének szerepére kiterjedő vizsgálatot igényel.

Tárgyszavak:

Bűnözés
Bűnügyi statisztika
Deviancia

**CHANGES IN THE AGE-SPECIFIC FREQUENCY OF CRIMINALITIES
BETWEEN 1989 AND 2008**

Abstract

Examining the changes in the frequency of criminalities by age groups after the change of regimes in Hungary, the author has pointed out a considerable increase both in cases of children (13 and below) and juvenile delinquents. This increase can be also observed among adults, although to a smaller extent. As for children, the tendency can be probably explained by the increasing number of destabilizing families and generally by the smaller effectiveness of families in child-raising. Beside this, in the case of juveniles one has to take into account the diminishing role of schools in socialization. Among adult delinquents a new phenomenon appeared in the last two decades: although the intensity of crimes was lower in the higher age groups, a considerable increase over time could be observed among them, and the increase was positively correlating with age. This fact can be explained by the presence of such an (ageing) social group the members of which could not adapt themselves to the changes of the last twenty years. They were young and belonged to age-groups of stronger criminality at the beginning of political, economic and social transformation, and getting older they can be characterised by deviant behaviour rather than the older generations.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

A kilencvenes évek és az ezredforduló éveinek csekélyebb érdeklődése után az elmúlt években ismét nagyobb tudományos érdeklődés irányult a családtámogatási rendszerek termékenységre gyakorolt hatásaira. Ennek oka, hogy a fejlett országokban 2000–2002-ben megfigyelhető termékenységi mélypont hatására egyre több állam módosított a családpolitikai támogatások rendszerén, s vezetett be közvetlenül vagy közvetetten pronatalista intézkedéseket. Ezen intézkedések kapcsán a tudományos közvéleményben is fellángolt a vita arról, lehet-e, érdemes-e állami intézkedésekkel megkísérelni a gyermekvállalási kedv fokozását. A nyolcvanas-kilencvenes évek vonatkozó szakirodalmá több szempontból elavult. Egyfelől jelentősen növekedett a rendelkezésre álló adatok mennyisége, és ami talán még lényegesebb, az elemzési módszerekben is nagy előrelépés történt. Másfelől a fejlett országok társadalmi környezete is jelentősen átalakult. Harmadrészt a pronatalista népesedéspolitikák céljai is alapvetően megváltoztak, napjainkban az elsődleges cél nem a gyermekvállalási kedv növelése, hanem a családok által tervezett, kívánt gyermekek megszületésének állami szabályozási eszközökkel, ösztönzőkkel való megkönnyítése.

A nemzetközi tudományos élet malmái azonban lassan őrölnek. Míg egy kutatási kérdésből adatgyűjtés, előzetes tanulmány („műhelytanulmány”), majd jegyzett nemzetközi folyóiratban publikáció lesz, nemegyszer öt-tíz év is eltelik. Ezután újabb évek telnek el, míg a kutatási eredmények elterjednek az egyes államokban, s hatást fejtenek ki a közvéleményre, a döntéshozókra.

A Demográfia folyóirat szerkesztősége ezt a folyamatot kívánja valamelyest lerövidíteni, amikor az elmúlt két év témához kapcsolódó angol nyelvű publikációinak és műhelytanulmányainak válogatásaiból egy csokornyit ismertetünk. Ebben a folyóirat-számban olyan tanulmányokat mutatunk be, amelyek egy-egy ország családtámogatási rendszerének termékenységi hatásaival foglalkoznak, míg a következő számban összehasonlító elemzéseket ismertetünk.

Kapitány Balázs

COHEN, A. – DEHEJIA, R. – ROMANOV, D.: Financial Incentives and Fertility (Pénzbeli ösztönzők és termékenység.) *Tel Aviv University Pinhas Sapir Center Discussion Paper No. 5-2009 September, 2009.*

Népesedéspolitikai hatások elemzésekor minden kutató számára gondot jelentenek a valamilyen szempontból hiányos adatállományok. Az általában rendelkezésre álló adatbázisok mindhárom típusa (makro-szintű; regiszter-szintű, de tartalmában korlátozott; survey-alapú) lényegesen korlátozottabb elemzéseket tesznek lehetővé. Cohen és társainak izraeli elemzését az teszi különösen érdekessé minden nem izraeli kutató számára is, hogy ilyen mélységű és részletességű (pl. etnikai, vallási információkat tartalmazó) regiszter-alapú adatbázis, amellyel a kutatók dolgoztak, demokratikus társadalmakban a lehető legritkábban készül.

Cohen és társai műhelytanulmányukban az anyagi helyzet és a pénzügyi ösztönzők hatását vizsgálják a harmadik és többeddig gyermekek vállalására Izraelben, különös tekintettel a 2003-as, elsősorban a sokgyerekeseket sújtó családpótlék-csökkentés termékenységre gyakorolt hatásaira.

A vizsgálat adatforrása az Izraeli Központi Statisztikai Hivatalnak (CBS) az Izraelben élő izraeli állampolgárokról adatokat tartalmazó, nem nyilvános regiszter-típusú adatbázisa. Az adatbázis információkat tartalmaz a vizsgált nők koráról, termékenységről (a szülések pontos dátumáról), ezen felül származásukról, etnikumukról, felekezeti hovatartozásukról, iskolai végzettségükről, illetve a kapcsolódó adóhivatali adatokon keresztül a foglalkozásukról, jövedelmükről, s sok egyéb másról. Az adatbázisban lehetőség nyílik a házaspárok adatainak összekapcsolására, tehát a feleség adataihoz minden esetben hozzárendelhetők a férj adatai is.

A vizsgálatához a szerzők a fenti regiszter egy 40%-os véletlenszerű almintáját használták fel, ebből az almintából kiválasztva az 1999–2005 közötti periódusban akármikor is legalább két gyermeket nevelő 45 év alatti nőket. (Ha valakinek ebben a korszakban született meg a második gyermeke, az a szülés időpontja alapján került be a vizsgálati adatbázisba.) A vizsgálatból kizárták a nem házas nőket, illetve a sem nem zsidó, sem nem muzulmán válaszadókat. Ezek komoly szűkítést azonban nem jelentettek, mivel Izraelben alig van házasságon kívüli gyermekvállalás (2–3%), illetve a keresztény állampolgárok száma is mára elhanyagolható (5%-alatti) arányra csökkent. Így összességében a hat vizsgált naptári év alatt mintegy 1,2 millió személy-évnyi megfigyelés állt rendelkezésre, tehát egy-egy naptári évben mintegy 200 000 két- vagy többgyermekes feleség viselkedését követték, azt vizsgálva, hogy a családtámogatási rendszer változásai hogyan hatottak általában, illetve az egyes társadalmi alsóportok esetén a további gyermek megszületésére. A családtámogatási rendszer hatását a fogantatás pillanatában, tehát az elveszületést megelőző kilencedik hónap idején járó juttatások alapján vették figyelembe. A feleség és a férj jövedelmi adataiként a szülése előtti második év adatait vették figyelembe, így kiszűrve az esetleges fordított ok-okozati kapcsolatot.

Izraelben a legfontosabb családpolitikai támogatás a vizsgált időszakban a minden 18 év alatti gyermek után járó családi pótlék. Izrael nemzetközi összehasonlításban is sokat költött családi pótlékra, 2001-ben például a GDP-je 1,5%-át. (Az értelmezést segítő, ugyanebben az évben Magyarország a saját GDP-jének kevesebb, mint egy százalékát költötte családi pótlékra.) A kilencvenes évek végén Izraelben a családi pótlék értéke az első két gyermek után meglehetősen alacsony volt (kevesebb, mint 200 sékel), a harmadik gyermek után ennek a duplája, míg a negyedik és többedik gyermek után ennek több mint háromszorosa járt. 2001-ben az ultraortodox vallásos pártok elérték, hogy az ötödik és nagyobb sorszámú gyermekek után járó összeget tovább emeljék. Ekkor az ötödik vagy többedik gyermek után csaknem ezer sékel havi családi pótlék járt, mintegy ötszöröse az első vagy második gyermek után felvehető összegnek. Az összeg jelentőségét érzékelteti, hogy 2003-as becslések szerint egy gyermek nevelésének havi költségei 980 sékeltől (első gyermek) 770 sékelig (ötödik vagy többedik gyermek) terjedtek. Tehát a családi pótlék 2001-ben és 2002-ben lényegében fedezte a családok számára negyedik vagy többedik gyermek nevelésének költségeit, persze nem figyelembe véve az esetleges kieső női munkajövedelmet.

A 2003 júniusában életbe lépő 'Netanjahu-reform' a családi pótlék-rendszer ezen progresszív jellegén radikálisan változtatott. Az ettől a hónaptól született gyermekek után gyermekszámtól függetlenül egységes családi pótlék járt, annyi, mint korábban az

első és a második gyermek után. 2004-től ráadásul ez az egységes összeg is tovább csökkent. A változtatás radikális mértékben rontotta azok helyzetét, akik harmadik vagy többedik gyermek vállalásán gondolkodtak, a harmadik gyerek utáni családi pótlék a felére, de az ötödik vagy többedik gyerek után járó már az ötödére csökkent.

A rendelkezésükre álló adatállomány segítségével a szerzők három – egymástól nehezen elkülöníthető – kérdésre keresik a választ. Egyfelől arra, általában hogyan becsülhető, modellezhető a családi pótlék, és így az anyagi ösztönzők termékenységre gyakorolt hatása. Másfelől arra, konkrétan milyen hatása volt a 2003-as családpótlék-redukciónak a 2004. évi termékenységre. Harmadrészt általában milyen a viszony a jövedelem és a gyermekvállalási kedv között. A szerzőket a fenti kérdéseken belül is elsősorban láthatóan a különféle etnikai és vallási csoportokra gyakorolt hatások foglalkoztatják, különös tekintettel az igen magas termékenységgel rendelkező ultra-ortodox, illetve muzulmán lakosságra. (Előbbi a minta mintegy 12, utóbbi mintegy 20%-át teszi ki.)

A szerzők a kérdések megválaszolására összetett mikroökonómiai modelleket építenek fel, amelyek képesek arra, hogy rengeteg egyéb kontroll változó figyelembevételével megvizsgálják a valós – többi változó torzító hatásaitól megtisztított – összefüggést a vizsgált tényezők között. A modellek módszertani paramétereinek részletes bemutatása nyilván meghaladja egy ismertetés kereteit, ezért itt csak egy speciális változóra hívnánk fel a figyelmet. Minden egyes válaszadóhoz hozzárendeltek egy úgynevezett referencia termékenységi kategóriát, amely a válaszadóval megegyező korú, iskolázottságú, vallású nők átlagos gyermekszáma volt az adott naptári évben. Ezt az úgynevezett 'referencia-termékenységet' aztán kontroll változóként a modellbe építették. Nyilván kétségek merülnek fel, hogy egy ilyen változó beillesztés pontosan hogyan és milyen irányba módosította az eredményeket. Mindenesetre a felépített mikroökonómiai modellek lehetőséget adnak annak a megbecslésére is, hogy általában a (családi pótlék jellegű pénzbeli) családtámogatások hatást gyakorolnak-e a különböző csoportok termékenységére.

A szerzők egyértelmű és pozitív hatás találtak (ne feledjük, a harmadik és többedik gyermek vállalásáról van szó) minden vallási, etnikai, gazdasági és életkori csoportban, kivéve a legmagasabb jövedelműeket, ahol nem volt kimutatható hatás. Ennyiben tehát az állami politikák a gyermeknevelési költségek szülőkre háruló részének szabályozásával legalábbis rövid távon képesek befolyásolni a termékenységet.

A második kérdésre a válasz szintén egyértelmű: a megvonások hatására, mintegy 12%-kal kevesebb harmadik vagy többedik gyermek született 2004-ben, mint amennyi a megvonások nélkül született volna. A csökkenés azonban nagyon differenciált volt társadalmi csoportok szerint. Az intézkedés hatására csaknem 20%-kal esett vissza a gyermekszám a muzulmánok körében, míg a zsidóság körében a csökkenés 9%-os volt, s a zsidóságon belül is az ultra-ortodox zsidó kisebbség körében átlag alatti, 8%-os. Jövedelmi kategóriákat nézve a szegénységi határ alatt élők körében a visszaesés 12%-os, míg a leggazdagabb tizedben csupán 4%-os volt.

Persze, kérdéses, hogy ez a termékenység-csökkentő hatás mennyiben csupán időzí-tési hatás. Nem csak arról van-e szó, hogy az intézkedések bevezetésének hatására elhalasztják az érintettek gyermekvállalásaikat? A kérdésre a kutatók egyértelműen nemleges választ adnak, mivel olyan, idősebb korosztályokban is markánsan megmutatkozik a gyermekvállalások elmaradása, amelyeknek a jövőben biológiai okokból nemigen lesz már lehetőségük bepótolni ezeket a születeket.

Végül a harmadik kérdés. A pénzbeli ösztönzők hatásával összevetve magának a szülők jövedelmének igen csekély hatása van a gyermekvállalásra. Az egész népességre összességben nézve nincs is szignifikáns hatás, de ez az eredmény két, egymást kioltó folyamat összeadódásából következik. A szegénységi küszöb alatt élő háztartások esetén ugyanis egy negatív jövedelmi hatás figyelhető meg, míg a közép és magas jövedelmű háztartásokban pozitív. Az összefüggések erőssége azonban igazán gyenge, tíz százalékos jövedelem-változás kevesebb, mint egy százalékos termékenységváltozást eredményez. Így tehát az a feltételezés, hogy az alacsony jövedelmű, de nagy termékenyséű csoportok esetén a gazdasági növekedés által kiváltott jövedelem-növekedés érdemben csökkenti az adott csoportok gyermekvállalási kedvét, a kutatók eredményei szerint nem megalapozott.

Kapitány Balázs

DRAGO, R. – SAWYER, K. – SHEFFLER, K. – WARREN, D. – WOODEN, M.: Did Australia's Baby Bonus Increase the Fertility Rate? (Növelte-e az ausztrál „Baba bónusz” a termékenységet?) *Melbourne Institute Working Paper No. 1/09.*

Ausztráliában a termékenység a második világháborút követő baby boom után érte el csúcspontját: 1961-ben a mutató értéke 3,5 volt. Azóta azonban folyamatos csökkenés figyelhető meg. 1976-ban esett először a reprodukciós szint alá a termékenység, s 2003-ra elérte az 1,75-os szintet. Az ausztrál kormány 2004-ben bevezette az anyasági támogatást, mely „baba bónusz” néven terjedt el a köztudatban. E támogatás minden megszületett gyermek után 3000 AUD-t biztosít a szülőknek. 2006-tól összegét 4000 AUD-ra, majd 2008-tól 5000 AUD-ra növelték. A juttatás pro-natalista eszméjét tovább erősítette az a politikai nyilatkozat, melyben az ausztrál párokat arra buzdították, hogy „egy gyermeket a férjnek, egyet a feleségnek, egyet pedig az államnak vállaljanak”.

Az ausztrál „baba bónusz” egyösszegű, készpénzes juttatásként indult, mely 3000 AUD jelentetett minden családnak, ahol gyermek született, vagy amely gyermeket fogadott örökbe (s amennyiben az adoptált gyermek nem volt 2 évesnél idősebb). A szülést vagy örökbefogadást követően 26 hétig lehetett kérvényezni. A juttatás nem függött a család jövedelemszintjétől, az anya munkaviszonyától és a korábbi gyermekek számától, s nem növelte az adóalapot. A fiatalok anyákkal kapcsolatos aggályok felmerülése miatt 2007-től a 18 évnél fiatalabb anyák 13, kéthetente folyósított részletben kapják meg a juttatást, majd 2009-től ez általánossá vált. 2009 januárjától a juttatás jövedelemteszteltté változtatását tervezték, hogy a nagy jövedelmű családokat (akik éves bevétele meghaladta a 150,000 AUD-t) kizárják a jogosultak köréből.

A „baba bónusz” felkeltette a kutatók érdeklődését a következő kérdések iránt: (1) hatott-e termékenységi szándékokra és ebből kifolyólag a születésekre; (2) főképp a már gyermekes, alacsony jövedelmű nők körében volt-e hatásos, mint azt a közgazdasági elmélet megjósolja, hiszen a családi bevétel növekedésével csökkennek a gyermeknevelés költségei; (3) amennyiben pozitívan hatott a termékenységre, mi volt a becsült marginális ára gyermekenként; és (4) a hatása időszakos volt, vagy viszonylag hosszantartó.

Az elemzést kissé komplikálta, hogy már e pro-natalista juttatás bevezetése előtt is létezett születéstámogatás Ausztráliában: a „baba bónusz” két addigi juttatás (nevezetesen az anyasági támogatás (*maternity allowance*) és a szülési hozzájárulás (*baby bonus*))

helyét vette át, amelyek az ausztrál adóhivatal hatáskörébe tartoztak. A korábbi anyasági támogatás egy viszonylag szerény juttatás volt, hiszen megszüntetésekor 842,64 AUD volt az összege gyermekenként. Csak azok az anyák folyamodhattak e támogatásért, akik adókedvezményben részesültek, tehát nagyon szerény körülmények között éltek. A másik juttatás ellenben viszonylag bőkezű volt (gyermekenként legfeljebb 12,500 AUD a szülést követő öt évben), azonban a rendszer bonyolultsága és reciprocitáson alapuló jellege miatt kevesen vették igénybe: hiszen azok a nők jutottak általa a legmagasabb összeghez, akik a szülést megelőzően viszonylag magas jövedelemmel rendelkeztek, és a szülést követően öt évig távol maradtak a munkaerőpiactól.

A kutatás az ausztrál longitudinális vizsgálat (*Household, Income and Labour Dynamics in Australia – HILDA*) első hat hullámán alapul (a felvétel 2001-ben indult, és évente ismételték), az egyes hullámokban 17–50 év közötti nőket vizsgáltak. Összesen 17 066 válaszadó került kiválasztásra, s a további termékenységgel kapcsolatos válaszadás mértékétől függő adattisztítás után 14 962 és 14 258¹ interjú képezte a vizsgálat tárgyát.

A termékenységi szándékokkal kapcsolatos kérdéseket (mint például „mennyire valószínű, hogy Ön a jövőben gyermeke(ke)t vállal”) a válaszadók 0-tól (nagyon valószínűtlen) 10-ig (nagyon valószínű) terjedő skálán értékelhették. Mivel a válaszadás egy meghatározott időponthoz kötődött, a „baba bónusz” bevezetésének hatásai jól vizsgálhatók voltak.

Az alap modell, amely azt feltételezi, hogy a szándékok magukban megjósolják a születéseket, mind a „baba bónusz”-együttható a szándékok-lineáris regresszióban, és a szándékok-együttható a születések elemzésében (binominális probit regresszió) pozitív és szignifikáns volt, alátámasztva, hogy a juttatás pozitív hatással volt a termékenységre.² A magasabb paritás hatásai a szándékok esetén negatívnak és szignifikánsnak mutatkoztak: azon nők, akik már legalább két gyermeket szültek, kisebb gyermekvállalási hajlandóságról tanúskodtak, mint azok, akiknek még csak egy gyermekük volt. Mint várható volt, a fiatalabb nők jelentősen magasabb, míg az idősebbek alacsonyabb hajlandóságról adtak számot. Az alacsony jövedelem szignifikánsan alacsonyabb termékenységi szándékokkal asszociálható. A magas iskolai végzettséghez szignifikánsan magasabb, míg az egyedülálló életformához alacsonyabb termékenységi szándékok voltak köthetők. Azok nők, akik párkapcsolatban éltek, de nem rendelkeztek munkaviszonnyal, szintén magasabb termékenységi hajlandóságról számoltak be.

Az életkor és a párkapcsolati kontrollváltozók hozzáadásával megállapítható volt, hogy a vizsgált csoportok körében vagy alacsony a nem tervezett szülések száma, vagy magas a tervezett szülések száma, melyeket nem valószínűsítanak meg. Az eredmények a fiatal és egyedülálló válaszadók nem tervezett szüléseinek elkerülésére utalnak, míg az idősebb válaszadók körében a tervezett szülések megvalósító képességének túlbecslése valószínűsíthető. Épp az idősebb nők körében tapasztalt túlbecslés illusztrálja, hogy nem minden termékenységgel kapcsolatos viselkedés racionális. Ehhez az eredményhez köthető továbbá az a tény is, hogy sok nő alakítja preferenciáit és artikulált gyermekvál-

¹ Mivel az elemzéshez szükséges volt az azonnali születési indikátor illetve késleltetett (két hullámmal későbbi) születési mutató, ezért két mintát különböztettek meg, az első esetben 4799, míg a másodikban 4495 válaszadóval.

² Az egyenleteket egyidejűleg, szimultánban értékelték.

lalási szándékát a nem tervezett terhességéhez, amely összefügg a kognitív disszonancia elméletével, és nehezen magyarázható a racionális viselkedés elvével.

Az eredmények szerint a juttatás főképp a második és lehetséges, hogy a további gyermek vállalásának szándékát növelte hatékonyan.

A tanulmány módszertanilag figyelemreméltó, mivel összekapcsolja a gyermekvállalási szándékokra ható faktorokat a termékenységgel, és valószínűsíti, hogy különböző tényezők – beleértve az anyagi juttatásokat is – a szándékok megváltoztatásával viselkedésbeli változást eredményezhetnek.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az ausztrál „baba bónusz” alacsony, de pozitív és szignifikáns hatást gyakorolt a termékenységre. Ez a hatás jelentősebbnek bizonyult a második és további gyermekek megszületésére, és összhangban van a korábbi kutatási eredményekkel. A termékenységi szándékokra utaló adatok semmiféle bizonyítékokkal nem szolgálnak a bónusz időszakos hatására vonatkozóan. Kizárhatók a „baba bónusz” bejelentéséhez kapcsolódó termékenység-növekedésre és annak kompressziós hatására vonatkozó feltételezések is. Inkább egy elhalasztott női reakció jellemző a vizsgált mintára. Mindezek ellenére a szerzők felhívják a döntéshozók figyelmét arra a tényre, hogy a további gyermekek kisebb marginális kiadást jelenthetnek a szülőknek, melyet minimálisan 124 AUD-ban határoztak meg, azonban nem zárták ki az esélyét, hogy meghaladhatja akár a 400 AUD-t is. Ezért a „baba bónusz” mellett további alternatív megoldásokat javasolnak a termékenység növelésére.

Tóth Erzsébet Fanni

GÁBOS, A. – GÁL, I. R. – KÉZDI, G.: The effects of child-related benefits and pensions on fertility by birth order: A test on Hungarian data. (A családtámogatásra és nyugdíjakra fordított kiadásoknak a születési sorrend szerinti termékenységre gyakorolt hatásai: mit mondanak a magyarországi adatok.) *Population Studies*, 63. 2009/3. 215–231.

A tanulmány két ellentétes irányú társadalmi transzfer – a családtámogatási és a nyugdíjrendszer – gyerekvállalási hajlandóságra gyakorolt hatását vizsgálta 1951 és 2006 közötti magyarországi idősoros adatokon, többváltozós statisztikai módszerrel. Legfontosabb megállapítása szerint a családtámogatásra fordított kiadások növelése pozitívan befolyásolta a termékenységet, a nyugdíjak emelkedése ellenben negatív hatást gyakorolt a termékenységre.

A szerzők kiindulópontja szerint mindegyik társadalomban létezik egyfajta törekvés arra, hogy az egymást átfedő nemzedékek mentén újraosszák a javakat, az aktív korúaktól a gyerekek és időskorúak felé. Míg a hagyományos társadalmakban az átruházás vagy transzferáramlás intézménye a nagycsalád, addig a modern társadalmakban a családon kívüli intézmények képezik ezt a szerepet. A családon belül az időskori jövedelembiztonságot – alternatív felhalmozási eszközök híján – a nagy gyermekszám biztosítja. A modern társadalmakban a kockázatközösség kiterjesztése a szükséges gyermekszám csökkenését eredményezi, a társadalmi nemzedékek közötti transzferáramlás könnyebbé válik, és biztonságot nyújt a nem tervezett terméketlenséggel szemben. A folyamat egyfajta következményeként a csökkenő termékenység életre hívja a gyerekvállalási hajlandóságot serkentő családtámogatási programokat.

A szerzők feltételezése szerint a társadalmi nemzedékek közötti transzferáramlás fent említett intézményei egymástól eltérő ösztönzést teremthetnek a gyerekvállalásra. Munkahipotézisük szerint: 1. a családtámogatásra fordított kiadások növelése pozitívan hat a termékenységre, a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer ellenben negatívan; 2. a gyerekszám emelkedésével párhuzamosan erősödnek a családtámogatásra és a nyugdíjra fordított kiadások hatásai.

A szerzők által ismertetett modell szerint a szülői háztartások két különböző periódusra vonatkozóan döntenek a jövedelem-transzferek módozatairól. Az első periódusban a szülők dolgoznak és nevelik gyerekeiket. A második periódusban a szülők már munkaképtelenek, a gyerekeik ellenben már elérték az aktív kort. A szülők időskori fogyasztása három módon finanszírozható: 1. a szülők aktív korban történő reál-tőke megtakarításai révén; 2. a felnevelt gyerekeik általi jövedelem-transzfer révén (humán-tőke megtakarítás); 3. a társadalom összes gyereke által finanszírozott nyugdíjak révén. Az elemzésben használt modell szerint a családtámogatási kiadások emelkedése csökkenti a gyerekevelés révén történő humán-tőke megtakarítás költségeit. A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer ellenben a gyerekevelés formájában történő humán-tőke megtakarítás ellenében hat. Ez utóbbi oka abban rejlik, hogy a felnevelt gyerekek munkája után fizetett adók nem kizárólag a saját szülei nyugdíját, hanem az összes időskort megérett személy nyugdíját finanszírozzák. Más szóval, a felnövekvő gyerekeknek kell megfizetniük a nyugdíjrendszer kibővítése következtében keletkezett többletköltségeket. Amikor a nyugdíjak várható értéke emelkedik, a szülők kevesebb jövedelemtranszferre számíthatnak a gyerekeik részéről. Következésképp a gyerekek egyre kevésbé kifizetődő befektetésekké válnak. Továbbá, azokban a háztartásokban, ahol a gyerekevelésre fordított befektetések eleve magasak – vagyis a sokgyerekes háztartásokban – a transzferáramlás különböző intézményeinek hatása is erősebben érvényesül.

A tanulmány forrásadatait az 1950 és 2006 közötti magyarországi teljes termékenységi arányszám aggregált idősorai, illetve a családtámogatások teljes körére vonatkozó kiadások és a nyugdíjak idősorai képezték. A családtámogatási mutató magába foglalta a családi pótlékot, adókedvezményeket, a különböző anyasági- és gyerekgondozási juttatásokat, továbbá a gyerekevelési támogatásokat. A nyugdíj-mutató az országos Nyugdíjbiztosítási Alap által finanszírozott öregségi és egyéb nyugdíj-jellegű kiadásokat foglalta magába.

A tanulmány alapkérdése, hogy létezett-e szisztematikus oksági összefüggés a termékenység ingadozása és a fent említett kiadások módosulásai között. A modell kontrollváltozóiként a szerzők a házassági arányszámot, a csecsemőhaladóságot és a női foglalkoztatottság változót használták.

A modell tényleges statisztikai tesztelését a teljes termékenységi arányszám, a családtámogatásra és nyugdíjra fordított kiadások leíró statisztikai előzték meg. Magyarországon 1950 és 2006 között a teljes termékenységi arányszám a 2,6-os értékről az 1,3-as értékre csökkent. Az időszak eleji jelentős mértékű csökkenést, majd stagnálást követően a termékenység az 1970-es évek közepén enyhén megemelkedett, majd ismét jelentősen lecsökkent. A teljes termékenységi idősor adatok természetes logaritmusának vizsgálata ugyanakkor megerősítette, hogy az évenkénti ingadozásokat jelentős mértékben befolyásolták a harmadik-, vagy annál nagyobb születések arányszámainak változásai. A teljes termékenységi arányszám és a családtámogatással kapcsolatos kiadások idősoros adatai két, egymástól elkülönülő periódust rajzoltak ki. Az első periódus 1951-től 1991-ig tartott: ezt az időszakot a termékenység csökkenése és a családtámogatásra

fordított kiadások emelkedése jellemezte. A termékenység csökkenését két fontos növekedési periódus szakította meg: az 1953–55 és az 1973–76 közötti időszak. A második periódus a '90-es évektől kezdődött, ezt az időszakot a családtámogatásra fordított kiadások jelentős csökkenése és a termékenység csökkenésének felgyorsulása jellemezte.

A magyarországi nyugdíjrendszer felosztó-kirovó formában szerveződött újjá 1950-ben. A nyugdíjakra fordított kiadások 1957-ig stagnáltak, majd a nyugdíjra jogosultak körének kiterjesztését követően emelkedni kezdtek. Az 1970. évi nyugdíjindexálást követően a nyugdíjakra fordított kiadások növekedési rátája tovább emelkedett, majd az 1980-as években a nyugdíjrata emelkedése lelassult. Az 1990-es évek elejének visszaesését követően a nyugdíjakra fordított kiadások stabilizálódtak, az 1995–96. évi nyugdíjreform következtében azonban ismét lecsökkentek, ez utóbbi periódust pedig a stagnálás időszaka követte.

A regressziós elemzés eredményei szerint a vizsgált időszakban Magyarországon a családtámogatásra fordított kiadások és a nyugdíjak összességében mérsékelt hatást gyakoroltak a teljes termékenységre. A családtámogatásra fordított kiadások növelése pozitívan befolyásolta a termékenységet, a nyugdíjak növelése ellenben negatív hatást eredményezett. A gyerekvállalással összefüggő támogatások 1 százalékos emelése a teljes termékenységet 0,2 százalékkal növelte, miközben a nyugdíjak azonos mértékű emelése 0,2 százalékkal csökkentette. Az így megfigyelt hatások nagysága a később született gyerekek esetében erősebbé vált. A családtámogatásra fordított kiadások emelkedésének hatása erősödött a 4. születésig, az ezt követő születések esetében a hatás nagysága lecsökkent az elsőszülött gyerekek hatásszintjére. A nyugdíjak emelése nem gyakorolt szignifikáns hatást az első, második és harmadik sorszámú gyerek születésére, de ezt követően a változó negatív hatása szignifikánssá vált és megerősödött.

A szerzők véleménye szerint eredményeik hasznosak lehetnek a közpolitikák számára, de fontos, hogy körültekintően interpretálják azokat. A teljes termékenység értéke 2006-ban Magyarországon 1,35 volt. A reprodukciós szint – 2,1 gyerekszám – eléréséhez a családtámogatásra fordított kiadásoknak 280 százalékkal kellett volna emelkedniük 2004 és 2005 között. Még a mérsékelt 1,6-es érték eléréséhez is a juttatások 93 százalékos emelésére lett volna szükség.

A tanulmány összességében arra hívja fel a figyelmet, hogy a generációk közötti transzferáramlás különböző intézményes formái eltérő ösztönzést gyakoroltak a termékenységre, ugyanakkor pedig az emberek aktívan reagáltak ezekre a különbözőségekre.

Pakot Levente

- LALIVE, R. – ZWEIMÜLLER, J.: How Does Parental Leave Affect Fertility and Return to Work? Evidence From Two Natural Experiments. (Hogyan hat a gyermeknevelési támogatás a termékenységre és a munkába való visszatérésre? Két természetes kísérlet tanúságai.) *The Quarterly Journal of Economics*. August 2009, 1363–1402.
- ŠTASTNA, A., SOBOTKA, T.: Changing Parental Leave and Shifts in Second and Third-Birth Rates in Austria (Változó gyermeknevelési támogatások és elmozdulások a második és harmadik gyermek születési rátáiban, Ausztriában) *Working Papers*, Vienna Institute of Demography 7/2009, 1–28.

Az európai viszonylatban csökkenő tendenciájú termékenységi mutatók kontextusában a családpolitikák születésszámra, valamint a nők munkaerő-piaci helyzetére gyakorolt hatása igen fontos kérdés. A termékenységi adatok javítására irányuló törekvések valós eredményességének ismerete mindenekelőtt *gazdasági, szociálpolitikai* vonatkozásban fontos: a korábbi, valamint más országbeli tapasztalatok nagy szerepet játszanak a jövőbeni intézkedések meghozatalában, és értelemszerűen a nem kívánt hatások kiiktatásában.

Jelen összegzés két 2009-ben megjelent demográfiai elemzés eredményeit ismerteti. A két tanulmány az osztrák, európai összehasonlításban *konzervatívnak* tekintett családpolitika hatásait mutatja be másfél-két évtizedes távlatban: a gyermeknevelési szabadság időtartam-változásának (meghosszabbításának, majd későbbi lerövidítésének) a termékenységre és a nők foglalkoztatottságára gyakorolt hatását, és kitér a támogatási összeg jelentőségére is. A születésösztönzés szándékolt, illetve valóra nem vált eredményeinek feltérképezésére az osztrák társadalom több szempontból is kifejezetten alkalmas. Egyrészt azért, hogy a családpolitika viszonylag egyszerű, azaz *csak* gyermeknevelési szabadságból és támogatásból (pénzbeli juttatásból) áll, a különféle hatások egyszerűbben és megbízhatóbban megragadhatók. Az osztrák hatáselemzés továbbá azért is tud érdemben a felvetett kérdésekre választ adni, mert – mint az egyik tanulmány szerzői a címben is hangsúlyozzák – a családpolitikai reformok között eltelt idő, valamint a rendelkezésre álló adatok lehetővé teszik egy ún. *természetes kísérlet* lebonyolítását. Míg az egyik szerzőpáros a versenyszféra alkalmazottait biztosító Osztrák Társadalombiztosító adataival (Lalive és Zweimüller 2009), a másik az Osztrák Statisztikai Hivatal által rendelkezésre bocsátott információkkal (Št’astná és Sobotka 2009) dolgozik. A lefedett időszak, valamint az adatok volumene lehetővé tette annak nyomon követését, hogy a különböző reformintézkedésekre hogyan reagáltak a vizsgált időszakban gyermeket vállaló nők.

A családpolitikai reformok termékenységre és női munkavállalásra gyakorolt hatásának bemutatásán túl a jelen összegzés megírását különösen indokoltá teszi az a tény, hogy bár azonos kérdéseket fogalmaznak meg, s javarészt azonos időszakra is összpontosítanak, a két tanulmány következtetései nincsenek teljesen összhangban. Azzal kapcsolatban, hogy követte-e születésszám-növekedés az 1990-ben meghosszabbított fizetett gyermeknevelési szabadság bevezetését, a két szerzőpáros eltérő eredményre jut. Lalive és Zweimüller szerint a születések egymáshoz közelebbi időpontokban való időzítésén túl a gyermeknevelési szabadság meghosszabbítása rövid és hosszú távon összesen 12%-os termékenységnövekedéshez vezetett. Mi több, hosszú távon a nők foglalkoztatottságára sem hatott negatívan, csupán a szülés(eke)t követő első három évben eredményezett átmeneti foglalkozás- és jövedelemcsökkenést. Ellentmond ezek-

nek a következtetéseknek Št'astná és Sobotka, akik szerint a reformok a szülések időzítésére gyakorolt hatáson kívül számottevő eredményt nem hoztak. A szülések közötti idő lerövidülését tehát mindkét tanulmány megállapítja, ezen túlmenően viszont az utóbbi rövid távon elenyészőnek, hosszú távon pedig hiányzóknak találta a gyermekszám-növekedés valószínűségében bekövetkezett változásokat.

Ausztriában a csökkenő gyermekvállalási kedv ellensúlyozására az elmúlt két évtizedben négy fontos reformot vezettek be. Elsőként 1990-ben módosították a szabályozást annak érdekében, hogy az a termékenység növekedjen. 1996-ban ezekből némileg visszavettek, 2002-től a gyermeknevelési támogatást függetlenítették a korábbi munkaviszonytól, végül 2008-ban tovább lazították az igényelhető szabadság időtartamán.

Ausztriában a családpolitika kételemű: a gyermekszülési szabadság (maternity leave) 16 hetes, a 8-8 hét szülés előtt és után vehető igénybe, ezt követően pedig a kisgyermekes szülő gyermeknevelési szabadságot (parental leave) vehet ki. A szülési szabadság során az anya az előző negyedévi fizetésének átlagát kapja, a gyermeknevelési szabadság feltétele azonban a szülést megelőző két évben legalább 52 hetes munkaes biztosított jogviszony. A gyermeknevelési szabadság (GySz) biztosítja a nő szülés előtti munkahelyét, a támogatási összeg pedig 1990-ben hozzávetőlegesen havi 340 euró volt (ez akkori körülmények között a bruttó medián női keresetek 31%-át jelentette).

1990. július elsejével kezdődően az addig 1 éves GySz-t két évre hosszabbították. A reform azonban nemcsak a jelenlegi gyermek után járó szabadságot érintette, hanem implicit módon az esetlegesen soron következőre is hatott. Amennyiben ugyanis 1990. júliusa előtt az anya az előző gyermek 15,5 hónapos koráig megszülte második gyermekét, a GySz automatikusan újabb egy évvel meghosszabbodott. 1990. júliusával kezdődően a 2 évesre hosszabbított GySz nemcsak az első gyermekkel való otthonmaradás időszakát nyújtotta meg, hanem a további egy évvel egyszersmind azt is lehetővé tette, hogy amennyiben a nő az előző gyermek születésétől számított 27,5 hónapon belül újabb gyermeket vállal, munkába való visszatérés nélkül is igényelheti a GySz automatikus meghosszabbítását újabb két évre.

1996 júliusától a GySz-t az addigi két évvel szemben 18 hónapra csökkentették, és az automatikus meghosszabbításra lehetőséget adó időszak is 21,5 hónapra rövidült a korábbi hat évben érvényes 27,5 hónap helyett³. A munkahely védelme továbbra is 2 évig volt érvényes.

2002 januárjában a GySz-rendszert két elemre bontották: egyrészt a korábban munkaviszonnyal rendelkező nők továbbra is védett munkahellyel összekapcsolt gyermeknevelési támogatást kaptak, másrészt pedig az éves 14 600 eurós jövedelmi szint alatt élő nők alanyi jogon jutottak gyermeknevelési támogatáshoz. Más szóval, ennek juttatását függetlenné tették a korábbi munkaerő-piaci helyzetétől. A havi támogatás a gyermek 30 hónapos koráig járt, ha azt csak az egyik szülő vette igénybe, vagy 3 évig, ha mindkét szülő kivette a részét a gyermeknevelési szabadságból. Tekintettel arra, hogy mindkét esetben a munkahely garانتálása továbbra is két éves időtartamú volt, ezt a megnefelelést a GySz időtartam 2008-as fellazításával oldották meg.

³ Pontosabban csak abban az esetben maradt meg a korábbi 2 év, ha ennek az utolsó hat hónapját a pár másik tagja (jellemzően az apa) igényelte.

Bár a vizsgálat kiindulópontját képező kutatási kérdések hasonlóak, a felhasznált empirikus adatok, valamint az alkalmazott elemzési eljárás is különbözik a két tanulmányban.

Lalivé és Zweimüller elemzésüket kizárólag a magánszektorban alkalmazott, és legalább egy gyermeket már szült nőkre korlátozták azzal a céllal, hogy a második és magasabb paritású gyermekek megszületésének valószínűségét, valamint ennek reform okozta változását elemezzék. Empirikus adataik az ún. ASSD-adatbázisból származtak: az Austrian Social Security Database csak a versenyszférában dolgozókra vonatkozó információkat tartalmazza. Az adatforrás leglényegesebb hiányossága az, hogy az csak az első privátszektorban történt munkavállalás utáni gyermekszületeket rögzíti. Ha tehát valaki például első gyermekét állami alkalmazottként szülte, s csak ezt követően vált egy magánvállalat dolgozójává, az elemzés csak az ezt követő termékenységgel számolt. Ugyanez az oka annak, hogy a vizsgált gyermekeknek csak a relatív, és nem az abszolút sorszáma (paritása) állapítható meg. A vizsgálatba azokat a propagatív korú (15–45 év közötti) nők kerültek be, akik első gyermeküket 1985-ben, 1987-ben, 1990-ben, 1993-ban vagy 1996-ban születték, és a kutatók az esetleges újabb gyermekvállalást, a munkába való visszatérést, a foglalkoztatottság hosszát, valamint a jövedelemszint alakulását elemezték 2000-ig.

Št'astná és Sobotka olyan ausztriai illetőségű nők egyéni szülési adatait vizsgálták, akik 1989 januárja és 2007 decembere között születték meg első, második vagy harmadik gyermeküket. Az elemzés során – az előzővel ellentétben – adott volt mind a születés pontos dátuma, mind pedig a gyermek paritása. A vizsgálat során a szerzőpáros az első- és másodparitású kohorszok termékenységi magatartását vizsgálta havi bontásban annak feltérképezése végett, hogy miként hatott termékenységi és munkaerő-piaci döntéseikre az 1990-es, 1996-os és 2002-es reform.

Az 1990-es születésöszönző reform hatásainak megragadása céljából Lalivé és Zweimüller a második vagy magasabb paritású gyermeküket 1990 júniusában és júliusában szült nők adatait hasonlították össze. A termékenységre gyakorolt hatásokat 0–36 hónapos rövid és 37–120 hónapos hosszú távú perspektívában ragadták meg. Emlékeztetőül, a GySz meghosszabbítása elméletileg két csatornán keresztül fejti ki hatását: egyrészt ösztönzőleg hat a fizetett GySz egyről két évre növelése⁴, másrészt pedig az a tény, hogy automatikusan igényelhető a GySz meghosszabbítása a soron következő gyermek után, amennyiben az előző GySz leteltével megszületik⁵. Más szóval, a két gyermek születése közötti kötelező munkavállalás immár nem feltétele az újabb GySz-nek, és jelentősen, 12 hónappal hosszabbodik az automatikus meghosszabbítás ideje.

Lalivé és Zweimüller rámutatnak, a meghosszabbított GySz-t átlagosan 85%-ban vették az anyák igénybe: míg az előző szabályozás szerint rendelkezésükre álló 10 hónapból korábban átlagosan 9-et töltöttek otthon gyermekükkel, a július elseje után kivéhető 22 hónapból átlagosan 9-et igényeltek. Elemzésükben különválasztják a jelenlegi, valamint a soron következő gyermek után járó GySz-meghosszabbítás hatásait. Az 1990 júliusában vagy azt követően szült gyermekek után járó 2 éves GySz, számításaik szerint, átlagosan 5%-kal növelte azoknak a nőknek a számát, akik feltételezhetően a

⁴ A jelenlegi gyermek után járó GySz meghosszabbításának hatásait a szerzők *Jelenlegi gyermek GySz-hatásának* („*Current-Child PL [Parental Leave] Effect*”-nek) nevezik.

⁵ A soron következő gyermek után járó GySz meghosszabbításának hatásait az ún. *Jövő gyermek GySz-hatása* („*Future Child PL [Parental Leave] Effect*”).

reform hatására újabb gyermeket vállaltak az előző születése utáni 3 évben. Tíz éves távlatban a gyermekszám-növekedés valószínűsége további 3%-os növekedést mutatott. Ez az emelkedés leginkább az előző gyermek születése utáni 22–25. hónapokra koncentrálódott, vagyis arra az időszakra, amelyben a reformnak köszönhetően lehetőség volt a GySz automatikus meghosszabbítására. Annak a gyermekszám-növelő hatása, hogy a második vagy annál magasabb paritású gyermek után is 2 év GySz igényelhető, rövid távon további 7%-os növekedés volt. Mi több, az eredmények arra is következtetni engednek, hogy a GySz meghosszabbítása kellően „értékes” volt ahhoz, hogy a rövidtávon előidézett termékenységnövekedés hosszú távon is fennmaradjon. A szerzők érvelése szerint az időzítésben, azaz a két gyermekvállalás közötti időtartam lerövidülésében az is szerepet játszik, hogy a 27 hónapos automatikus megújítási lehetőség sokkal kivitelezhetőbb – biológiai és egyéb szempontból –, mint a korábbi 15 hónapos.

Št’astná és Sobotka eredményei szerint az 1990-es reform mindenekelőtt a svéd családpolitikában létező „gyorsasági jutalomként” („speed premium”) hatott. Már az 1990. júliusi szülési kohorszokkal kezdődően megfigyelhető volt az az erőteljes törekvés a nők körében, hogy a meghosszabbított GySz-t minél teljesebben kihasználják, ami rövid távon a második- és harmadik-gyermekszülések ugrásszerű növekedéséhez vezetett. A szerzők tehát azt állítják, a módosításoknak elsősorban *időzítésbeli* következménye volt. Az első gyermek 21–26. hónapos korában megszült második paritású gyermekek aránya 40%-kal emelkedett, ezt a növekedést viszont a 15–20., valamint 31–44. hónapos intervallumokban regisztrált csökkenés jelentős mértékben kompenzálta. Kérdés azonban, hogy a reform okozta változások mennyire voltak tartósak. Št’astná és Sobotka elemzésükben arra jutottak, hogy a növekedés legfőljebb 3 éves perspektívában maradt fenn, hosszabb távon (5–10 éves távlatban) a gyermekszám-növekedés valószínűsége nem bizonyult tartósnak. Bár hosszabb távú hatásról nem beszélhetünk sem az 1990-es, sem pedig a 2001/2002-es családpolitikai reform kapcsán, ez utóbbi alkalommal megfigyelhető az első gyermek-születési arány kismértékű és korlátozott idejű növekedése.

A családpolitikai intézkedések, illetve a szabályozás módosulása mind a szülést megelőző jövedelmi szint, mind pedig a munkavégzés (szellemi vagy fizikai) jellege szerint differenciált módon hat a termékenység alakulására. Lalive és Zweimüller azt találták, hogy a 2 év utáni automatikus GySz-meghosszabbítás vonzóbbnak minősült az alacsonyabb jövedelműek számára, és ez hosszú távon is nagyobb termékenységnövekedéshez vezetett.

A GySz 24-ről 18 hónapra történt lerövidítése nem idézett elő születési aránybeli változásokat, s e tekintetben nincsen lényeges eltérés a két tanulmány következtetései között. A jelek szerint nem fordította vissza az 1990-es reform hatására megnövekedett, 3 éves távlatban mért termékenységnövekedést. Volt viszont időzítésbeli következménye az 1996-os módosításnak: 3%-kal megnövekedett az előző gyermek 22 hónapos koráig vállalt következő gyermekek aránya, és csökkent a szülések aránya a 23–28. hónapok közötti intervallumban.

A gyermekevelési szabadság női foglalkoztatásra és jövedelemszintre gyakorolt hatásával csak Lalive és Zweimüller tanulmánya foglalkozik. A GySz időtartamának változása a nők státusa (fehér- vagy kékgalléros, illetve szülés előtti jövedelmi szint) szerint differenciáltan hat a szülés utáni munkába való visszatérésre, a foglalkoztatottság időtartamára és a jövedelemre.

Megállapítható, hogy a GySz meghosszabbítása erőteljesen hatott mind rövid-, mind hosszútávon. Míg az 1 éves GySz idejében a szülést követő 3 évben az anyák 62%-a ment vissza dolgozni, ez az arány 3 éves távlatban a GySz 2 évvé válása után 52%-ra csökkent. Hosszú távon, a 2 éves GySz hatására 3%-kal nőtt (15%-ról 18%-ra) azoknak az aránya, akik 10 év alatt sem tértek vissza a munkaerőpiacra. Ezzel ellentétben a nők éves munkaviszonyban töltött idejének hosszát sem rövid-, sem hosszútávon nem befolyásolták a GySz időtartamának módosulásai. A szülés utáni 3 évben átlagosan mintegy 3%-kal csökkent azoknak a nőknek a jövedelme, akik 2 éves GySz-re voltak jogosultak, szemben az 1 éves rendszerben szült anyákkal. Ez a különbség viszont kiegyenlítődőtt, sőt, némileg meg is fordult a 4. évtől kezdődően. A soron következő gyermek után járó GySz-hosszabbítás átlagosan 1,5 hónappal rövidítette meg legfőljebb 3 éves perspektívában a munkaviszony időtartamát

Az igényelhető fizetett szabadság 1996-os lerövidítése az előzőekkel ellentétben mindhárom tekintetben hatott az anyák munkaerő-piaci helyzetére: 5%-kal növelte az első 3 évben a munkába való visszatérés valószínűségét, 0,7 hónappal növekedett évi viszonylatban a munkavégzés hossza, és átlagosan napi 3 euróval nőtt a nők keresete a gyermek 3 éves koráig.

Míg a munkába való (szülés utáni) visszatérésben átlagosan 10%-os visszaesést regisztráltak az 1990-es reformot követően, az 1990 júliusa után szült alacsonyabb jövedelmű nők fele, a magasabb jövedelműek 63%-a tért vissza a szülést követő 3 évben dolgozni. A gyermekvállalás utáni eltérő jövedelemszintek minden valószínűség szerint a szülés előtti állapotok folyományának tekinthető. A GySz meghosszabbítása erőteljesebb munkapiactól való távolmaradást generált a fehérgalléros nők körében kékgalléros társaikhoz viszonyítva.⁶ Hasonlóan, rövid távon erőteljesebben csökkentette a meghosszabbított GySz a fehérgalléros nők körében mind a jövedelmet, mind pedig a munkavégzés hosszát.

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a családpolitikai változások elemei közül a juttatás összege leginkább az alacsonyabb jövedelmű nőket szólítja meg, és az ő körükben generál erőteljesebb változásokat, elsősorban a termékenység terén. A fehérgalléros nők számára, bár az ő esetükben a pénzbeli juttatás helyettesítési aránya alacsonyabb, inkább a munkahely megőrzésére nyújtott garancia számottevőbb.

Geambaşu Réka

LAROQUE, G. – SALANIÉ, B.: Does Fertility Respond to Financial Incentives? (Reagál a termékenység a pénzbéli ösztönzésre?) *IZA Discussion Paper No. 3575* June 2008 <http://ftp.iza.org/dp3575.pdf>

Vannak közgazdászok, akik kapcsolatot tételeznek fel a termékenység és a gyermekvállalás pénzbéli ösztönzése között (pl. Becker és mások a 'New Home Economics' közgazdasági irányzatából). A legtöbb ország családpolitikai juttatásai ugyanakkor nem számolnak ezzel a feltevéssel, és céljuk nem a termékenység befolyásolása, hanem egy életszínvonal-minimum biztosítása a gyermekek és családok számára. De ismerünk példákat a termékenységet tudatosan növelni törekvő családpolitikai intézkedésekre is.

⁶ A reform hatására 14%-kal több fehérgalléros és csak 9%-kal több kékgalléros nő nem ment vissza dolgozni az első 3 évben.

Ilyen volt például Franciaországé az 1930-as évek végén. Később Svédországban és a kanadai Quebec tartományban volt ilyen törekvés, majd a közelmúltban Németországban és Oroszországban vezettek be a termékenységet a reprodukciós szint felé közelíteni hivatott intézkedéseket.

Többféle kísérlet történt már az ilyen intézkedések termékenységre gyakorolt hatásának mérésére. Egyes tanulmányok több országot hasonlítottak össze. Ezeknek olyan sok tényezőt kellett figyelembe venniük, és olyan erős leegyszerűsítésekkel kellett élniük, hogy emiatt az eredmények nem tűnnek túl megbízhatónak. Mások egy-egy ország „természetes kísérleteit” elemezték, vagyis olyan eseteket, amikor szoros kapcsolat mutatkozott valamely családi juttatás változtatása és a termékenység változása között. Az egyik ilyen tanulmány következtetése szerint a kanadai Quebecben az 1990-es években volt olyan családi juttatás, amely növelte a termékenységet. Az ott élő nők termékenységét Kanada más részein élő hasonló helyzetű nők termékenységével hasonlította össze. A szerzők hiányolják utóbbi tanulmányban, hogy nem tudott becslést adni az ár-rugalmasságra (elaszticitásra), vagyis nem mutatta ki, hogy a juttatás adott mértékű növelése mekkora termékenység-növekedést okozna. Több más példa is említhető, amelyek az USA bizonyos jóléti juttatásainak a termékenységre gyakorolt hatását vizsgálták. Mint idézik, egy másik tanulmány pedig kimutatta, hogy Franciaországban az APE (az ottani GYES) kiterjesztése 1994-ben a második gyermekekre is (korábban ez csak a harmadik vagy magasabb sorszámú gyermek után járt) legfeljebb 20%-ban felelős a termékenység ezt követő növekedéséért.

A tanulmány szerzői a gyermekvállalási magatartást tanulmányozzák a mikro-ökonomia eszközeivel. Olyan francia nők viselkedését hasonlították össze, akiknek keresete, vagy a férjük, partnerük keresete eltérő, de helyzetük minden más szempontból azonos. Azért Franciaországot választották, mert a családpolitikája bőséges (a GDP mintegy 0,8%-át jelentik a rá jutó kiadások), mert ezt ismerik a legjobban, és mert komplex, összetett rendszer, tehát kellő alapot nyújt a tanulmányozásra. Az 1997-es, 1998-as és 1999-es francia munkaerő-felmérések adataival dolgoztak. Kizárták az elemzett esetek közül azokat a nőket, akik köztisztviselők vagy 40 évesnél idősebbek, vagy tanulmányaikat kevesebb, mint 2 évvel a felmérés előtt fejezték be. Csak a Franciaországban, francia állampolgárként született nőket vették figyelembe. Az e két utóbbi kritérium valamelyikének meg nem felelő, azaz bevándorló nők teszik ki Franciaországban a termékeny korú nők 9%-át, de évente a születések mintegy 13%-a tulajdonítható nekik. A magasabb arány oka részben a bevándorló nők sajátos kormegoszlása, részben pedig az, hogy a bevándorló férfiak várnak feleségeikre, és amikor végre együtt vannak Franciaországban, akkor döntenek a gyermekvállalás mellett. A serdülőkoruk előtt Franciaországba került bevándorló nők termékenysége ugyanakkor alig haladja meg a francia átlagot. Mindenesetre így a bevándorolt nők termékenységét meglehetősen más tényezők alakítják, mint a francia születésűekét. Csak az első, második és harmadik gyermekek születését vonták be az elemzésbe, és csak olyan nőket, akik házastárral vagy partnerrel éltek. Ugyanis a bevándorlókhöz hasonlóan a nagycsaládosokra és a csonka családokra is sajátos demográfiai viselkedés a jellemző. Így 16 891 esetük maradt (ennyi nőt vettek számításba), ezen belül pedig 2617 gyermekszületéssel számolhattak a megfigyelt időszakban.

Hasznossági függvényekből kiindulva esélyeket számoltak és logit-, binomiális-, esély-, illetve diszkrét esély-modellt alakítottak ki. (A tanulmány módszertani jellegű, jelentős részét matematikai-statisztikai prezentáció teszi ki.)

Számításaik egyik eredménye, hogy míg a gyermektelen nőknél csökkenti a munkavállalás valószínűségét a férj magasabb keresete, a kisgyermekes nőknél növeli. Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy a plusz jövedelem növeli a fizetős, privát gyermekgondozási szolgáltatás igénybevételének lehetőségét, ez pedig a női munkavállalását.

Azt találták, hogy a második gyermek születését nagy átlagban nem befolyásolja pozitívan a család anyagi támogatása, a harmadik gyermekét viszont erősen. Az első gyermekét is pozitívan befolyásolja, de csak 30 éves kor alatt. A magasabb iskolai végzettségű és gyermektelen, 30 éves kor alatti nők gyermekvállalását még inkább elősegítette az anyagi támogatás, mint az ugyanilyen korú alacsonyabb iskolai végzettségűekét. A szerzők ezt meglepőnek találták. Ugyanez volt a helyzet a harmadik gyermekek születésével kapcsolatban, az anyagi támogatás hatása itt is nagyobbak bizonyult a magasabb iskolai végzettségű nőknél. Az anyagi ösztönzők termékenységi döntésekre gyakorolt hatása szignifikáns volt. Számításaik szerint ha az egy újszülött gyermek után járó anyagi támogatást havi 150 euróval növelnék, az 2,2 ponttal, azaz mintegy 14%-kal (az addigi szintet 100%-nak tekintve) növelné a termékenységet. A gyermekvállalás kis mértékben (az addigi szintet 100%-nak tekintve mintegy 1%-kal) csökkentené a női munkavállalást. Ennek a plusz támogatásnak a költsége az államháztartás szempontjából a GDP mintegy 0,3%-át jelentené. Ha a támogatást csak a munkaviszony megszakításának feltételével lehetne igénybe venni, akkor 14% helyett csak mintegy 10%-kal nőne a termékenység.

Tárkányi Ákos

OHINATA, A.: Fertility Response to Financial Incentives Evidence from the Working Families Tax Credit in the UK (Pénzügyi ösztönzőkre adott termékenységi válasz. Eredmények a 'dolgozó családok adókedvezménye' kapcsán az Egyesült Királyságban.) *Warwick Economic Research Papers No. 851*. 2008.

Nagy Britanniában 1999 októberében került bevezetésre a 'Dolgozó Családok Adókedvezménye' nevű juttatás (Working Families Tax Credit, továbbiakban WFTC), amely a korábbi Családi Kedvezmény (Family Credit) nevű juttatást váltotta fel, ám annál több szempontból is jóval bőkezűbb volt.⁷ Az intézkedéscsomag fő célja a gyermekes családokban a szülők munkaerőpiacra történő visszatérésének ösztönzése, szegénységi kockázatok csökkentése. Az intézkedéscsomag legfontosabb elemei, összevetve a korábbi, hasonló célú családi kedvezménnyel a következők voltak:

– Azon alacsony jövedelmű családoknak járt, ahol legalább az egyik szülő heti 16 óránál többet dolgozik (a gyermekek száma, kora és a jövedelem függvényében). További plusz kedvezmény járt, ha legalább egy szülő heti harminc óránál többet dolgozik. A maximális adókedvezmény összege a korábbi támogatáshoz képest jelentősebben emelkedett.

– A kedvezmény maximális összege meghatározott jövedelmi küszöbig járt, ez a küszöb emelkedett háztartásonként, heti nettó £79-ről £90-ra az új intézkedések következtében. Ezen túl csökkent a levonás mértéke is a jövedelmi küszöb elérése esetén (70-

⁷ A WFTC 2003 áprilisáig létezett, amikor is a 'Working Tax Credit and Child Tax Credit' felváltotta.

ről 55 százalékra). Bizonyos jövedelem felett már egyáltalán nem járt a kedvezmény, ám ennek a határnak az összege is megemelkedett.

– Bevezetésre került egy korábban nem létező támogatás, mely akkor volt adható, ha mindkét szülő dolgozik legalább heti 16 órát (az egyedülálló szülőknek, akik jogosultak voltak a WFTC többi elemére, automatikusan járt ez a támogatás). Ez az elem a regisztrált gyermekgondozási intézményekben a költségek 70%-át megtérítette a szülőknek (egy gyerek esetén max. havi £100, két, vagy több gyerek esetén max.£150 lehetett a támogatás összege).

Összességében a kétkeresős háztartásokban nőtt meg jelentősebben a támogatások összege a régi rendszerhez képest, az egykeresős családok esetében kisebb volt a növekedés mértéke.

Az intézkedéscsomag nem szándékolta hatása lehet, hogy befolyásolhatja az érintett családok gyermekvállalási döntéseit, hiszen a gyermekvállalás- és nevelés költségei a korábbiakhoz képest nagyobb mértékben támogatásra kerültek. Pozitív hatás többek között azért is volt várható, mert Nagy Britanniában szembesülnek a szülők európai összehasonlításban az egyik legmagasabb intézményes gyermekgondozási költségekkel, ennek jelentős támogatására – mely az intézkedéscsomag új eleme – tehát erőteljes termékenységnövelési válaszreakció remélhető az érintett családok részéről. Az azonban, hogy ez a hatás valójában megfigyelhető-e – az intézkedések munkaerő-piaci hatásaival szemben, melyet már többen vizsgáltak – eddig csak szórványosan került a kutatók górcső alá. Ezért a tanulmány tárgyát az intézkedéscsomag termékenységre gyakorolt hatásának vizsgálata képezi. A szerző nemcsak az első /következő gyermek megszületésének esélyét és annak változását vizsgálja, hanem a szülések időzítésére gyakorolt hatásokat is (feltételezve, hogy az egyes gyermekszületések közötti idő csökken). A várt pozitív termékenységi válaszok esélyét azonban csökkentti az – ahogy a szerző a hipotézisekben meg is fogalmazza –, hogy a támogatás hozzáféréseinél a jövedelmi küszöbök növelése, magasabb jövedelem esetén a levonások mértékének csökkentése, valamint a kétkeresővé válás magasabb pénzügyi ösztönzése a magasabb munkaerő-piaci jelenlét felé hat. A pozitív munkaerő-piaci hatások azonban növelhetik a gyermekvállalás használati költségét, és ezért csökkenthetik a gyermekvállalás esélyét.

A tanulmány a 'különbség a különbségekben' becslés (difference –in-differences estimator) módszerét használja, mely módszer a vizsgált intézkedések hatásait úgy próbálja feltérképezni, hogy az érintettek csoportjának viselkedését egy olyan kontrollcsoporttal veti össze, amelynek a tagjait nem érintették az adott intézkedések, ám meghatározó attribútumaikat tekintve igen hasonlóak az intézkedések által érintett csoport tagjaihoz képest. A kontrollcsoport megfelelő definiálása képezi az ilyen jellegű tanulmányok egyik fő módszertani problémáját, és egyben jelenti sok esetben a korlátait is. Mivel a WFTC-hez való hozzáférés a háztartások jövedelmi szintjének függvényében került meghatározásra, a minta jövedelem-nagyság szerinti szétosztása az intézkedések által érintett és nem érintett csoportokat eredményez (a kontrollcsoport így szükségképpen a magasabb jövedelműekből fog állni). A további gyermekvállalás esélyének becsléséhez a szerző probit modellekkel, az időzítés becslésekor 'random effect' probit modellekkel dolgozik. Mivel az intézkedések egyidejűleg befolyásolhatják a termékenységet és a munkaerő-piaci jelenlétet, utóbbi pedig a családok jövedelmi helyzetének változásán keresztül szintén determinációs kapcsolatban áll a termékenységgel, ezért a modellek specifikálásakor a szerző a háztartásoknak az intézkedéscsomag bevezetése előtti jövedelmére vonatkozó információkat használja proxiként az 1999 utáni

jövedelmi adatokhoz. Hasonló a helyzet a családi állapottal is, mely szintén összefügg a termékenységgel és változhat az idő folyamán (pl. egy nő, ha teherbe esik, nagyobb eséllyel létesít ezután stabil párkapcsolatot), így a torzítások elkerülése végett a szerző a 1995-ös évre vonatkozó családi állapot változót használja. Ezt lehetővé teszi a használt panel-adatbázis, amely nem más, mint a Brit Háztartáspanel 1995-től 2002-ig tartó periódust magába foglaló 5–13. hulláma.⁸

A modellekbe a szerző a klasszikus változókon túl (kor, etnicitás, iskolázottság, jövedelem, családi állapot, régió, lakhatási viszonyok) olyan érdekes változókat is bevesz, mint azt, hogy van-e már a családban fiú, vagy két különböző nemű gyermek. Mivel az iskolázottság, iskolai részvétel is nagyban befolyásolhatja a termékenységi viselkedést, a szerző az érintett és a kontrollcsoportok e szempont szerinti standardizálására törekedve külön vizsgálatokat végez egy-egy szűkebb kontroll és érintett csoportok esetén, hasonló iskolai végzettségűeket válogatva le. Ezenkívül lefuttatja a modelleket úgy, hogy 1999-nél bontja a vizsgált periódust az intézkedéscsomag előtti és utáni időkre, valamint úgy is, hogy a 2000-es év az elválasztó.

Az eredmények azt támasztják alá, hogy az egyedülálló nők esetében az intézkedés hatására csökkent a gyermekszülés esélye (az első gyermek esetén 2, a második esetén 6, a harmadik esetén 3 százalékponttal), valamint minden egyes paritáson nőtt a gyermekszülések közötti intervallum hossza. A partnerkapcsolatban élő nők esetén vegyes a kép: itt szintén nem tapasztalhattunk pozitív reakciót a gyermekszülések esélyét tekintve, s különösen az első gyermek megszületése esetén, amelynek valószínűsége csökkent az intézkedések hatására a modellek szerint (a második és harmadik gyermek esetén nem szignifikánsak a hatások). Ám a partnerkapcsolatban élő nők esetén erőteljes pozitív hatást tapasztalható az időzítésben, a legerőteljesebben abban, hogy második gyermeküket gyorsabban szülik meg az anyák. Összességében a modellek szerint az intézkedéscsomag gyenge termékenységösztönző hatással bírt, s ezen eredmények a tanulmány szerzőjét is meglepték (számottevő hatás a partnerkapcsolatban élők esetén az időzítésben volt megfigyelhető, ami viszont nem jelent hosszú távú termékenységnövekedést).

Az eredmények értékelésénél természetesen figyelemmel kell arra lenni – ahogy arról már volt szó –, hogy az adott intézkedés, illetve más makro-hatások elkülönítése nem lehetséges, és nem tudhatjuk, hogy ezek a másfajta makro-hatások ugyanezen csoportokra hogyan hatottak. A paneladatok elemzésekor és az eredmények interpretálása során azonban arra is figyelni kell, hogy a mintatagok öregszenek, s ez az öregedési hatás szintén nagyban befolyásolhatja a termékenységi döntéseket. Elképzelhető, hogy az öregedési hatás máshogy alakul a kontroll és az érintett csoportban (pl. idősebb korban kezdenek el szülni a kontrollcsoport tagjai, de a két csoport eltérő jövedelmi helyzete miatt önmagában is különbözhet termékenységi magatartásuk).

Ignits Györgyi

⁸ A szerző foglalkozik azzal, hogy a vizsgált időben más jóléti intézkedések is érintették a WFTC által érintett csoportokat vagy azok egy részét, s természetesen ezek hatásait nem lehet egymástól elkülöníteni. A WFTC nagyságrendje és az érintettek széles köre alapján azonban a legjelentősebb volt, így a hatásokat jórészt ennek az intézkedéscsomagnak a számájára írhatjuk.

STROPNIK, N. – ŠIRCELJ, M: Slovenia: Generous family policy without evidence of any fertility impact. (Szlovénia: Nem igazolja kutatási eredmény, hogy a bőkezű családpolitika hatott volna a termékenységre.) *Demographic Research* 26, vol 19, 1019–1058, 01 July, 2008.

<http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/26/DOI:10.4054/DemRes.2008.19.26>

A tanulmány első része bemutatja Szlovénia társadalmi és demográfiai vonásainak alakulását, főként az 1990 utáni időszakra koncentrálva.

Az ország szuverén államként 1991-ben jött létre, amikor kivált Jugoszláviából. Súlyos gazdasági visszaesés jellemezte az 1980-as évek végét és az 1990-es évek elejét. Kialakult egy jelentős mértékű munkanélküliség, és ennek elkerülésére nagyarányú volt a tömeges nyugdíjba vonulás.

Szlovénia népessége az 1960-as évekig a természetes szaporodásból fakadóan növekedett. Az 1970–80-as években egyre nagyobb szerepet játszott a Szlovéniába irányuló jugoszláv belső migráció. 1992–97-ig csökkent a népesség, majd a migrációnak köszönhetően újra növekedésnek indult. A születések éves száma már a szocialista időszakban, az 1980-as években csökkent – az 1980–2004 közötti időszakban összesen 42%-os csökkenés történt e téren.

A gyermektelenség ugyanakkor nem különösebben jellemző Szlovéniában. Míg a 20. század első felében 20% körüli volt az aránya, az utóbbi évtizedekben sosem haladta meg a 10%-ot. A termékenység fordítottan arányos az iskolai végzettséggel.

A teljes termékenységi arányszám az 1980-as években 2,1 körüli szintről 1,5-es szintre csökkent, majd a '90-es években 1,3 körülire (bár az abszolút mélypontját 1,2-del érte el). A 2000 utáni éveket alacsony szintű stagnálás jellemezte. Különböző előrebecslések (az Eurostaté és másoké) feltételezik, hogy később (2020-ra vagy 2050-re) az arányszám újra elérheti az 1,5-es szintet (mert a feltevések szerint a viszonylag idősebb, 27 vagy 30 év feletti nők termékenysége nőni fog). Az egyik előrebecslés szerint a 65 évesek és idősebbek aránya 2003-tól 2050-ig 15-ről 30%-ra nő majd, a legalább 80 éveseké pedig 3-ról 10%-ra.

Elterjedt a születéskorlátozó módszerek használata az utóbbi évtizedekben Szlovéniában. Az 1995. évi FFS vizsgálatban a pároknak csak 10% mondta, hogy nem használnak semmilyen módszert. 2004-ben a tablettát volt a legnépszerűbb, a spirál visszatorzulóban volt, óvszert kevesen használtak. Az abortusz a fogamzás utáni 10 hétig engedélyezett. A születésszámmal párhuzamosan, de annál még nagyobb mértékben a teljes abortusz arányszám is csökkent az utóbbi évtizedekben, az 1982-es 1,6-ről a 2004-es 0,4-re. Ez az egyéb születéskorlátozó módszerek elterjedésének hatását mutatja.

Szlovéniában nagyon magas a női munkavállalás, 2005-ben a 25–49 év közötti nők között 90,2% volt az aktív aránya. A nők zömmel teljes munkaidőben dolgoznak. A gyermekük születését követő egy év fizetett gyermekgondozási szabadság után általában újra munkát vállalnak. A rész munkaidő ritka. 2005-ben a 15–64 éves foglalkoztatottak 51%-ának volt lehetősége legalább napi egy órával lerövidítenie a munkaidejét családi okból. 30%-nak ritkán, 19%-nak soha nem volt ilyen lehetősége. Nehezíti a munkavállaló szülők helyzetét a munkaadók negatív hozzáállása is.

A '90-es évek elején még magas arányú (9%-os) munkanélküliség fokozatosan mérséklődött, 2000 után már csak 6% körül volt. A 25 év alattiak közötti ifjúsági munka-

nélküliség 14%-os aránya 2004-ben viszont még mindig magas volt. A megélhetés hiánya a fiatalok egy része számára bizonyára akadályozza a családalapítást.

2004-ben a 25–54 évesek között a férfiak 16%-ának volt felsőfokú végzettsége, míg a nők 24%-ának. Ez azt is mutatja, hogy a huszoneves fiatalok, és közöttük is különösen a nők jelentős része felsőoktatási intézmény hallgatója. A főiskolai vagy egyetemi tanulmányok a diákok egy részénél sokáig elhúzódnak. 2005-ben a nappali tagozatos hallgatók 42%-ánál 7 évig vagy tovább tartott a képzés. Mivel kevés az ösztöndíj, a diákok gyakran kénytelenek tanulmányaik közben dolgozni is, ez pedig csökkenti a tanulásra fordítható időt, és lassítja az iskola elvégzését. A diákok általában szüleiktől függenek anyagilag, és velük laknak egy háztartásban. Gyakori, hogy nemigen képesek még önálló életet kezdeni és így nem vállalkoznak családalapításra. A felsőoktatási tanulmányok tehát a termékenység visszaesésének egyik lényeges tényezőjét jelenthetik, és részben arra is magyarázatot adhatnak, hogy miért a felsőfokú végzettségűek között volt a legnagyobb különbség a vágyott és a tényleges gyermekszám között Szlovéniában.

Különböző felmérések eredményei arra mutatnak, hogy Szlovéniában a fiatalok korábban is gyermeket vállalnának, ha két alapvető vágyuk – megfelelő lakáskörülmények és stabil állás – teljesülése biztosítva lenne. Ezeknek a megteremtése sokáig eltart, de mindenképpen törekednek rá, mert olyan társadalmi normákat érzékelnek, amelyek szerint ezek a gyermekvállalás alapvető feltételei közé tartoznak. Az ezek megvalósítására törekvés közben viszont megtapasztalják, milyen nehéz a gyermekvállalást összeegyeztetni a munkavállalással, illetve hogy gyermekvállalás miatt még a munkájukat is elveszíthetik. Valószínűleg ezek a tényezők a gyermekvállalási tervek megvalósulásának akadályai.

Szlovéniában nehéz a lakáshoz jutás a fiatalok számára. Nincsenek megfelelő lakáskölcsönök, kevés a bérlakás és a szociális bérlakás. Mind a felsőoktatási tanulmányok, mind a munkanélküliség akadályozhatja a fiatalokat megfelelő lakás megszerzésében. Ilyen okok lehetnek a háttérben annak, hogy míg az 1960-as születési kohorsz 30 éves korára már 90%-ban elhagyta a szülői házat, 2002-ben a 30 éveseknek csak a 70%-ára volt jellemző ugyanez.

A magukat vallásosnak tekintők befejezett termékenysége bár csökkenő, de a népesség átlagánál magasabb volt a nők 1927–1966-os születési kohorszaiban. Szlovéniában a lakosság többsége katolikusnak vallja magát. A magukat katolikusnak vallók termékenységi átlaga 23%-kal magasabb volt a nem vallásosakénál, bár az utolsó kohorszokban már náluk is a reprodukciós szint alá süllyedt. A katolikusok magasabb termékenységének oka az lehet, hogy a katolikus egyház nagyra értékeli a család intézményét.

A 2000-es PPA felmérés adatai szerint az emberek a gazdasági válságot, munkanélküliséget, nem megfelelő lakáskörülményeket, nehéz lakáshoz jutást és a gyermeknevelés magas költségeit tartották a gyermekvállalás fő akadályainak. Ugyanakkor tény, hogy Szlovéniában a jómódú és megfelelő lakással rendelkező embereknek is általában csak egy vagy két gyermekük van. Volt olyan kutató, aki arra következtetett, hogy az országban a termékenység döntően nem az anyagi körülményeken múlik, hanem az értékeken és normákon, a fiatalok számára adott mintákon és eszményeken. A szerzők ehhez hozzátesszik, hogy felsőfokú végzettségű nők esetében a szakmai életút illetve karrier megtörésének kockázata is a gyermekvállalás akadályá.

Szlovéniában egyre nagyobb figyelmet kelt az ország demográfiai helyzetének hosszú távú alakulása. 2020-ig kiöregszik a gyermekvállalási korból az utolsó nagy

létszámú kohorsz, a következő fiatalabb, kisebb létszámú nemzedékek pedig várhatóan nem lesznek képesek megállítani a népességfogyást, még valamivel nagyobb termékenység esetén sem. Olyan mértékű migrációs többlet sem várható, amely pótolná a hiányt. Így a népesség jelentős mértékű elöregedése és az aktív korúak arányának csökkenése várható már 2030-ra is. Akkorra a GDP 7–9%-át jelentő deficit keletkezik a nyugdíj terén. Az elöregedés hatására az egészségügyi kiadások 2030-ra a GDP 8,2%-áról 9,07%-ára nőnek majd, a tartós beteg vagy önmaguk ellátására képtelen idősök hosszú távú gondozásának országos költségei pedig a GDP 0,84%-áról 1,39%-ára. Így tehát összesen a GDP-nek mintegy 8,5–10,5%-át jelentő többletköltséget jelent majd az elöregedés 2030-ra.

Az 1990-es évekig a jelentős mértékű bevándorlás hatása elfedte a túl alacsony termékenységét a demográfiához nem értők elől. A kormányzatok az 1990-es években sem dolgoztak ki semmilyen népesedéspolitikát, pedig ekkor már kezdett világosabbá válni, hogy a népesség csökkenése és elöregedése várható. Ugyanakkor tény, hogy Szlovéniában elég jól fejlett a családpolitika, amely segíti a munkahelyi és családi kötelezettségek összeegyeztetését, a nemek egyenlő lehetőségeit és a horizontális újraelosztást a gyermeket nevelők javára. A legtöbb volt szocialista országtól eltérően Szlovénia a '90-es években is megőrizte a korábbi korszak családpolitikájának eredményeit.

A korábban 3 és fél hónapos fizetett gyermekgondozási szabadságot 1975-ben 8 hónapra, majd 1986-ban egy évre bővítették. A magas szinten keresetarányos kompenzáció előfeltétele 12 hónap járulékfizetés a szülést megelőző 3 évben és biztosított jogviszony közvetlenül a szülés előtt.

A 0–3 éves gyermekeknek mintegy 50%-a bölcsődés. A szegényeknek ez ingyenes. Az állam jelentős támogatást nyújt a többi szülőnek, hogy könnyítse a számukra ezt a terhet. A támogatás növekszik a gyermekek számával. Így a kisgyermekes szülők számára általában nincs anyagi akadálya annak, hogy a gyermek bölcsődébe járhasson.

A családi pótlék jogosultságát 1994-ben kiterjesztették. Addig a jövedelemteszt határa, ami alatt járt az volt, hogy a család egy főre eső jövedelme a bruttó országos átlagbér 50%-a alatt legyen. Ezt 110%-ra növelték, így a gyermekek 90%-a jogosulttá vált. 1999-ben viszont, éppen ellenkezőleg, szigorúbb lett a jövedelemteszt, ettől kezdve csak a bruttó átlagbér 99%-át érthette el az egy főre jutó családi jövedelem. Ugyanakkor átlagosan 38%-kal növelték a családi pótlék gyermekenkénti összegét, de azt az addigiaktól eltérően gyermekszám és a család anyagi helyzete szerint differenciálták. Így főként a szegény családok és a nagycsaládosok kaptak többet. 2003-ban a támogatott bölcsődei programban részt nem vevő gyermekek családi pótlékát emelték meg 20%-kal, majd 2004-ben a csonka családban élő gyermekekét 10%-kal.

2002-ben a nagycsaládosoknak még a normál családi pótlékon felül egy újabb, plusz egyszeri alkalommal adható, jelentős összegű családi juttatást is bevezettek. Az egyéb családi juttatások között említést érdemel még egy, a gyermek születésekor adható egyszeri juttatás, amely azoknak jár, akik nem jogosultak a fizetett gyermekgondozási szabadságra. 1994 óta széles körű ennek a jogosultsága. Ezen kívül is jár még mindenkinek egy egyszeri anyasági segély a gyermek születésekor. Az iskolába járó gyermekek számos kedvezményre jogosultak, például tankönyv, utazás vagy iskolai étkezés terén. Az adóalapcsökkentő családi adókedvezmény pedig az adóalap 16–50%-át jelentheti. 1999 óta a nyugdíjkorhatárt csökkenti a gyermekek száma (a három gyermekes szülőknek például éppen három évvel).

Amikor 1975-ben meghosszabbították a fizetett gyermekgondozási szabadság időtartamát 3 és félről 8 hónapra, akkor az ezt követő néhány évben némileg megnőtt a termékenység. 1975-ben 2,16 volt a teljes termékenységi arányszám, 1979-ben 2,22. Ezután több éven át csökkent a termékenység. 1985-ben 12 hónapra hosszabbították meg a gyermekgondozási segély időtartamát, és a termékenység csökkenése ekkor 2–3 évre megállt. Ezt követően ismét csökkent, méghozzá tartósan. Az említettekén kívül a szerzők szerint nem volt megfigyelhető különösebb pozitív hatás a többi családpolitikai intézkedéssel kapcsolatban. Ugyanakkor elképzelhető, hogy ezek hiányában a termékenység még alacsonyabb szintre süllyedt volna.

A 2000. évi PPA vizsgálat szerint azok közül, akik azt állították, hogy valamilyen kedvező kormányzati intézkedés hatására vállalnának még egy gyermeket, 42% a gyermekgondozási segély továbbfejlesztését nevezte meg az általa leginkább jónak tartott kormányzati intézkedésként. A legnépszerűbb az elképzelhető lehetőségek közül az volt, hogy az anya gyermeke születése után egy évig otthon van gyermekgondozási szabadságon, majd két éven át kaphat egy részleges gyermekgondozási segélyt, miközben részmunkaidőben dolgozik.

Bár a bölcsődék, óvodák rendszere jól fejlett, a rugalmatlansága miatt sokszor mégsem megfelelő. Ugyanis általában csak délután 4-ig, 5-ig vigyáznak a gyermekekre, ami sok szülőnek nem megfelelő. Hétfvégén pedig nem, vagy alig van ilyen szolgáltatás, pedig egyes szülőknek erre is szükségük lenne. Ez utóbbi problémáknak, valamint a fiatalok számára a lakásproblémáknak a megoldása valószínűleg javíthatna a helyzetet.

Tárkányi Ákos

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2010. No. 1.

- MULLAN HARRIS, K.: An Integrative Approach to Health.
 MCENIRY, M. – PALLONI, A.: Early Life Exposures and the Occurrence and Timing of Heart Disease among the Older Adult Puerto Rican Population.
 COSTA, D. L. – KAHN, M. E.: Health, Wartime Stress, and Unit Cohesion: Evidence From Union Army Veterans.
 DOWD, K. – BLAKE, D. – CAIRNS, A. J. G.: Facing up to Uncertain Life Expectancy: The Longevity Fan Charts.
 MONTEVERDE, M. – NORONHA, K. – PALLONI, A. – NOVAK, B.: Obesity and Excess Mortality Among the Elderly in the United States and Mexico.
 RETHERFORD, R. – OGAWA, N. – MATSUKURA, R. – EINI-ZINA, H.: Multivariate Analysis of Parity Progression-Based Measures of the Total Fertility Rate and Its Components.

- GRAFF, M. – YOUNT, K. M. – RAMAKRISHNAN, U. – MARTORELL, R. – STEIN, A. D.: Childhood Nutrition and Later Fertility: Pathways Through Education and Pre-Pregnant Nutritional Status.
- DATAR, A. – KILBURN, M. R. – LOUGHRAN, D. S.: Endowments and Parental Investments in Infancy and Early Childhood.
- BEEGLE, K. – DE WEERDT, J. – DERCON, S.: Orphanhood and Human Capital Destruction: Is There Persistence Into Adulthood?
- TACH, L. – MINCY, R. – EDIN, K.: Parenting as a “Package Deal”: Relationships, Fertility, and Nonresident Father Involvement among Unmarried Parents.
- CHEADLE, J. E. – AMATO, P. R. – KING, V.: Patterns of Nonresident Father Contact.
- COUCH, K. A. – FAIRLIE, R.: Last Hired, First Fired? Black-White Unemployment and the Business Cycle.
- ECHÁVARRI, R. A. – EZCURRA, R.: Education and Gender Bias in the Sex Ratio at Birth: Evidence from India.

2010. No. 2.

- STOLZENBERG, R. M. – LINDGREN, J.: Retirement and Death in Office of U.S. Supreme Court Justices.
- CANUDAS-ROMO, V.: Three Measures of Longevity: Time Trends and Record Values.
- DREFAHL, S.: How Does the Age Gap Between Partners Affect Their Survival?
- LIU, K. – ZERUBAVEL, N. – BEARMAN, P.: Social Demographic Change and Autism.
- ZISSIMOPOULOS, J. – KAROLY, L.A.: Employment and Self-employment in the Wake of Hurricane Katrina.
- PARK, J. – MYERS, D.: Intergenerational Mobility in the Post-1965 Immigration Era: Estimates by an Immigrant Generation Cohort Method.
- MILLER, W. B. – BARD, D. E. – PASTA, D. J. – RODGERS, J. L.: Biodemographic Modeling of the Links between Fertility Motivation and Fertility Outcomes in the NLSY79.
- HOFFERTH, S. L. – GOLDSCHIEDER, F.: Family Structure and the Transition to Early Parenthood.
- VAN BAVEL, J.: Choice of Study Discipline and the Postponement of Motherhood in Europe: The Impact of Expected Earnings, Gender Composition, and Family Attitudes.
- Kalmijn, M. – Van Tubergen, F.: Comparative Perspective on Inter-marriage: Explaining Differences among National-Origin Groups in the United States.
- TORCHE, F.: Educational Assortative Mating and Economic Inequality: A Comparative Analysis of Three Latin American Countries.
- KALWIJ, A.: The Impact of Family Policy Expenditure on Fertility in Western Europe.
- BASU, D. – DE JONG, R.: Son Targeting Fertility Behavior: Some Consequences and Determinants.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2010. No. 2

- BLOOM, D. E. – SOUSA-POZA, A.: Introduction to Special Issue of the European Journal of Population: „Economic Consequences of Low Fertility in Europe”
- BLOOM, D. E. – CANNING, D. – FINK, G. – FINLAY, J. E.: The Cost of Low Fertility in Europe.
- LEE, R. – MASON, E.: Fertility, Human Capital, and Economic Growth over the Demographic Transition.
- ŽAMAC, J. – HALLBERG, D. – LINCH, T.: Low Fertility and Long-Run Growth in an Economic with a Large Public Sector.
- CLARK, R. L. – OGAWA, N. – KONDO, M. – MATSUKURA, R.: Population Decline, Labor Force Stability, and the Future of the Japanese Economy.
- MALMBERG, B.: Low Fertility and the Housing Market: Evidence from Swedish Regional Data.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2010. No. 1.

- DEMO, D. H.: From the Editor.
- BIBLARZ, T. J. – JUDITH STACEY, J.: How Does the Gender of Parents Matter?
- STROHSCHHEIN, L.: Generating Heat or Light? The Challenge of Social Address Variables.
- GOLDBERG, A. E.: Studying Complex Families in Context.
- TASKER, F.: Same-Sex Parenting and Child Development: Reviewing the Contribution of Parental Gender.
- BIBLARZ, T. J. – STACEY, J.: Ideal Families and Social Science Ideals.
- MCCLINTOCK, E. A.: When Does Race Matter? Race, Sex, and Dating at an Elite University.
- CLARK, S. – KABIRU, C. – MATHUR, R.: Relationship Transitions Among Youth in Urban Kenya.
- SOUTH, S. J. – CROWDER, K.: Neighborhood Poverty and Nonmarital Fertility: Spatial and Temporal Dimensions.
- JOSE, A. – O'LEARY, K. D. – MOYER, A.: Does Premarital Cohabitation Predict Subsequent Marital Stability and Marital Quality? A Meta-Analysis.
- FRECK BUCX, F. – RAAIJMAKERS, Q. – VAN WEL, F.: Life Course Stage in Young Adulthood and Intergenerational Congruence in Family Attitudes.
- KOUROS, C. D. – CUMMINGS, E. M.: Longitudinal Associations Between Husbands' and Wives' Depressive Symptoms.
- HENZ, U.: Parent Care as Unpaid Family Labor: How Do Spouses Share?
- PFEFFER, C. A.: Women's Work"? Women Partners of Transgender Men Doing Housework and Emotion Work.

- KRISTEN SCHULTZ LEE – TUFIŞ, P. A. – DUANE F. ALWIN, D. F.: Separate Spheres or Increasing Equality? Changing Gender Beliefs in Postwar Japan.
DENNEY, J. T.: Family and Household Formations and Suicide in the United States.

2010. No. 2.

- BECK, A. N. – COOPER, C. E. – MCLANAHAN, S. – BROOKS-GUNN, J.: Partnership Transitions and Maternal Parenting.
FOMBY, P. – MOLLBORN, S. – SENNOTT, C. A.: Race/Ethnic Differences in Effects of Family Instability on Adolescents' Risk Behavior.
FOSCO, G. M. – GRYCH, J. H.: Adolescent Triangulation Into Parental Conflicts: Longitudinal Implications for Appraisals and Adolescent-Parent Relations.
WHITEMAN, S. D. – BECERRA BERNARD, J. M. – MCHALE, S. M.: The Nature and Correlates of Sibling Influence in Two-Parent African American Families.
YU, T. – PETTIT, G. S. – LANSFORD, J. E. – DODGE, K. A. – BATES, J. E.: The Interactive Effects of Marital Conflict and Divorce on Parent – Adult Children's Relationships.
MALINEN, K. – KINNUNEN, U. – TOLVANEN, A. – RÖNKÄ, A. – WIERDA-BOER, H. – GERRIS, J.: Happy Spouses, Happy Parents? Family Relationships among Finnish and Dutch Dual Earners.
VERHOEVEN, M. – JUNGER, M. – VAN AKEN, C. – DEKOVIĆ, M. – VAN AKEN, M. A. G.: Mothering, Fathering, and Externalizing Behavior in Toddler Boys.
SCHINDLER, H. S.: The Importance of Parenting and Financial Contributions in Promoting Fathers' Psychological Health.
PILLEMER, K. – SUITOR, J. J. – PARDO, S. – HENDERSON JR., C.: Mothers' Differentiation and Depressive Symptoms among Adult Children.
ODOM, E. C. – VERNON-FEAGANS, L.: Buffers of Racial Discrimination: Links With Depression among Rural African American Mothers.
WIERSMA, J. D. – CLEVELAND, H. H. – HERRERA, V. – FISCHER, J. L.: Intimate Partner Violence in Young Adult Dating, Cohabiting, and Married Drinking Partnerships.
SHAUMAN, K. A.: Gender Asymmetry in Family Migration: Occupational Inequality or Interspousal Comparative Advantage?

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2010. No. 1.

- BOMMIER, A. – LEE, R. – MILLER, T. – ZUBER, S.: Who Wins and Who Loses? Public Transfer Accounts for US Generations Born 1850 to 2090.
ANSON, J.: Beyond Material Explanations: Family Solidarity and Mortality, a Small Area-level Analysis.
EBENSTEIN, A. – LEUNG, S.: Son Preference and Access to Social Insurance: Evidence from China's Rural Pension Program.

- GRANT, M. J. – BEHRMAN, J. R.: Gender Gaps in Educational Attainment in Less Developed Countries.
- MORGAN, S. P. – RACKIN, H.: The Correspondence Between Fertility Intentions and Behavior in the United States.
- EASTERLIN, R. A.: Well-Being, Front and Center: A Note on the Sarkozy Report.
- LEVISON, D. – ANNA LANGER, A.: Counting Child Domestic Servants in Latin America.
- JOHNSON, K. M. – LICHTER, D. T.: Growing Diversity among America's Children and Youth: Spatial and Temporal Dimensions.
- Alexander Hamilton on the Naturalization of Foreigners

POULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW
 a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2010. No. 1.

- FARHAT YUSUF – SWANSON, D. A.: Business Demography in the 21st Century.
- FARHAT YUSUF – BROOKS, G.: Demographics and Consumption Patterns in Urban China.
- BECKETT, M. K. – MORRISON, P. A.: Assessing the Need for a New Medical School: A Case Study in Applied Demography.
- MORRISON, P. A. – BRYAN, T. M.: Targeting Spatial Clusters of Elderly Consumers in the U.S.A.
- SWANSON, D. A. – SCHLOTTMANN, A. – SCHMIDT, B.: Forecasting the Population of Census Tracts by Age and Sex: An Example of the Hamilton–Perry Method in Action.
- CLAR, R. L. – GHENT, L. S.: Strategic HR Management with an Aging Workforce: Using Demographic Models to Determine Optimal Employment Policies.
- MARTINS, JO. M. – BROOKS, G.: Teaching Consumer Demographic to Marketing Students.
- SWANSON, D. A. – MORRISON, P. A.: Teaching Business Demography Using Case Studies.

2010. No. 2.

- ROBERTS, T. E. – MARTIN, S. P.: Welfare Exit, Marriage, and Welfare Recidivism: A Reevaluation of Patterns of the 1980s and 1990s.
- PATTERSON, O. – WEIL, F. – PATER, K.: The Role of Community in Disaster Response: Conceptual Models.
- MCCONNELL, E. D. – REDSTONE AKRES, I.: Housing Cost Burden and New Lawful Immigrants in the United States.
- HOGUE, N. – MCKUSKER, M. E. – MURDOCK, S. H. – PEREZ, D.: The Implications of Change in Population Size, Distribution, and Composition on the Number of Overweight and Obese Adults and the Direct and Indirect Cost Associated with Overweight and Obese Adults in Texas Through 2040.
- BILLINGSLEY, S.: The Post Communist Fertility Puzzle.

- BAUM, S. – MITCHELL, W. F.: Labour Underutilisation and Gender: Unemployment Versus Hidden-Unemployment.
 SARAFF, A. – SRIVASTAVA, H. C.: Pattern and Determinants of Paternal Involvement in Childcare: An Empirical Investigation in a Metropolis of India.

2010. No. 3.

- RASUGU OMANBA, D. W. – BOYLE, M. H.: Rural–Urban Migration and Cross-National Variation in Infant Mortality in Less Developed Countries.
 LI, S. – ZHANG, Y. – FELDMAN, M. W.: Birth Registration in China: Practices, Problems and Policies.
 PARR, N.: Childlessness among Men in Australia.
 SPENCE, N. J. – BREWSTER, K. L.: Adolescents' Sexual Initiation: The Interaction of Race/Ethnicity and Immigrants Status.
 GARASKY, S. – STEWART, S. D. – GUNDERSEN, C. – LOHMAN, B. J.: Toward a Fuller Understanding of Nonresident Father Involvement: An Examination of Child Support, In-Kind Support, and Visitation.
 FRISBIE, W. P. – HUMMER, R. A. – POWERS, D. A. – SONG, S-E. – PULLUM, S. G.: Race/Ethnicity/Nativity Differentials and Changes in Cause-Specific Infant Death in the Context of Declining Infant Mortality in the U.S.: 1989–2001.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2010. No. 1.

- VAN BAVEL, J.: Subreplacement Fertility in the West before the Baby Boom: Past and Current Perspectives.
 COLEMAN, D. A. – DUBOC, S.: The Fertility of Ethnic Minorities in the UK, 1960s–2006.
 CHEN, J. – RETHERFORD, R. D. – CHOE, M. K. – XIRU, L. – HONGYAN, C.: Effects of Population Policy and Economic Reform on the Trend in Fertility in Guangdong Province, China, 1975–2005.
 ALFANI, G.: The Effects of Plague on the Distribution of Property: Ivrea, Northern Italy 1630.
 MILLS, M. – BEGALL, K.: Preferences for the Sex-Composition of Children in Europe: A Multilevel Examination of its Effect on Progression to a Third Child.
 OBARE, F. – BIRUNGI, H.: The Limited Effect of Knowing They Are HIV-Positive on the Sexual and Reproductive Experiences and Intentions of Infected Adolescents in Uganda.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata

2010. No. 139.

- GOLDING, S. – NEWMAN, J.: The ONS Longitudinal Study – a Prestigious Past and a Bright Future.
- YOUNG, H. – GRUNDY, E. – O'REILLY, D. – BOYLE, P.: Self-Rated Health and Mortality in the UK: Results from the First Comparative Analysis of the England and Wales, Scotland and Northern Ireland Longitudinal Studies.
- WILLSON, B. – STUCHBURY, R.: Do Partnership Last? Comparing Marriage and Cohabitation Using Longitudinal Census Data.
- GRUNDY, E. – STUCHBURY, R. – YOUNG, H.: Households and Families: Implication of Changing Census Definitions for Analyses Using the ONS Longitudinal Study.
- PLATT, L.: Ten Year Transitions in Children's Experience of living in a Workless Household: Variations by Ethnic Group.
- WRIGHT, E.: 2008-Based National Population Projections for the United Kingdom and Constituent Countries.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség